

אוניברסיטת בר אילן

בין שלי לשלכם

קונפליקטים בזהות של נשים דתיות

תוך מיקוד בתכנון משפחה ומיניות

חפצי אוזן נחמני

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות לשם קבלת תואר "מוסמך האוניברסיטה"

הפקולטה למדעי החברה, המחלקה לפסיכולוגיה

תשע"ה

רמת-גן

הכרת תודה

עבודה זו לא הייתה נכתבת ללא עזרתם ותמיכתם של יקירים ואהובים רבים אליהם תודתי שלוחה :

תודה לאיתמר, האיש שלי, על הבית שהוא מהווה עבורי, על המקום שהוא פינה לי לצאת למסע הכתיבה ועל המקום שהוא עודנו מפנה לי לצאת למסעות בתוך הזהות שלי.
תודה לילדיי האהובים, שי וזיו, שהם אור גדול, שמעיר אותי בבוקר, ונותן לי כוח לכל השאר.
תודה להוריי שעושים כל שביכולתם לעזור לי לפרש כנפיים.
תודה לחבריי וחברותיי, שהחזיקו את ידי בתהליך, שמעו את הקולות המתרוצצים בקרבי, ישבו לידי בזמן הכתיבה, ופרסו בפניי את עצותיהם הנבונות.

תודה לד"ר רבקה תובל משיח על הנכונות להנחות רעיון עצמאי, על ליווי התהליך מרחוק ומקרוב, על הערותיה הרגישות, ועל הפרשנות המעמיקה שפרצה בפניי דרך פעם אחר פעם.

תוכן עניינים

תקציר.....5-6

- א. הקדמה.....7
- ב. חלוצי הזהות: אריק אריקסון וג'יימס מרסיה.....7-10
- ג. תפיסה עצמית וזהויות מרובות בפסיכולוגיה החברתית.....10-11
- ד. זהות בעידן פוסט-מודרני.....11-12
- ה. החברה הדתית-לאומית כעומדת בתווך בין מסורת למודרנה.....12
- ו. תמורות במעמד האישה בציבור הדתי-לאומי.....13
- ז. מיניות בחברה הדתית-לאומית.....13-14
- ח. תכנון משפחה – היבטים הלכתיים ומעשיים.....14-15
- ט. מחקר אמפירי על קונפליקטים בזהות.....15-17
- י. שאלת המחקר.....18

שיטה

- א. משתתפות.....19
- ב. הליך.....19
- ג. שיקולים אתיים.....19-20
- ד. כלי המחקר- הראיון.....20
- ה. מקומי כמראיינת.....20-21
- ו. שיטת הניתוח.....21-22

ממצאים

פרק א

1. "the story of my life" הקרקע שעליה צומח הקונפליקט.....23
- 23....."תמיד הייתי ילדה טובה" – ריצוי
- 24-26....."מתבלטת יחסית, אך לא מתבלטת מדי" – ריצוי בגיל ההתבגרות
- 26-27....."פתאום קלטתי שאף אחד לא נמצא אֵתך באמת" – ריצוי בשירות לאומי
- 27-29....."רציתי להיות מה שהוא רצה שאני אהיה" – ריצוי בזוגיות
- 29-30.....הצורך לרצות על מנת לשמר שייכות לחברה הדתית

2. קונפליקטים הנוגעים למיניות ולתכנון משפחה.....30-31

מין ומיניות

- 31-32....."מקום של אשמה, וגם של כף" – שמירת נגיעה בגיל ההתבגרות
- 32-34.....מחלוקות בין בני הזוג בנוגע לשמירת נגיעה לפני החתונה
- 34-35....."סרטים מטורפים שהכנסנו את עצמנו" – חרדה שעוררו 'נפילות' בשמירת נגיעה
- 35.....קונפליקט כאפשרות לגילוי עצמי
- 35-40....."עד לפני דקה אני והגוף שלי היינו לבד" – יחסי מין בפעם הראשונה
- 40-43....."האמצעי מניעה שהכי טוב לך" – עירוב רבנים בסוג אמצעי המניעה
- 44.....תכנון משפחה

44-48.....	מפגש התייעצות עם רבנים בנוגע למניעת היריון
48-51.....	"לשחרר שליטה" – תכנון משפחה כהיענות לרצון ה'
51-54.....	"למה את צריכה את זה?" – תחושות קשות לאחר בחירה שהושפעה מגורמים חיצוניים
55.....	"היום אני במקום אחר" – השבת הבחירה
55-57.....	"לכולם יש אג'נדה" – מחשבות על ההכוונה להקמת משפחה בגיל צעיר
57-59.....	טהרת המשפחה
59-60.....	פלישה לקודש הקודשים – ייצוגיים אנושיים והלכתיים בחיים אינטימיים של בני הזוג
60-61.....	"אני לא מאמינה להם" – חוסר אמון בהתייעצות עם רבנים בנושא של טהרת המשפחה
61-62.....	התנהגויות אובססיביות סביב טהרת המשפחה
62-64.....	קושי רעיוני עם הלכות טהרת המשפחה
65-66.....	כיסוי ראש
66.....	פרק ב - ניתוח הוליסטי של סיפורי חיים
67.....	1. זהות קוהרנטית ומתמשכת
67.....	2. נשים שחוו קונפליקטים מתמשכים בזהותן סביב מוקדי זהות שונים
67-69.....	הישארות בתוך העולם הדתי הקיים
69-71.....	יצירת שפה דתית חדשה
71.....	יציאה מהמסגרת
	דיון
72.....	א. הסיפור המרכזי של הנשים במחקר
73.....	ב. ויתור על קול אישי
73-76.....	מערכות יחסים כמפתח להבנת ריצוי
76.....	הסוציאליזציה לריצוי בחינוך הדתי
76-78.....	ג. קונפליקטים סביב מיניות במבט-על
78.....	ד. קונפליקטים סביב תכנון משפחה במבט-על
78-79.....	התבוננות בנרטיב הפגום
79-80.....	קונפליקטים סביב תכנון משפחה לנוכח 'רצון ה' והסמכות הרבנית
80-82.....	ה. מציאות מול ציפייה – נשים מדומיינות מול נשים ריאליות
82-83.....	ו. התמודדות עם קונפליקט זהותי מתמשך
83-84.....	מערכות יחסים כמענה לכמיהה לקונסיסטנטיות בקרב משתתפות המחקר
84-85.....	ז. יישוב הקונפליקט והשבת הבחירה
85.....	ח. תרומת המחקר
85-86.....	ט. מגבלות המחקר והצעות למחקרים עתידיים
87-90.....	מקורות
91.....	נספחים
	תקציר

האישה הדתית כיום חיה במציאות ייחודית בה היא מקבלת ומפנימה ערכים מערביים כגון הגשמה עצמית, אוטונומיה של הפרט וחופש הבחירה תוך אחיזה במחויבות וחיבור למסורת וההלכה היהודית. הרצון להחזיק בשני העולמות אשר במקרים רבים באים לידי סתירה והתנגשות מעורר אצל נשים רבות תחושה של דואליות וקונפליקט.

במחקר הנוכחי אני מבקשת להבין כיצד נשים מהציבור הדתי לאומי אשר חיות את המתח בין המסורת למודרנה מתמודדות עם קונפליקטים בזהותן, תוך התמקדות בשני צמתיים בהן סוגיה זו באה לידי ביטוי: מיניות ותכנון משפחה ומעורבות של הסמכות ההלכתית הגברית בנושאים אלו.

המחקר כולל שנים-עשר ראיונות עומק עם נשים בגילאי 24-32, מקצוות שונים של הציבור הדתי לאומי, אשר גויסו בשיטת הדגימה של 'כדור השלג'. ההשתתפות במחקר הייתה על בסיס התנדבותי מלא. הגיוס נענה בחיוב רב ונשים רבות שמחו על ההזדמנות להשמיע את קולן בנושא. מתוך הפרדיגמה הנרטיבית הסוברת כי סיפור חיים משקף זהות, המחקר נערך באמצעות ראיון פתוח המבקש לשמוע סיפור חיים. בסוף כל ראיון נשאלו המשתתפות שאלות העמקה והבהרה בהתאם לתכנים שעלו מהסיפור. ניתוח הממצאים נעשה לאור המודל המרובע שפיתחו ליבליך, זילבר ותובל-משיח עם התמקדות בקריאות קטגוריאליים תוכנית וצורנית והוליסטית-תוכנית.

הממצאים העלו כי הנשים במחקר הרגישו צורך לרצות את סביבתן ודמויות משמעותיות בתוכה. בנוסף, עלו ארבעה צירים מרכזיים בהם נשים חוו קונפליקטים בזהותן: מין ומיניות, תכנון משפחה, טהרת המשפחה וכיסוי ראש. בתחום של מין ומיניות עלו תכנים קונפליקטואליים סביב שמירת נגיעה בגיל ההתבגרות ולאחר מכן בקשרי קדם נישואים. בנוסף עלו קשיים מול קיום יחסי מין בפעם הראשונה ובחירת אמצעי מניעה. בתחום של תכנון המשפחה עלו ארבעה תרחישים אפשריים לפגישת התייעצות עם רבנים בנושא של דחיית הריון. לצד זאת נשים תיארו תחושות קשות על בחירה בהריונות שהושפעה מרגשות דתיים. מרבית האימהות שהשתתפו במחקר תיארו הריון נוסף אותו הן בחרו ממקום אחר, שנתן יותר משקל לצרכים ורצונות האישים שלהן. בתחום טהרת המשפחה נשים תיארו קושי עם הנוקשות ההלכתית של מערך הלכות נידה וכן חוויות שליליות עם התייעצות עם רבנים בנושא זה. לעומת זאת הן תיארו חוויות של שונות בתכלית של התייעצות עם יועצות הלכה וכן נשים אחרות המציעות התבוננות אלטרנטיבית ברעיונות העומדים בסיס הלכות נידה. כיסוי ראש נחוה כתחום נוסף בו נשים חשו

שקולן האישי או קיומן העצמאי נלקח מהן. עבור חלקן הוצאה של שיער מהכיסוי הקל על חוויה זו.

ניתוח הוליסטי של סיפורי החיים אפשר התבוננות עמוקה יותר בהתפתחות הזהות של כל אחת ואחת ממשתתפות המחקר, והבנת מקומם של הקונפליקטים בזהות בתוך תהליך זה. הניתוח ההוליסטי הניב חלוקה של המדגם לשתי קבוצות: נשים שסיפרו את סיפורן תוך שמירה על זהות קוהרנטית ומתמשכת ונשים שספרו את סיפורן תוך חוויה שקונפליקטים שבים ועולים במוקדי זהות שונים. הקבוצה שחוותה קונפליקט זהותי מתמשך התחלקה אף היא לשלוש תתי קבוצות על פי מיקומן בעולם הדתי: הישארות בתוך עולם דתי קיים, יצירת שפה דתית חדשה ויציאה מהמסגרת. הסברים והשלכות של הממצאים נידונים בהרחבה בפרק הדיון.

מבוא

א. הקדמה

כאשר עולמות שונים ואף סותרים באים במגע זה עם זה, המפגש יכול להוליד תוצרים שונים וכן דרכי פעולה שונות. הוא יכול להוביל לסלידה והתרחקות, להתעניינות ובדיקה זהירה, ואולי אפילו לדיאלוג. לעתים נראה שיש סיכוי לשילוב אמתי ולהרמוניה בין העולמות, ולעתים נראה שהמפגש עלול להוביל לפיצוץ, לקריסה או להיבלעות של עולם אחד בשני.

"רק כאשר יש לנו עבר להישען עליו, ועתיד שלקראתו אנו יכולים לחתור, יכול להיות לנו הווה משמעותי". במילים אלו בחרה תמר רוס (2007, עמ' 416) לסיים את ספרה **ארמון התורה ממעל לה**, העוסק במפגש בין פמיניזם לאורתודוכסיה. רוס מתארת בספרה את דרך ההתמודדות עם החוויה הדיאלקטית המורכבת הכרוכה בחייה של האישה האורתודוכסית בעידן המודרני. דיאלקטיקה זו נובעת מקבלה והפנמה של ערכים מערביים, כגון הגשמה עצמית, אוטונומיה של הפרט וחופש הבחירה, ושל תמורות משמעותיות במעמד האישה – תוך אחיזה במחויבות וחיבור למסורת ולהלכה היהודית (רוס, שם). הרצון להחזיק בשני העולמות אשר במקרים רבים באים לידי סתירה והתנגשות, מעורר ברבים תחושה של קונפליקט ודואליות.

So I live with the conflict. I live with it every day, in a thousand ways that pull me in one direction or another. I have come to realize, that the conflict is a sign of my health, not my confusion; the tension is a measure of the richness of my life, not of its disorderliness (Greenberg, 1981, p. 168).

במחקר הנוכחי אבקש להבין איך נשים מהציבור הדתי-לאומי אשר חיות את המתח בין מסורת למודרנה מתמודדות עם קונפליקטים בזהותן. אתמקד בשני צמתיים שבהם סוגיה זו באה לידי ביטוי: מיניות ותכנון משפחה ומעורבות של הסמכות ההלכתית-גברית (רבנים) בנושאים אלו.

ב. חלוצי הזהות: אריק אריקסון וג'יימס מרסיה

לצורך הדיון בזהות אסקור מעט מן הספרות הענפה שנכתבה על אודות ההתפתחות והמבנה של הזהות ועל קונפליקטים שונים של זהות. המושג 'זהות' העסיק חוקרים מתחומי ידע שונים, ביניהם פילוסופיה, סוציולוגיה, אנתרופולוגיה ועוד. בעבודה הנוכחית אעסוק בזהות מבעד לפריזמה של הפסיכולוגיה ואתמקד בתיאוריות אישיות.

אריק אריקסון (Erikson, 1958, 1963, 1969), תלמידו של זיגמונד פרויד, נמנה עם חלוצי תיאוריות הזהות בפסיכולוגיה. במסגרת דיוניו על תפקיד האגו טבע אריקסון את המונח 'זהות האני' (ego identity). אריקסון סבר שכל אדם שואף להגיע לתחושה ולהכרה שעצמיותו אינה

משתנה גם כאשר הוא נע בין מצבים וזמנים שונים. את התחושה הזאת של איחוד והמשכיות כינה אריקסון בשם 'זהות'. היכולת של אדם לגבש זהות מאפשרת לו לקשר בין העבר להווה ולכוון אותו לקראת פעולה בעתיד. כך הוא תיאר את תחושת הזהות: "invigorating sense of sameness and continuity" (Erikson, 1968, p. 18). אותה תחושה של דמיון ושל רציפות מתאפשרת הודות לפעילות אינטגרטיבית של האגו. אריקסון ראה את האחדות ואת האינטגרטיביות כחלק בלתי נפרד מהזהות, ואילו תיאוריות שונות של תפיסת העצמי, שיידונו בהמשך, לא ראו בממדים אלו חלק מהותי ממושג 'תפיסת העצמי'.

לפי אריקסון, הזהות מתפתחת ומשתנה בתהליך מרובה שלבים הנמשך כל החיים, אולם גיבושה העיקרי מתרחש בגיל ההתבגרות. כבר בינקות ובילדות הילד מתחיל לרכוש את זהותו באמצעות תהליכים של הפנמה (introjections) והזדהות (Identification) ודרך מפגשים עם דמויות שונות, מהורים ומורים ועד דמויות בסיפורים. במפגשים הילד שומע מן הסביבה אפיונים שונים לגבי עצמו, כגון "הוא עצמאי", "איזה ילד יצירתי" וכו', ומפנים מגוון של הזדהויות. הזדהויות אלו הן חלקיות וייתכן שישתרו זו את זו. כך למשל, יכולה להיווצר סתירה בין הזדהות עם גיבור קומיקס שפותר בעיות על ידי שימוש בכוח לעומת פתרון של משא ומתן, כפי שהודגם בביתו של הילד (שכטר, 2000).

בגיל ההתבגרות האדם בוחן מחדש את ההזדהויות שרכש בילדותו. בחינה מחודשת זו מונעת משלושה גורמים: ההתפתחות המינית, ההתפתחות הקוגניטיבית והדרישה מצד החברה הסובבת לגבש זהות. ההתפתחות המינית מלווה בשינויים גופניים מואצים, ועל כן מאיימת על תחושת הדמיון והרציפות. ההתפתחות הקוגניטיבית מאפשרת לנו להיות מוטרדים מחוסר קונסיסטנטיות וכן לפתח מחשבה רפלקטיבית. על פי אריקסון, הדרישה של החברה מהצעיר – להשתלב בחברה הבוגרת – מתבטאת בעיקר בתחום התעסוקתי: עליו למצוא 'נישה' (niche) אשר מגדירה ומייחדת אותו. דרישה זו לא מאפשרת לצעיר להמשיך להחזיק בהזדהויות סותרות ומחייבת אותו להכיר את עצמו ואת תכונותיו. ארגון ההזדהויות לכלל זהות אחת נעשה בדרך של התנסות בתפקידים חברתיים שונים (role experimentation) על מנת לבדוק איזה תפקיד הוא המתאים ביותר. תהליך גיבוש הזהות, 'קונפיגורציה' בפי אריקסון, יוצר מבנה קוהרנטי המשמש כשלם הגדול מסכום חלקיו, שהם מכלול ההזדהויות.

חשוב להדגיש כי בתיאוריית הזהות של אריקסון קיים ממד פסיכו-סוציאלי משמעותי. לדידו, תהליך גיבוש הזהות איננו תהליך פסיכולוגי פנימי גרידא, אלא תהליך המתרחש בין היחיד

לסביבתו. בהקשר הזה טבע אריקסון את המונח 'התאמה הדדית' (mutual complementation). אריקסון טוען כי יש צורך בהתאמה הדדית בין הזהות המתגבשת לבין מודלים של זהות הקיימים בחברה שהיחיד חי בה. מכיוון שמבחר המודלים הזהותיים אשר מציעה החברה הוא מוגבל, יכול להיווצר מצב שבו אין התאמה בין המודלים הזהותיים לבין הצרכים הפנימיים של היחיד. במצב כזה, תהליך גיבוש הזהות לידי מבנה קוהרנטי ובעל מובן נעשה מתוך אילוצים. אריקסון הכיר בכך שייתכן שהיחיד ייצור זהות חברתית חדשה. כך למשל, הוא הצביע על מרטין לותר ועל מהטמה גנדי כיוצרים מהפכניים של זהויות חברתיות חדשות (Erikson 1959, 1969).

לאור הנאמר לעיל, יש לחברה ולתרבות שני תפקידים מרכזיים. ראשית, החברה והתרבות מבנות את מכלול ההזדהויות העומדות לרשות הצעיר; ושנית, הן מציבות בפניו את השילובים המקובלים לזהות בוגרת. על פי התיאוריה של אריקסון, עשויים להיווצר שני מוקדים של קונפליקט. הראשון הוא קונפליקטים פנימיים בין הזדהויות שונות; והשני הוא קונפליקטים בין הקונפיגורציה שערך היחיד לבין ארגון הזהות שהחברה מכירה או מכילה (שכטר, 2000).

גיימס מרסיה חקר את תיאוריית הזהות של אריקסון ופיתח כלי על מנת לבחון אותה באופן אמפירי (Marcia, 1966, 1980; Marcia, Waterman, Matteson, Archer & Orlofsky, 1993). מרסיה הציב שני קריטריונים לבחינת תהליך התפתחות הזהות: המידה שבה אדם בחן אלטרנטיבות שונות של זהות (Exploration), ומידת המחויבות של האדם להכרעתו (Commitment). בהתאם למידת המחויבות טבע מרסיה ארבעה סטטוסים של זהות. לדידו, הסטטוס הרצוי הוא השגת זהות (Identity achievement), ובו האדם בוחן אלטרנטיבות של זהות שהחברה מציעה ולבסוף מכריע ומתחייב לבחירה. בקוטב השני נמצא סטטוס הפעפוע (Diffusion), ובו האדם לא בוחן חלופות זהותיות ונמנע מעיסוק בסוגיית הזהות. שלבי הביניים בין שני הקצוות הם: שלב ה-foreclosure, שמשמעו קבלה של זהות ההורים ללא בחינה של האלטרנטיבות הזהותיות השונות, ושלב ה-moratorium, שמשמעו בחינה של אלטרנטיבות זהותיות ללא הכרעה ביניהן. בעזרת שאלון שפיתח, סיווג מרסיה את סטטוס הזהות של מושאי מחקרו.

חוקרים רבים השתמשו בפרדיגמה של מרסיה, אולם קמו לו גם מבקרים. קוטה ולוין (Cote & Levine, 1988) טענו בין השאר שמרסיה זנח את ההיבט החברתי-תרבותי של התפתחות הזהות. לדידם, אריקסון תיאר את התפתחות הזהות כמערכת גומלין בין האדם לסביבתו, ואילו

המחקרים של מרסיה שמים את הדגש בתהליך פנימי של הכרעה ומחויבות המתרחש בין האדם לעצמו.

שכטר (2000) עמד על ההבדלים בין מרסיה ואריקסון בהתייחסם לאופן התמודדותו של היחיד עם קונפליקטים בזהותו. התיאוריה של אריקסון מניחה כי היחיד צריך לבחור זהות מבין אלטרנטיבות זהותיות שהחברה מציעה לו. אם החברה אינה מציעה אלטרנטיבה של זהות המאפשרת ליחיד לערוך סינתזה בין ההזדהויות שלו, היחיד נמצא בקונפליקט. לפי אריקסון, במצב של קונפליקט קיימות שלוש דרכי פעולה: היחיד יכול לוותר על חלק מההזדהויות שלו; היחיד יכול לערוך סינתזה שתטמיע הזדהויות שונות באופן המנטרל את הסתירה ביניהן; והיחיד יכול לערוך קונפיגורציה, כלומר להעמיד את ההזדהויות שלו כך שישמר שיווי המשקל ביניהן, והאחת תאזן את השנייה עם מידה מסוימת של מתח.

לעומתו, במודל של מרסיה נעשית בחירה בין אלטרנטיבות זהותיות שהחברה מציעה. כפי שהזכרנו, בחירה ומחויבות לאלטרנטיבה זהותית מאפשרות ליחיד 'סגירה' של הזהות (closure), המביאה לידי השגת זהות. במצב שבו היחיד אינו מוצא אלטרנטיבה זהותית אשר תואמת את מערך ההזדהויות שלו, האפשרות הטובה ביותר שעומדת לרשותו היא ויתור והכרעה. אי ויתור או מצב של חוסר הכרעה לא מאפשרים 'סגירה' של הזהות.

ג. תפיסה עצמית וזהויות מרובות בפסיכולוגיה החברתית

כפי שהפסיכולוגיה של האישיות עסקה בתיאוריות של התפתחות הזהות, גם הפסיכולוגיה החברתית פיתחה תיאוריות של תפיסת העצמי ושל זהות. מושג העצמי, שפיתח ויליאם גיימס (James, 1890), מכיל בין היתר את 'האני החברתי' (social self) – ההכרה שאדם מקבל מחבריו. מכיוון שהאדם נפגש עם הרבה אנשים, ייתכן שיהיה לו יותר מאני חברתי אחד. התיאוריה של גיימס לא כיוונה לתפיסה אחדותית ואינטגרטיבית של האני, אלא לתפיסת אני המשתנה במצבים שונים.

על פי הפסיכולוגיה החברתית, העצמי בנוי מכמה רכיבים, הנקראים תפיסות עצמי (self conceptions), ייצוגי עצמי (self representations) או זהויות (identities) (שכטר, 2000). במונחים של הפסיכולוגיה החברתית, לאדם יכולות להיות זהויות רבות, כך למשל, אישה יכולה להיות גם ישראלית, דתייה, עורכת דין וכו'. על מנת להבין את היחס בין הזהויות השונות פותחו מודלים שונים; רבים מהם עוסקים בניהול זהויות. מרקוס ווורף (Markus & Wurf, 1987) טענו

כי תפיסת העצמי כוללת אוסף של ייצוגים שונים של העצמי, אך בכל רגע נתון רק סוג אחד של ייצוגים אלו נגיש לאדם. סטרייקר (Stryker, 1987) פיתח מודל נוסף של תפיסה עצמית, המציע כי ייצוגים שונים של העצמי מאורגנים בסדר היררכי, כלומר יש ייצוגים מרכזיים יותר ויש ייצוגים מרכזיים פחות. ככל שזהות נמצאת גבוה יותר בסדר ההיררכי, יש סיכוי גבוה יותר שהיא תבוא לידי ביטוי.

ד. זהות בעידן פוסט-מודרני

לתיאוריות ולהלכי רוח פוסט-מודרניים יש השפעה נרחבת על מגוון תחומי החיים, מלימודי פילוסופיה ותרבות ועד למדעי החברה ולכלכלה. המחשבה הפוסט-מודרנית מתאפיינת בין השאר בקריאת תיגר על תפיסות מודרניות של קדמה ונאורות ובמרד ברציונליזם המודרני. כמו כן, היא מתאפיינת בפלורליזם מהותי ובתפיסות רלטיביסטיות. אחד מהתוצרים של המחשבה הפוסט-מודרנית היא המְשגה מחודשת של הזהות (מוזס, 2009).

מספר לא מבוטל של חוקרים האוחזים בגישות פוסט-מודרניות יצאו נגד התפיסות הרואות באחידות ובאינטגרטיביות צורך אימננטי להתפתחות של זהות או של תפיסה עצמית (שכטר, 2000). חוקרים אלו נותנים מקום נרחב למציאות החברתית-תרבותית ולהשלכותיה על האופן שבו מתפתחת הזהות או התפיסה עצמית.

רוברט ליפטון (Lipton, 1993) טבע את המושג העצמי הפרוטאי (The Protean self). הוא סבר כי כפי שהסביבה והתרבות עוברות שינויים רדיקליים בתדירות גבוהה, כך גם האדם הפרוטאי הוא בעל זהות "זורמת" הפתוחה לשינוי תמידי. גיימס קוטה (Cote, 1996) טען כי תיאוריית התפתחות הזהות של אריקסון עוצבה בהתאם לתקופה המודרנית, שהתאפיינה ביציבות, אולם הפוסט-מודרניזם תופס את הזהות כדיפוזית ומשתנה.

בניגוד למודלים של אריקסון ומרסיה, שהציעו סינתזה או הכרעה במצב של קונפליקטים בזהות, תיאוריות הזהות הפוסט-מודרניות מציעות אפשרות להכלה של הקונפליקט. אין זה מן ההכרח, הן טוענות, שאדם ישאף להשיג או ישיג תחושה של דְמְיוֹת ורציפות או של קונסיסטנטיות בנוגע לזהותו. כמו כן, אין זה מן ההכרח שעיקר התפתחות הזהות תתנקז לתקופה מובחנת. זהות יכולה להיות מרכיב דינמי באישיות אשר פתוח לשינויים, לקונפליקטים ולבחינה מחודשת.

ה. החברה הדתית-לאומית כעומדת בתווך בין מסורת למודרנה

ככלל, החברה הדתית-לאומית גורסת כי מחויבות מוחלטת להלכה הדתית יכולה לדור בכפיפה אחת עם ערכים מודרניים ואף להתעשר מהמגע עמם (Hartman & Seigelshifer, 2011). ניכרת שונות רבה ביחס למודרנה בין הזרמים השונים בתוך החברה הדתית-לאומית. מוזס מחלק את הציבור הדתי-לאומי לשלוש קבוצות עיקריות: הזרם החרדי (תורני) לאומי, הבורגנות הדתית והאורתודוקסיה המודרנית (מוזס, 2009). על מנת להבין את ההתפלגות האידיאולוגית בין הזרמים השונים, אפשר לראותם כרצף אשר בקצהו הימני נמצא הזרם החרדי-לאומי, ובקצהו השמאלי מצויה האורתודוקסיה המודרנית.

היחס של הזרם החרדי-לאומי למודרנה מתאפיין באימוץ ובהפנמה של חלק מצומצם מערכיה לצד דחייה של ערכים אחרים והתגוננות מפניהם. כך למשל יש הפרדה בין מדע ותחומי ידע בעלי ערך פונקציונלי לבין הגות, פילוסופיה וכל תוכן תרבותי אחר המאפיין את העולם החילוני, כדוגמת ספרות, אמנות פלסטית ומוזיקה, שמהם הזרם החרדי-לאומי סולד. האורתודוקסיה המודרנית – שעמה נמנים הקיבוץ הדתי, האליטה האקדמית ויוצאי ארה"ב שהיו מתלמידיו ומתלמידי תלמידיו של הרי"ד סולביצ'יק – מתאפיינת ביחס חיובי מאוד לערכי המודרנה ולתרבות המערב, בהפנמה ובהדגשה של ערכים הומניסטיים, בראיית הדיאלוג עם החוץ כערך הכרחי ובפרגמטיזם פוליטי (מוזס, 2009). למרות החלוקה שהציע מוזס, הוא שב ומדגיש: "הציונות הדתית מתבלטת יותר ויותר כחברה רב תרבותית מגוונת... רשת הקשרים הסבוכים בתוך הציונות הדתית... מובילה למבנה מורכב ולזהויות ציונות דתיות מורכבות המסוגלות להכיל באופן סימולטני את עמדות שני המחנות המנוגדים" (מוזס, 2009).

1. תמורות במעמד האישה בציבור הדתי-לאומי

בשנים האחרונות חלו כמה מפנים בעולמן של נשים אורתודוקסיות. אחת מהמהפכות המשמעותיות התחוללה בתחום ההשכלה והחינוך. מאז ומעולם היה שמור עולם הלימוד והרוח לגברים בלבד, ורק ב-1977 נוסדה 'ברוריה', המדרשה הראשונה, מוסד שנועד לתגבור לימודי היהדות של נשים לאחר השכלה תיכונית. כיום פועלות כשלושים מדרשות שונות ברחבי הארץ, ובהן לומדות מאות נשים מדי שנה בשנה. קיים שוני רב בין סוגי המדרשות, בהתאם לזרם האידיאולוגי שממנו צמחו. תמר אלאור (1998) חקרה את טיבה של מהפכה זו ומצאה שלצד שינוי סדרים חברתיים שורשיים יש בכניסה של נשים לעולם הלימוד אפשרות לשינויים מהותיים בדרכי החשיבה ובמערך הערכים של הציונות הדתית.

הכניסה של נשים לעולם התורה מאפשרת להן דריסת רגל בעולם ההלכתי, שדורות ארוכים ניהלו אותו גברים בלבד. נשים החלו ליטול חלק פעיל בשדה ההלכתי על ידי הכשרה של יועצות הלכה, נשים המייעצות לנשים אחרות בסוגיות נידה, ושל טוענות רבניות, נשים המייצגות לקוחות בבית הדין הרבני.

ז. מיניות בחברה הדתית-לאומית

בשלבים מוקדמים מאוד של החיים פוגשת האישה הדתית את ה'מיניות' תחת המושג 'צניעות'. הטענה המרכזית של המחנכים לצניעות היא כי הנוכחות המעוררת של נשים מעמידה גברים בפני סכנה תמידית לאובדן שליטה על יצרם המיני (הרטמן, 2003). בחסות טענה זו מתרחשים כמה תהליכים בעיתיים: ראשית, נשים גדלות מתוך תודעה כי גופן הוא מסוכן ומאיים ועל כן יש לטשטש ולכסות אותו; שנית, האחריות למיניות הגברית מוטלת בידיהן של נשים; ושלישית יש התעלמות מוחלטת מתשוקה מינית של נשים ואף הנחה מובלעת שהלז אינה קיימת (הרטמן, 2003).

אחד מהצמתים המשמעותיים בעולמה של אישה דתית בהקשר של מיניות הוא המעבר מרווקות לנישואים. לאחר שאישה נכנסת בברית הנישואים היא מתחייבת לכמה מערכות הלכתיות כבדות משקל. לצד החובה לעסוק בפרייה ורבייה (שאליה אתייחס בנפרד), האישה מקבלת על עצמה 'הלכות נידה'. אישה בימי הווסת שלה קרויה בתורה 'אישה נידה'. במשך כל ימי הנידה ובשבעת הימים שלאחר סיום הווסת (שבעה נקיים) אסורים האיש והאישה הנשואים בכל מגע שהוא. כדי להתיר עצמה לבעלה, חייבת האישה להיטהר בתהליך המלווה במערך בדיקות המוודאות שאכן אין שאריות דם, ולבסוף (בסוף שבעת הימים שלאחר הווסת) לטבול במקווה. הלכות נידה מצריכות עיסוק נרחב בגוף ובמיניות, עיסוק אשר לא היה נחלתם של חלק מן הנשים קודם לנישואים. החינוך לצניעות לצד המפגש השוטף עם מיניות לאחר הנישואים במסגרת הזוגית וההלכתית מביאים נשים רבות לידי תחושת דיסוננס ומצוקה (פרינס, 2011). שגיא ואנגלנדר מגדירים את הנישואים כ"מרחב בו המודחק עולה במלוא עוצמתו, ומערער את הסדרים שכונו על ידי ההגמונים" (2013, עמ' 171). בעבודה הנוכחית אבקש לעקוב אחר הקונפליקטים השונים המתעוררים במפגש עם מיניות ובתכנון משפחה.

ח. תכנון משפחה – היבטים הלכתיים ומעשיים

מצוות פרייה ורבייה נחשבת לאחת המצוות החשובות, עד כדי כך ששולחן ערוך, ספר ההלכה המרכזי, פוסק: "כל מי שאינו עוסק בפריה ורביה כאלו שופך דמים וממעט את הדמות וגורם לשכינה שתסתלק מישראל".¹ את קיום מצוות פרייה ורבייה בתוך חיי הנישואים אפשר לדחות על ידי מניעת הריון, אולם דחייה זו כרוכה בשתי בעיות הלכתיות חמורות. הראשונה היא השאלה אם אפשר לדחות את קיום המצווה כל עוד אדם עומד ללא ילדים.² והשנייה נוגעת בשאלת שמירת הברית והוצאת זרע לבטלה, כלומר אם אפשר להשתמש באמצעי מניעה, כך שהזרע מנוע מלהיקלט בגוף האישה. שתי הבעיות ההלכתיות הללו מביאות פוסקים רבים לדעה כי אין לדחות את ההיריון ללא סיבה מספקת, אולם הם חלוקים ביניהם בשאלה 'מה היא סיבה מספקת?'³ יש לציין כי שתי הבעיות הנ"ל נובעות ממערכת המצוות והאיסורים המוטלים על הגבר ולא על האישה, ואף על פי כן האישה היא הנושאת העיקרית בהשלכות של מניעת ההיריון או של אי מניעתו.

'תכנון משפחה' הוגדר בספרות המקצועית (United Nation, 1975) כזכות של כל בני האדם לקבוע באופן חופשי ואחראי את מספר ילדיהם ואת המרווחים ביניהם, ובכללה הזכות שלא ללדת ילדים כלל. עיר שי מרחיבה וטוענת כי הזכות לתכנון משפחה טומנת בחובה זכויות נוספות: "יכולת של נשים לשלוט בפרייון היא זכות בסיסית להגדרה עצמית. זכות זו מכירה בעניין העמוק בהגנה על גופן, בבריאותן, בזכותן לאוטונומיה אישית, הנאה ואושר, באינטרס שלהן לפתח את מלוא טווח הכישורונות שלהן ויכולותיהן, ובזכותן ואחריותן השווה לגברים, לא רק בתחום המשפחה אלא אף בכלכלה, בתרבות ובחיים הפוליטיים והחברתיים" (עיר שי, 2006).

בחלקים נרחבים של הציבור הדתי-לאומי נהוג לערב סמכות הלכתית, כלומר רבנים, בהחלטה אם למנוע היריון (אנגלנדר ושגיא, 2013). ההנחה היא שבידי הרב ידע וניסיון וראייה הלכתית וערכית רחבה המאפשרים לו להחליט אם יש לזוג סיבה מספקת לדחיית ההיריון. פרקטיקה זו של עירוב רב בהחלטה אם למנוע היריון פוגעת באוטונומיה של הזוג לקבל החלטות בנוגע לעתידם כפרטים וכמשפחה (אנגלנדר ושגיא, שם).

בעבודת הדוקטורט שלה עסקה עיר שי (2006) בהשפעה של תפיסות מגדריות על פסיקת ההלכה בנושא של מניעת היריון ובסוגיות פרייון נוספות. עיר שי טוענת כי הפסיקה בתחום זה מונעת מתוך תפיסה מגדריות הממקדת את תכלית האישה בפוטנציאל הפריוני שלה ומתעלמת מהערך שלה

¹ שו"ע, אבן העזר סימן א' הלכה א'.

² קיום מצוות פרייה ורבייה היא שיהיה לאדם בן ובת שיהיו גם הם ברי הולדה, שו"ע, אבן העזר סימן א' הלכות ה'.

³ סכנה, טיפול בילדים, עבודה ולימודים, צער וכדומה.

כאדם וכסובייקט עצמאי. עבודתה של עיר שי עסקה בהיבטים ההלכתיים והתיאורטיים של מניעת הריון, אולם טרם נערך מחקר אשר עסק בנושא מתוך נקודת המבט והחווייה האישית של נשים דתיות אשר מתמודדות עם הסוגיה של תכנון משפחה.

אנגלנדר ושגיא (2013) טוענים כי באמצעות ההתערבות בתכנון משפחה, הרבנים מקבעים את שליטתם בגופן של נשים ובהווייתן. מתוך סקירה של מאגר שאלות ותשובות של נשים לרבנים בנושא של תכנון משפחה, אנגלנדר ושגיא מסיקים כי רבנים רואים ברצונותיהן של נשים למימוש עצמי ולהתפתחות אישית איום על עולם התורה, ועל כן בוחרים להתעלם ולהדיר את קולן.

ט. מחקר אמפירי על קונפליקטים בזהות

המבנה הייחודי של החברה הדתית-לאומית לצד התמורות שחלו בה במעמדן של נשים יוצרים קרקע פורה לקונפליקט זהותי בקרב נשים צעירות. חוקרים מספר ניסו לעמוד על מוקדים שונים לקונפליקט בקרב הציבור הדתי-לאומי.

הרטמן ומרמון גורמט (2004) ערכו מחקר איכותני מקיף על קיום הלכות נידה בקרב נשים אורתודוקסיות. בדומה לתכנון משפחה, גם הלכות נידה הן זירה שבה מחלחלת סמכות הלכתית גברית חיצונית לתא המשפחתי.

בעקבות טענות של פמיניסטיות על אודות המבנה המדכא והמנמיך של הלכות נידה, ביקשו הרטמן וגורמט להתבונן בחוויה של נשים שמקיימות הלכות אלה מתוך נקודת מבטן. מחקרן התבסס על חקר מקרה (case studies), ולגד עיניהן עמדו שני עניינים עיקריים: ההיבטים ההתנהגותיים של הריטואל וייחוס הסיבתיות להיבטים אלו. הממצאים העלו שני קצוות של תחושות ושל מחשבות בנוגע לקיום הלכות נידה. נשים רבות הגדירו את הלכות הנידה כקשות במיוחד לקיום בהשוואה למערכות הלכתיות אחרות. בדבריהן עלה קושי הנובע מהמעורבות של ההלכה בחיי האישות שלהן ומההגבלות על מגע וקרבה בין לבני זוגן. התגובה המנוגדת הייתה קבלה של הלכות הנידה והערכה שלהן. נשים אלו לא ראו את הלכות הנידה במובחן ממערכות הלכתיות אחרות ואף העריכו את ההגבלות המיניות הנגזרות מהלכות אלו וסברו כי הן מתחשבות בצורכיהן הרגשיים והביולוגיים.

אחד מהתחומים שאליהם התייחס המחקר היה המעורבות של רבנים בקיום הלכות נידה. המעורבות הזאת, שהייתה מביכה ואף משפילה עבור נשים רבות, וכן הצורך לעתור לגבר על מנת

לקבל תוקף ויטתי (תוקף לקבלת הווסת) או אישור מיני הדגישו את העובדה שהן חלק ממערכת שמפקידה את המיניות של הנשים בידי סמכות גברית.

שכטר (2000) בחן את התפתחות הזהות במצבי קונפליקט אישיים המתקיימים על רקע קונפליקט תרבותי, והתמקד באוכלוסייה הדתית-לאומית ובקונפליקטים של זהות המתקיימים על רקע המתח בין דתיות ומיניות. במחקר מיפה שכטר "אילוצים" שונים של התפתחות זהות, כלומר מדדים שונים שאותם תפסו המשתתפים כנדרשים להתפתחות של "זהות טובה". בין האילוצים שעלו היו אילוצים של קונסיסטנטיות (רצון לעקביות ולרציפות של חלקי הזהות השונים), אילוצים של הכללה (רצון שהזהות תכלול את מגוון ההזדהויות המשמעותיות של היחיד), אילוצים של התאמה הדדית (רצון שהחברה תכיר ותקבל את זהותן) ואילוצים של חיוניות ואוטנטיות (רצון לאקטיביות ותחושה של אמת פנימית).

בסיום מחקרו הציע שכטר מודל מסכם להבניית זהות, ובו הוא העמיד שני מסלולים להתמודדות עם קונפליקטים של זהות. במסלול הראשון, היחיד יכול לבחור בדרך של "הכרעה" ולוותר על הזדהויות המעוררות קונפליקט; כך שנוצרת התאמה בין התפיסה של היחיד את עצמו לבין התפיסה של החברה אותו. מסלול זה דומה לסטטוס השגת הזהות שהציע מרסיה. במסלול השני, היחיד יכול לבחור בדרך של 'הכללה'; הוא רואה את מגוון ההזדהויות שלו כבעל ערך ובוחר לשמר אותן. שכטר מגדיר זהות זו כזהות פתוחה, הכוללת מתח פנימי ומידת התחייבות טנטטיבית. שכטר מדגיש כי שני המסלולים הם שני קצוות של ציר, ותיתכן התפתחות של זהות שמכילה מרכיבים מכל מסלול.

מחקר נוסף שבחן התפתחות זהות במצב של קונפליקט הוא מחקרן של הרטמן וקורן (2006) על אודות התפתחות הזהות של הומוסקסואלים ולסביות אורתודוקסים (דתיים). המסורת וההלכה האורתודוקסית שוללות לחלוטין כל פעילות מינית בין בני אותו המין, ועל כן עבור יחידים אלו, זהות שמגיעה לידי סינתזה הוא סוג של אוקסימורון.

הממצאים העלו כי למשתתפים במחקר לא הייתה תחושה של בחירה בהתפתחות הזהות שלהם, מכיוון שגם הזהות המינית שלהם וגם הזהות הדתית שלהם הן חלקים בלתי נפרדים ממי שהם. במהלך המסע או המאבק שערכו, פנו משתתפים רבים לסמכות דתית, ורבים התאכזבו קשות מתגובת הרבנים ומהפטרונות הלא-ריאליים שהציעו. עבור חלק מהמשתתפים יצר המפגש נתק בין העמידה שלהם מול החברה והסמכות הדתית ובין העמידה שלהם מול אלוהים.

כפי שעלה מהממצאים, מבנה הזהות שהתפתח מחזיק שתי זהויות דואליות ללא ניסיון ליצור אינטגרציה ביניהן. שתי הזהויות מנהלות דיאלוג ביניהן: הזהות המינית דוחפת את היחיד להבין

ולהגדיר את הזהות הדתית שלו, והזהות הדתית דוחפת אותו להבין את מקומה של הזהות המינית.

י. שאלת המחקר

מטרת המחקר הנוכחי היא להתחקות אחר התפתחות הזהות של נשים דתיות, תוך התמקדות במתחים הקשורים למיניות ולתכנון משפחה. בבסיס המחקר עומדות כמה שאלות מרכזיות:

א. האם ובאילו אופנים היבטים הקשורים למיניות ולתכנון משפחה מהווים מוקד של קונפליקט זהותי בחייהן של נשים דתיות?

ב. מהו ההקשר שממנו צומחים קונפליקטים הנוגעים למיניות ולתכנון משפחה? אבקש לבחון את רצף התפתחות הזהות של כל אישה ועל פיו להבין את הקונפליקט הייחודי הנוגע למיניות ולתכנון משפחה.

ג. מול מי נחוזה הקונפליקט? כלומר, האם הקונפליקט הזהותי נובע מעמידה מול החברה? מול דמות האל? מול קולות פנימיים?

- ד. כיצד נתפסת בעיני המרואיינות המעורבות של ההלכה ושל הסמכות הרבנית הממסדית במיניות ובתכנון המשפחה? איך נשים מתארות את החוויה הזו? ומהי העמדה שלהן לגביה?
- ה. מהן דרכי ההתמודדות של נשים עם הקונפליקט? ומהם התוצרים של דרכי התמודדות אלו?

שיטה

א. משתתפות

המחקר כלל שתיים עשרה נשים בגילאי 24-32. טווח גילאים זה נבחר מכיוון שהוא מאפשר לראיין נשים אשר עברו בין מסגרות שונות בחייהן (למשל תיכון, שירות לאומי/צבאי, מדרשה, השכלה גבוהה, מקומות עבודה) ומתוך כך עמדו בצמתים שונים בהתפתחות זהותן. כל הנשים נשואות לפחות שניים. פרק זמן זה נבחר מתוך הנחה כי הן מסוגלות להתבונן בחיי הנישואים שלהן ממרחק מסוים של זמן. הנשים במחקר משתייכות לציבור הדתי-לאומי. כמו כן, כל המשתתפות נמצאות בשלבים שונים של לימודים על-תיכוניים ואקדמיים (או בסיומם). הסיווג לזרמים בציבור הדתי-לאומי אינו מובהק, אולם מאופי הדגימה אפשר להכליל ולומר שהמשתתפות שייכות לזרם הבורגני ולאורתודוקסיה המודרנית. המשתתפות גויסו בשיטת הדגימה של 'כדור השלג'. לצורך בחינת האפשרות לקיום המחקר פניתי תחילה לכמה מכרות בהצעה להשתתף במחקר, ואותן מכרות הפנו אותי למכרות שלהן. הפנייה הראשונית שלי התבססה על ידע ראשוני

מוקדם על סיפור חיים שעלול לזמן קונפליקטים בזהות על בסיס החיבור בין מסורת למודרנה. הגיוס להשתתפות המחקר נענה בחיוב רב. יתרה מכך, בסיום כל ריאיון הציעה כל משתתפת לגייס למחקר חברות ומכרות בטענה כי יש נשים רבות שישמחו להשמיע את קולן בנושאים המדוברים.

ב. הליך

בעת הפנייה למשתתפות נאמר להן שהמחקר עוסק בנושא של התפתחות זהות ותכנון משפחה, וכן שהוא יכלול ריאיון שיאריך בין שעה לשעתיים. נוסף לכך, נאמר שהריאיון עשוי לגעת בנושאים אישיים ואינטימיים.

ג. שיקולים אתיים

המשתתפות חתמו על טופס הסכמה מדעת. למשתתפות הובטחה אנונימיות מלאה לגבי פרסום חלקים מסיפוריהן. בהצגת הממצאים הוחלפו שמות המרואיינות בשמות בדויים, וכל פרט מזהה נוסף הוסווה. בתחילת הריאיון הוסבר למשתתפות שהן יכולות לעצור את הריאיון בכל שלב שיבחרו ולסגת מהסכמתן להשתתף ולהתראיין. כמו כן, אם תישאל שאלה שמעלה בהן אי נוחות או נחווית כפולשנית, הן יכולות לבחור שלא לענות עליה. בסיום הריאיון הוצע למשתתפות הסבר נוסף על מטרת המחקר. אם הרגשתי שהריאיון עורר מצוקה במרואיינת, הצעתי לה להיפגש שוב כדי לעבד את התכנים שעלו.

ד. כלי המחקר – הריאיון

המחקר הנוכחי נכתב על פי הגישה של 'תיאוריה הצומחת מהשדה' והוא אינו מבקש לבחון טענות קיימות באשר להתפתחות זהות. את המחקר ערכתי מתוך הפרדיגמה הנרטיבית הסוברת כי סיפור חיים משקף זהות (McAdams, 1985, 1993), ועל כן המחקר הנוכחי בוחן להתבונן בהתפתחות זהות דרך סיפורי חיים.

החלטתי להשתמש בריאיון פתוח בשל טבעו הרגיש של מושא המחקר. השימוש בריאיון פתוח, המבקש סיפור חיים, מאפשר קרקע להיכרות רכה עם המשתתפת ובונה אמון בצורה הדרגתית. נוסף על כך, ריאיון פתוח מאפשר למראיינת להיחשף לרצף התפתחות הזהות כפי שהמשתתפות חוות ומבנות אותו, ולמראיינות הוא מאפשר לבחור את הנושאים המשמעותיים ואת הדגשים

באופן חופשי ללא כל התערבות חיצונית. כל הראיונות נערכו בביתו של המרואיינת, מתוך רצון לאפשר להן סביבה מוכרת ובטוחה. כמו כן, הראיונות נערכו בשעות הערב על מנת לאפשר זמן רגוע וכמה שפחות הפרעות חיצוניות.

בתחילת הראיון הוצגה למשתתפות הקדמה קצרה:

"המחקר שלי עוסק בזהות וביסודו עומדות כמה הנחות יסוד. הנחת יסוד ראשונה היא שהזהות שלנו מורכבת מחלקים שונים. לדוגמה: הזהות שלי כאישה, הזהות שלי כבת זוג, הזהות שלי כאימא, זהות מקצועית וכו'. לפעמים ייווצר מתח בין החלקים השונים של הזהות שלנו. הנחת יסוד שנייה היא שהזהות שלנו משתקפת באופן שבו אנחנו מספרים את סיפור החיים שלנו. על הרקע הזה אני רוצה לבקש ממך לספר לי את סיפור החיים שלך. את יכולה לבחור איפה להתחיל ואיפה להרחיב. בזמן שתדברי יכול להיות שארשום לעצמי כמה דברים שארצה לשאול עליהם בהמשך. אחרי שתספרי לי את סיפור חייך, אבקש לשאול אותך על דברים שעלו במהלך הסיפור וכן על נושאים הנוגעים במיניות ובתכנון משפחה".

ה. מקומי כמרואינת

יש כמה מרכיבים בזהותי אשר עשויים להשפיע על התנהלות הראיון: היותי אישה, היותי דתייה והיותי אימא. בגלל האופי האישי והאינטימי של הראיון, הייתה לזהותי הנשית השפעה חיובית על אוירת הביטחון ועל הפתיחות בראיון. במחקר הנוכחי השתתפו נשים דתיות בלבד, ועל כן גם הזהות הדתית שלי אפשרה למרואיינות להיות נינוחות ולהרגיש ב"מגרש הביתי". אולם כפי שהוזכר במבוא, ריבוי הזרמים בציבור הדתי-לאומי הופך אותו לחברה מסועפת ומורכבת. המראה החיצוני שלי, אשר אינו עומד בקריטריונים ההלכתיים הקלאסיים (מכנסיים, שרוולים קצרים, היעדר כיסוי ראש), מעיד על ההשתייכות שלי לקצוות הליברליים בזרם של האורתודוקסיה המודרנית. במקרים מסוימים, פרט זה עלול לעורר תחושה של נוחות והזדהות, ובמקרים אחרים, שבהם המשתתפות משתייכות במידה כזו או אחרת לזרם אחר, פרט זה עלול לעורר סטיגמות, חשדות או חשש משיפוטיות כלפי עמדותיהן. בגלל אופי הדגימה, היה למרבית המשתתפות ידע בסיסי לגביי לפני המפגש והראיון, כך שסביר להניח שמרבית המשתתפות היו מודעות להיותי אימא. כמו הזהות הדתית שלי, גם להיותי אימא יכולות להיות השפעות בעלות אופי שונה. יכול להיות שבאימהות אחרות עורר מרכיב זה בזהותי תחושה של הבנה הדדית או של שותפות. כיוון שאחד הנושאים הנחקרים הוא תכנון משפחה, יכול להיות שאימהות אחדות חשו בושע על הנסיבות שבהן החליטו להביא ילדים או על התחושות שהתעוררו בהן לאחר שקיבלו

החלטות אלו. כמו כן, נשים אשר בחרו לדחות את ההיריון היו יכולות לחשוש לשיפוטיות או לחוסר הבנה מצדי כאימא. למרכיבים אלו בזהותי ולתהליך האישי שעברתי ושעודני עוברת בהבניה של הזהות שלי ובפיתוח שלה, בוודאי היו השפעות על התנהלות הריאיון ועל ניתוח הממצאים שלאחריו. את ההשפעות שאני מודעת להן ניסיתי לנטרל או לצמצם במידת האפשר או לשקף בכתיבת העבודה. אולם חשוב לציין כי הבחירה שלי בשיטת מחקר איכותנית נרטיבית מעידה על השקפתי, שלא מתיימרת להתחקות אחר אמת אובייקטיבית יחידה, אלא מבקשת להתבונן בתופעה ובחוויה, ולהציע פרשנות אפשרית להבנתה.

1. שיטת הניתוח

ניתוח הממצאים נערך לאור המודל המרובע שפיתחו ליבליך, זילבר ותובל-משיח (Lieblich, 1998). מודל זה משלב בין ממדים שונים של הטקסט, כך שמתקבלות ארבע קריאות הנעות בין שני צירים: הציר ההוליסטי-קטגורילי וציר התוכן-צורה. אפרט בקצרה את טיבן של הקריאות מתוך המודל אשר בחרתי ליישם במחקר הנוכחי:

1. קריאה קטגוריאלית תוכנית וצורנית: בקריאה זו, המכונה גם 'ניתוח תוכן', החוקר

מזהה תמות מרכזיות החוזרות על עצמן בטקסט. עבור כל תמה אגדיר קטגוריות

שמייצגות נושאי משנה בתמה. בקריאה זו אתמקד בשאלות הבאות:

א. מהו ההקשר שמתוכו מתעורר קונפליקט הנוגע למיניות ולתכנון משפחה? בשלב זה אבקש למפות קונפליקטים קודמים ולאורם אבחן את הקונפליקט הקשור במיניות ובתכנון משפחה.

ב. מהם המאפיינים של הקונפליקט הקשור במיניות ובתכנון משפחה, לדוגמה מהי עוצמת הקונפליקט? האם הקונפליקט נחוה כחיצוני או כפנימי? עד כמה נוכח הקונפליקט בחיי היום-יום? ועוד.

נוסף לכך, אתייחס להיבטים צורניים וסגנוניים של הטקסט, כגון מטאפורות, סגנון דיבור, שימוש בפועל פעיל או סביל, ביטויים של רגש, מידת הקוהרנטיות ועוד.

2. קריאה הוליסטית תוכנית: קריאה זו מתמקדת בתוכן העולה מן הסיפור של היחיד.

החוקר מתייחס לחלקים מסוימים בסיפור ובוחן אותם מתוך ההקשר של הטקסט השלם. בקריאה זו מיפיתי דרכים שונות להתמודדות עם קונפליקט זהותי מתמשך, והבאתי כדוגמה שני סיפורי חיים מלאים על מנת להדגים את דרכי ההתמודדות.

ממצאים – פרק א

פרק הממצאים מחולק לשלושה חלקים עיקריים: החלק הראשון דן בתמות ששופכות אור על הרקע ועל ההקשר שבהם צומחים קונפליקטים סביב מיניות ותכנון משפחה. החלק השני דן בקונפליקטים הקשורים במיניות ובתכנון משפחה. והחלק השלישי בוחן קונפליקט זהותי מתמשך ודרכים אפשריות להתמודדות עמו.

1. "the story of my life" הקרקע שעליה צומח הקונפליקט

ישנם מרכיבים רבים בסיפור החיים שלנו שהופכים אותנו למי שאנחנו כיום. העיסוק בסיפורי חיים אפשר לי להבין את התהליך שעברו המרואיינות מנקודת מבט הוליסטית, ועל כן נתן לי את האפשרות לקשר בין תהליך אחד למשנהו. מהקשבה לסיפורים עלתה באופן בולט תמה אחת – הצורך לרצות – והיא בעיניי הקדמה חשובה לעיסוק בקונפליקטים סביב מיניות ותכנון משפחה. תמה זו דורשת תשומת לב מיוחדת, מכיוון שהיא שופכות אור על המציאות שבה המרואיינות נדרשו שוב ושוב לוותר על רצונן האישי לטובת אחר משמעותי, לתועלת קבוצת השייכות או למען אמונות, ערכים ואידאולוגיה.

"תמיד הייתי ילדה טובה" – ריצוי

ברוב הסיפורים (של תשע מתוך שתיים עשרה המשתתפות) חזר הנושא של הצורך לרצות ועלה בדרגות משתנות ומול מושאים שונים. כאשר הזכרה תמת הריצוי, היא נכחה בחלקים נרחבים בסיפור, בעיקר בהקשר למערכות יחסים. כך למשל, תמת 'הילדה הטובה' מופיעה בסיפורים של מיה ודפנה:

"הייתי כל החיים ילדה טובה, כזאת ילדה שמרצה ונורא חשוב לה מה חושבים עליה" (מיה).
"מבחינת האישיות שלי תמיד נחשבתי הילדה הטובה, נוחה, מסתדרת... תמיד הכול בסדר" (דפנה).

כאשר יש פער בין רצונו של אדם אחר לרצונה של האישה, עומדות בפניה שתי אפשרויות: האפשרות הראשונה היא להתעקש על רצונה האישי, וכך לעמוד בפני הסכנה של מרידה, אכזבה וכניסה לקונפליקט בין-אישי. האפשרות השנייה היא לדכא את רצונה האישי ולהכפיף אותו לרצונו של האחר המשמעותי, וכך לזכות (במקרים רבים) לאהדה ולהערכה. בפרק הבא אבקש לראות איך המראיינות חוו את הפער הזה ואיך בחרו להתמודד עמו בתקופות חיים שבהן הצורך לרצות התעורר באופן אינטנסיבי.

"מתבלטת יחסית, אך לא מתבלטת מדי" – ריצוי בגיל ההתבגרות

אצל תמר נכח נושא הריצוי בהתנהלות חברתית. תמר הרגישה צורך עז להיות אהובה ומוערכת על ידי סביבתה. אחד הזיכרונות החדים והמכוננים שהיא מעלה בערגה הוא כאשר הצליחה להיות אהובה על כל הקבוצות השונות בסביבתה:

"המנהל של החטיבה הגיע להורים שלי... ואמר שבחיים הוא לא ראה מישהי שכולם כתבו אותה בחדר (רצו לישון איתה באותו חדר בטיול)... וגם לפני שעזבתי עשו לי מסיבה כולם, כולם, כולם... הייתה שם איזושהי חוויית הצלחה... מאוד מאוד חזקה מבחינה חברתית, שעשתה לי טוב ברמות אחרות, עשתה לי משהו אחר".

בהמשך תמר מתארת את תנועת הנוער כמקום בטוח, שבו היא יכלה לשמר את תדמית 'הילדה הטובה' מבלי לשלם מחיר, כלומר לשמר איזון שבו היא תופסת מקום משמעותי מבחינה חברתית, אך לא כזה המעורר אנטגוניזם כלפיה:

"בבני עקיבא הרגשתי שזו מסגרת בטוחה לי... אני מרגישה ילדה טובה בה, ועדיין אני מתבלטת בה יחסית, אבל לא מתבלטת מדי, ולא הכי מקובלת ויכולה להיות נחמדה..."

תמר מצאה בבני עקיבא מקום שבו יכלה להיות היא עצמה ובד בבד לרצות את הסביבה, ועל כן הפכה מסגרת זו למרכזית עבורה. כאשר היא חשה ביקורת קשה, תמר מספרת על תחושת התרסקות, המעידה על המחיר הכבד של הבחירה ברצון עצמאי מול רצון האחר:

"כמו שאני נבנית מזה שאני דמות לאנשים ושנאנשים מעריכים אותי, ככה אנשים יכולים לגמור אותי לקרשים..."

בסיפור של מיה היא מדגישה את החיבור האינהרנטי בין להיות "טובה" ובין מצוינות דתית במסגרת הלימודים באולפנה.

"באולפנה חלק מלהיות ילדה טובה זה להיות דוסית, זה ממש הגיע built in..."

מדבריה של מיה משתמע כי אם תלמידה באולפנה רוצה למצוא חן או לענות על הציפיות של צוות האולפנה, אין זה מספיק שהיא תפגין התנהגות טובה והצטיינות בלימודים, עליה להוכיח מחויבות ומסירות בתחום הדתי. ההכנסה של התחום הדתי לתוך סטנדרטים בסיסיים של התנהגות טובה עלולה לבלבל וליצור אצל המתבגרות מחויבות דתית שמושבתת על הצורך לרצות ולא על אמונה או על התפתחות עצמאית. בגיל ההתבגרות, הדרישות הדתיות נוגעות בעיקר לתפילה, לעבודת המידות ולצניעות, אולם בהמשך החיים, הדרישות הדתיות מרחיבות את תחומן להתערבות בנושאים כבדי משקל כמו תכנון משפחה. אם מתבגרת התרגלה לדכא את הרצון האישי שלה לטובת דרישה דתית כזו או אחרת על מנת לזכות באהדה של דמויות הסמכות בבית ספרה, פרקטיקה זו עלולה להפוך להיות בעייתית, במיוחד כאשר היא נדרשת להחליט על המועד שבו תהרה. ייתכן שהיא תדכא שוב את הרצון האישי שלה, מתוך ניסיון אישי שאומר: 'אם אעשה את מה שמצופה ממני בתחום הדתי, אזכה לאהדה ולהערכה'.

בדומה לטענה של מיה, כי נוצר חיבור בין ריצוי הסביבה לבין עמידה בסטנדרטים דתיים, חן מתארת איך התחילה לשבור את תדמית 'הילדה הטובה' שלה בעל כורחה, כאשר עשתה מעשה שנחשב לחורג מכללי ההופעה החיצונית המקובלים באולפנה שבה למדה:

"הייתי גם ילדה טובה כזאת, אבל בכיתה י"ב עשיתי נזם. אני חושבת ש... אז זה היה הצהרה, היום זה כבר לא. זה היה הצהרה כזאת של 'אני דוסית', המשכתי ללכת עם שרוול 3/4, אבל אני אחרת'. אני חושבת שכולם מנסים להגיד את זה על עצמם: שהם משהו, אבל הם קצת אחרת, אמ... המחנכת שלי נעלבה אפילו, כאילו זה היה שוק, והיא נעלבה מזה, שהייתי כאילו ילדה טובה ועם ערכים ועשיתי נזם".

המעשה של חן נבע מבחירה עצמאית להשמיע קול של מורכבות, והוא חלק מההתפתחות האישית שלה. במעשיה, חן לא חשבה על המחנכת, אולם המעשה שלה השפיע על המחנכת באופן אישי וישיר ואף נחוזה מבחינתה ככישלון שלה ביכולת להכווין את חן למקום הנכון. חן בוחרת להשתמש במילה 'נעלבה'. השימוש במילה 'נעלבה' מעיד כי חן חשה שאכזבה את המחנכת במסגרת מערכת היחסים ביניהן; אכזבה שחורגת מגבולות אי עמידה בכללים גרידא. חן מופתעת מהמשמעות של עשיית הנזם וכן כואבת את המעבר שהוא כפה עליה, מילדה טובה ו'דוסית' למורדת.

המקרה של דפנה מציג מציאות מורכבת, שבה היא נדרשה לרצות קבוצות שונות ואף מנוגדות במקביל:

"האולפנה הייתה סביבה מאוד דוסית, והקיבוץ היה סביבה מאוד לא דוסית. אז מצד אחד תמיד הרגשתי בנוח. כי תמיד היה לי את שני הצדדים. אז כל מי ששאל אותי מי אני ומה אני, תמיד הרגשתי בנוח עם התשובה, כי.. תמיד היה לי מאיפה לצאת בסדר ולרצות".

בהמשך הסיפור שלה דפנה מתארת הפרעת אכילה שהתפתחה אצלה בשנות התיכון, ושנשמרה בסוד, בין השאר על מנת לא לפגוע בתדמית 'הילדה הטובה' שלה:

"ההורים שלי לא ידעו דבר... אני זוכרת שישבנו כמה בנות... הם אמרו... טוב... בשבילך מה הבעיה, תמיד הכול מושלם לך ותמיד הכול טוב לך בחיים, ואת מתקבלת לכל דבר שאת רוצה... את מושלמת. ובתוכי זה מאוד הצחיק אותי כי ידעתי שזה לא נכון..."

בתיאור הקצר הזה דפנה בוחרת להשתמש בשם התואר 'מושלם' פעמיים. היא למעשה מבהירה שכך נתפסה על ידי הסביבה הכוללת: "את מושלמת". כמו כן, היא מקפידה להכניס לתוך ההגדרה של הסביבה גם את הוריה וגם את חברותיה. בעקבות התיאור הראשון שלה על המתח בין הקיבוץ לאולפנה, אפשר לראות כי דפנה נדרשה לרצות במקביל קבוצות שייכות שונות ומנוגדות הן מבחינת גיל והן מבחינת ערכים. יתרה מכך, היא ריצתה את כולם במקצועיות כה רבה עד שזכתה לתואר "מושלמת". יש לשער כי היענות בו-זמנית לצרכים שונים תוך עמידה מתמדת בסטנדרטים גבוהים הציפו את דפנה במתח רב.

"פתאום קלטתי שאף אחד לא נמצא אתך באמת" – ריצוי בשירות לאומי

היציאה לשירות לאומי היא אבן דרך בהתבגרותה של נערה דתייה. בשירות לאומי, בשונה מהצבא, יש חופש לבחור את המקום ואת התחום שבו משרתים. משמעות הדבר היא צומת של בחירה, המגלמת בתוכה עבור רבות מהנערות תהליך של הגדרה עצמית. מקום השירות הלאומי משפיע במקרים רבים על החלטות עתידיות נוספות כדוגמת בחירת מקצוע. זוהי הזדמנות עבור

מתבגרות לשאול את עצמן: מי אני? מה מעניין אותי? איפה אני רוצה לראות את עצמי בשנתיים הקרובות? בחירת שירות לאומי מתבצעת במהלך שנת הלימודים האחרונה ועשויה להיות מושפעת ממקום הלימודים, מהערכים המשפחתיים, ומהפופולריות החברתית. בסיפורה של הדס עלה בצורה משמעותית הצורך לרצות, בין השאר בנוגע לשירות לאומי. היא נקראה בין הסביבה של האולפנה (חברות ומורים) לבין משפחתה, שלא תמכה ביציאה לשירות לאומי כחלק מההשקפה הדתית שלהם. למעשה הייתה כאן התנגשות בין שני מושאי ריצוי משמעותיים.

"ופתאום קלטתי תובנה מאוד משמעותית, שאף אחד לא נמצא איתך באמת, איפה שאת נמצאת.. ולכן.. אם את.. צריכה לדעת במה את מסוגלת לעמוד ובמה את לא מסוגלת.. איזה מחירים את מסוגלת לשלם... בסיטואציה הזאת שהייתה הבנתי שיהיה לי מאוד קשה לעשות שירות לאומי... יש לי איזה סוג של... כאילו חרדת נטישה כזאת, אני צריכה את המשפחה שלי לידי... זו הייתה מבחינתי עלולה להיות חוויה מאוד מאוד קשה... והבנתי בעצם שאני הולכת להיות לבד, בחוויה הזאת, כי ההורים שלי נגד שירות לאומי. החברות והמורים שלי, שכל כך עודדו אותי ללכת, לא נמצאים אתי שם!... אני הולכת לשלם על זה מחירים עתידיים כי... כי בעצם שאני הבכורה ואני עושה את זה, אז אחר כך, כל אחת שתעשה שירות לאומי, יאשימו אותי... ואני אהפוך להיות באיזושהי עמדה לא טובה בבית, וזה כמובן דבר שלא רציתי בו".

מלבד ההפרה הנקודתית של כללי הבית, הדס חששה שהפרה זו תלווה אותה עוד שנים רבות בתור הבת הבכורה שפתחה את הפתח לאחרות. הדס חששה מהאשמה חוזרת ונשנית על פריצת הגבולות של הערכים המשפחתיים. החששות של הדס הובילו אותה לפרוש משנת השירות הלאומי בטרם התחילה. יש לתת את הדעת על כך שאת התובנה על שירות לאומי הדס מגבה בתובנה כללית על החיים. הדס חושבת שהתעקשות לצעוד במסלול משלה תגבה ממנה את מחיר הבדידות. כאשר עליה להחליט אם להתעקש על דרכה שלה ולהישאר לבד או לרצות את המשפחה ולזכות בתמיכתה, הדס בוחרת באפשרות השנייה, ובכך היא מוותרת על רצונה האישי.

"רציתי להיות מה שהוא רצה שאני אהיה" – ריצוי בזוגיות

כפי שהתברר בפרקים הקודמים, ריצוי מתרחש בעיקר בתוך מערכות יחסים. ריצוי בזוגיות דורש בעיניי התייחסות מיוחדת, מכיוון שהוא עוסק במערכת היחסים האינטנסיבית ביותר ובעלת המשקל הרב ביותר בחייהן של המראיינות.

בסיפור של שירה נמצא מוטיב של ריצוי בתחילת מערכת היחסים עם בן זוגה:

"נראה לי שבמהלך החברות עם נועם וגם... אחר כך כשהיינו מאורסים... מאוד רציתי להיות... מה שהוא רוצה שאני אהיה... מבחינת דוסיות... הייתי קצת כזאת, אבל זה לא היה כזה מושרש. פשוט מבחינה תרבותית, אני גדלתי אחרת, ודברים שהוא גדל עליהם, אני נפגשתי איתם... בשלב מאוחר יותר ורציתי לאמץ אותם, אבל הם לא ישבו לי בפנים לגמרי... וכל פעם השתדלתי להיות כזאת".

שירה מספרת על רצון להיות דמות אידיאלית עבור בן זוגה ולעמוד בציפיות שהיא חשה שמציבים לה, גם כאשר הן אינן מתיישבות עם האופן שבו היא מבינה את עצמה. הצורך לרצות תופס נתח נכבד במערכת היחסים של שירה עם בן זוגה, עד שהיא חשה שהפער שנוצר בין דמותה האידיאלית לדמותה הריאלית נעשה קשה מנשוא, והיא חשה צורך להיחשף:

"וכשהתחתנו אז... הייתי עייפה מזה, אין לי כוח לחיות רק כדי להיות מה שאתה רוצה שאני אהיה. אין לי כוח להיות בהצגה כזאת, זה... התפקיד הזה של להיות בסדר, להיות כמו שאתה מצפה שאני אהיה. בא לי להיות חילונית. ככה אמרתי לו... הוא נורא נבהל מזה... זה עצבן אותי שהוא נבהל מזה. כאילו מה אתה...? אתה לא יכול לחיות אתי גם ככה? אבל לא באמת הייתי מתחלנת... חוזרת בשאלה. לא הייתי עושה את זה. אולי כי אני לא מספיק אמיצה".

בחשיפה שלה, שירה למעשה שואלת את בן זוגה ואת עצמה 'האם אני כשלעצמי מספיקה? מה יקרה כאשר אני לא אעשה את מה שמצופה ממני?' הריצוי מערער את האוטנטיות של שירה ומעמיד בספק את טיב הקשר שלה עם בן זוגה. יש קול שבוקע מתוכה ומוחה על האהבה התלויה בדבר. שירה נותנת לקול הזה מקום ואפילו מצליחה להשמיע אותו, אך כאשר היא נדרשת להכריע היא בוחרת במסלול הבטוח. שירה אוזרת אומץ להיחשף, אך בה בעת מודה כי היא אינה מתכוונת להעמיד את השאלות הללו במבחן המציאות. הצורך לרצות שב ועלה בסיפור של שירה, במיוחד בהקשרים של מעשים דתיים. כך למשל היא מספרת על רצון להידמות לאמו של בן זוגה, שהיא מעין דמות אידיאלית בנושא של דתיות שורשית:

"הוא רוצה שאני אתפלל... מנחה... כי יש לו זיכרון בראש שהוא רואה את אימא שלו מתפללת, ולדעתי זה משהו טוב... ואני חושבת שזה משהו יפה, שילד חווה, שהוא רואה את ההורים שלו מחוברים לקב"ה".

דבריה של שירה מעלים תחושה אמביוולנטית כלפי הערכים שהיא נדרשת לממש. מצד אחד, אפשר לחוש הזדהות, הרי היא מסכימה שיש לתפילה ערך, אך מצד שני, קשה לה לרצות את בן זוגה ולהפוך לדמות האם האידיאלית, שהיא בוודאי שונה ממנה. חשוב לשים לב שבדבריה היא מקדימה את הרצון שלו לשלה.

גם בסיפורה של רחל הנושא של ריצוי בולט בהקשר של הזוגיות. במקרה של רחל נבעה ההחלטה על חתונה בגיל צעיר מאוד ובזמן השירות הצבאי, בין השאר מתוך כניעה לסטנדרטים הדתיים של המשפחה של בן זוגה, שסברה שאין זה ראוי שזוג לא נשוי יקיים קשר אינטנסיבי לאורך זמן:

"זה היה להם נורא מוזר, שאנחנו כל שבת ביחד. ואצלנו זה היה סבבה, גם ההורים שלי לא מתערבים, כאילו תעשי מה שאת רוצה... עם המשפחה שלו... רק כשאתה מתחתן אז אתה... יש לך באמת את הזכות לזה, את מבינה? זה לגיטימי באיזשהו מקום... זה לא אותו דבר, הסטטוס שלך, את לא מרגישה באותו מקום. את לא מרגישה כאילו שהוא לגמרי שלך עד שאת לא מתחתנת אתו. ככה אני הרגשתי. אני בטוחה שבעולם החילוני זה לא ככה..."

רחל מצד אחד מחפשת לגיטימיות להשקפה של המשפחה של בן זוגה, אך מצד שני מציינת שבעולם החילוני בוודאי היו נוהגים אחרת. העולם החילוני מסמל עבור רחל מקום נטול מסגרת ומחויבות. בהתחשב בכך, מתחזקת התחושה שרחל החליטה להתחתן מתוך מחויבות למסגרת ולא מתוך דחיפות אישית. הנושא של הסטנדרטים של המשפחה של בן זוגה שב ועלה בסיפור של רחל:

"גם פתאום, את יודעת, הייתה לי איזושהי תחושה... שכאילו הוא ציפה לאישה אחרת, לא יודעת, כי אני לא. אני לא האישה הזאת שתמיד יש אוכל בבית ומבשלת ו... אני כן, זאת אומרת, יש דברים ש... אני חושבת שעם השנים למדתי... בסוף לעשות את הכול, איכשהו. אבל... אני לא אימא שלו. והרגשתי כל הזמן ש... את יודעת, הרגשתי כל הזמן שזה לא בסדר שאני לא אימא... אימא שלו היא כאילו האישה המושלמת".

רחל מדגישה שהיא לא עונה על הציפיות של בן זוגה כי היא לא חשה שתכונות אלה מאפיינות אותה. עם זאת, היא אינה מתעקשת לשמור על דימוי האישה שאותו היא מזדהה, ומסכמת שהיא לא מצליחה להיות כמו אימא שלו. רחל אומרת את הדברים בצער, לא בקבלה. אם הייתה יכולה, הייתה שמחה להיות כמו אימא שלו. אצל רחל ושירה אפשר למצוא שתי נקודות דמיון: ראשית, מחאה על ציפייה שנחות כלא מוצדקת או כלא הכרחית. שנית, בשני המקרים, למרות המחאה, יש מידה של התכופות לציפייה הראשונית.

הצורך לרצות על מנת לשמר שייכות לחברה הדתית

נושא נוסף שעלה בהקשר לצורך לרצות היה הצורך בשייכות לחברה הדתית-לאומית הכוללת. גם כאשר מרואיינות תיארו שינויים נרחבים בעיצוב השקפת עולמן, עלה הנושא של רצון לשייכות לציבור הדתי-לאומי כמרכיב בלתי נפרד מזהותן. לדוגמה, אין כיום שום סממן חיצוני היכול להעיד על כך שמיה היא דתייה, עם זאת היא מעידה על עצמה:

"אני עדיין מרגישה שיש איזו חברה שאני מחויבת אליה... שעדיין יש חברה שאם אני רוצה להשתייך אליה, אני אפעל לפי קוד מסוים... באחוזים מזעריים הדברים הללו".

מיה מחזיקה ב"דברים הללו", אף על פי שברור לה שזהו דיאלוג שהיא מנהלת עם עצמה בלבד. כאשר התבקשה לתת דוגמה למעוז של מחויבות, עלה הנושא של אורך השרוולים שלה. "זה סוג כזה של אחרון המוהיקנים... אני הולכת עם סקיני (מכנסיים צמודים), אני הולכת בלי כיסוי ראש, כמובן שאני שוחה מעורב, רוקדת מעורב... ועדיין לובשת שרוולים עד המרפק... אני מרגישה שזה הרבה יותר שלי... החברה כבר חושבת עליי את מה שהיא חושבת... וזה ממש משהו שהוא בשבילי".

האחיזה בשרוול עונה לקול פנימי שדורש ממיה ממד של מחויבות או ויתור על מנת שעדיין תרגיש שייכות לחברה הדתית. באופן דומה, מיה מתארת צער על התנסויות בהווה שבהן היא לכאורה מודרת ממקומה כדתיה מצד החברה הדתית. היא מספרת על מפגש עם חברות ילדות מנהרייה, שבו עלה הנושא של נישואים והקמת משפחה חד-מינית:

"יהיו פעמים שאני ארגיש שונה, שאני לא יכולה לומר את הדעות שלי בקול... אני מרגישה במיעוט... שאני מחזיקה משהו שאף אחד אחר לא מחזיק בו. מה שחבל לי... שחלה עליי הסטיגמה... היא הורידה את הכיסוי ראש, היא כבר לא כזו דוסית... מי יודע לאן היא תגיע, ואיזושהי הוצאה מן הכלל... גם תחושה לא נעימה של זלזול... אני זאת הלא רצינית בחבורה, אני זו שלקחה את הדרך הקלה... היו לי קצת קונפליקטים אז נשברתי".

גם כאשר היא בסביבה טבעית ומוכרת, מיה בוחרת לא להשמיע את קולה בנושאים השנויים במחלוקת. היא חוששת שהחברה תזהה את הדעות יוצאות הדופן שלה עם חולשה, אפילו שהיא יודעת שאין כך הדבר. כמו כן, היא חוששת שהשמעת הקול שלה יגרור הוצאה מהכלל, שקשה לה לשאת. דוגמה נוספת נמצאת בסיפור של חן: לקראת סוף הראיון שלה היא מסכמת שהיא כבר לא ממש יכולה לכוון את עצמה דתייה, אולם מעניין לראות כי היא עדיין מעלה את האפשרות של חזרה לשייכות זו בעתיד:

"תמיד אומרים ש... דת'שים.. שזה.. ממש.. כי אני בחיים לא אהיה מוכנה שיכנו אותי (לא מוכנה שיכנו אותי דתייה לשעבר)... בלי קשר למה אני עושה ומה לא.. בסופו של דבר.. עוברים להיות דתיים לייט כדי שגם הילדים שלהם יוכלו להיות דת'שים".

חן, שמתחילה להשיל בעצמה את השייכות לציבור הדתי, לא מוכנה שיכנו אותה דתייה לשעבר. כלומר גם אם היא עצמה מוכנה להשיל את השייכות הזאת, היא אינה מוכנה לקבל את התיוג שמוציא אותה מהכלל.

לסיכום, מתברר כי הצורך לרצות עולה באופן משמעותי ועקבי בתחנות שונות בחיים, ובעיקר בנוגע למערכות יחסים. בלא מעט מקרים בראיונות מצאתי דוגמאות לויתור על הרצון העצמי, או אפילו לאי בירור של הרצון העצמי, כדי למצוא חן בעיני האחר המשמעותי. חשוב להדגיש כי הצורך לרצות מורגש בחוזקה במיוחד בתחום הדתי. כאשר נשים מורגלות באופן עקבי לקחת בחשבון צרכים, השקפות וציפיות של אנשים אחרים, ההרגל מתבטא גם בסוגיות דתיות כבדות משקל של מיניות ושל תכנון משפחה; ועל כן נושא זה הוא הקדמה חשובה להבנת הקרקע שעליה צומחים קונפליקטים הנוגעים לנושאים אלו.

2. קונפליקטים הנוגעים למיניות ולתכנון משפחה

חיים שיש בהם חיבור בין מסורת למודרנה מזמנים מינים רבים ושונים של התנגשויות: רצונות אישיים שמתנגשים עם עולם ההלכה; מימוש עצמי שאינו תואם את ערכי התורה ועוד. כמו כן, העולם הדתי מתאפיין בקהילתיות, שמשמשת אף היא קרקע למתח ולקונפליקט בין רצונות היחיד לערכי החברה ולמוסכמותיה. בעבודה הנוכחית בחרתי להתמקד בקונפליקטים הנוגעים למיניות ולתכנון משפחה. בחרתי בשני הנושאים הללו בגלל המשקל הכבד שהם תופסים בחייהן של נשים דתיות, ומכיוון שהם נחשבים לנושאים מושתקים, שלא מדוברים בחופשיות, אם בכלל. כאשר ניגשתי לראיונות, ביקשתי לבחון בראש ובראשונה אילו קונפליקטים עולים סביב מיניות ותכנון משפחה ומה מאפיין אותם: באיזו עוצמה הם מופיעים? האם הם נחווים כחיצוניים או כפנימיים? עד כמה הם נוכחים בחיי היום-יום? את הקונפליקטים העולים סביב מיניות ומשפחה חילקתי לארבעה תתי-פרקים: מין ומיניות, תכנון משפחה, טהרת המשפחה וכיסוי ראש. בכל חלק יש התייחסות נפרדת לעירוב של הסמכות ההלכתית הגברית ושל הרבנים בנושא המדובר.

מין ומיניות

"מקום של אשמה, וגם של כיף" – שמירת נגיעה בגיל ההתבגרות

מתוך הראיונות התברר כי עבור רבות מן המשתתפות, שמירת נגיעה היא המקום הראשון שבו אירעה התנגשות משמעותית של מאוויים ושל רצונות פנימיים עם ההלכה. במקרה של שמירת נגיעה, יש תחושה שהדרישה לספוג את ההתנגשות היא בלתי אפשרית או שקשה מאוד לעמוד בה. שבע מתוך שתים עשרה נשים הזכירו בסיפוריהן את הנושא של שמירת נגיעה (הימנעות ממגע בין נשים לגברים בקשר לפני הנישואים) כסוגיה בדרגות משתנות של חשיבות. כאשר נשים אשר בחרו

להקפיד על הכללים של שמירת נגיעה תיארו חריגה מהמסגרת, הן השתמשו בטרמינולוגיה של 'נפילה', מעתה אשתמש גם אני בטרמינולוגיה זו. לדברי המרואיינות, הנושא של שמירת נגיעה נוכח מראשית גיל ההתבגרות ומתעצם במיוחד עבור בנות שחוו קשרים רומנטיים בגילאים אלו:

"שמרתי נגיעה מכיתה ח', אבל לפני זה קראתי את הספר **מגע הקסם**. כמובן שחשבתי שהוא מדהים. אני זוכרת שהיא אמרה כמה זה נחמד שהראשון הוא גם האחרון... ושכל מגע שמור" (חן).

"המשיכה... (שהרגשתי) פעם ראשונה בחיים שלי.. שמירת נגיעה זה היה הכי ברור מאליו... לא חשבתי שאני אי פעם באמת אגע בו... זה היה אש (המשיכה), זה היה פשוט אש" (תמר).

בדבריה של תמר אפשר לחוש את ההתרגשות ואת העוצמה של החוויה של משיכה מינית בפעם הראשונה. לצד המשיכה, תמר מציינת כי ההקפדה על שמירת נגיעה ברורה מאליה. החיבור בין שתי החוויות הללו מדגיש ומעצים את הפרדוקס של ההתמודדות שחווה מתבגרת דתייה. למרות הרצון להקפיד על שמירת נגיעה, תמר מתארת נפילה בשמירת נגיעה ואת תחושות האשמה הקשות שהגיעו אחריה:

"ואז שמירת נגיעה (לאחר פעם ראשונה שנופלים בה) זה היסטוריה. היסטוריה. כאילו הייתי בדיכאון עולם מזה... וברור שבחיים לא עושים את זה. זה מה שמאפיין שמירת נגיעה, שכל פעם היא הפעם האחרונה".

בדבריה של תמר גלומה המשאלה שנפילה בהקפדה על שמירת נגיעה, קסומה ככל שתהיה, תהיה הנפילה האחרונה. האשמה הקשה שמלווה נפילה כזו מדרבנת את הנופלים להחליט שהמעידה לא תחזור על עצמה, אך בפועל היא לא מונעת את הנפילה הבאה. עבור תמר היה נושא זה מוקד משמעותי לקונפליקט זהותי. תמר ראתה את עצמה כבחורה "דוסית", המקפידה על גדרי ההלכה באופן מוחלט, ויחד עם זאת לא הצליחה לשמור נגיעה עם החבר שלה באופן רציף.

"נבהלתי מזה בטירוף... פשוט נבהלתי מזה ממש... מול אלוהים ומול מי שאני... לא עיכלתי את זה שאני מדריכה... הבחורה הכי רצינית בסניף... הכי דוסית... יש לי חניכים שאני דמות עבורם... וזה פשוט, וואו זה הימס אותי, זה היה נורא. היה ברור שדי זהו... ואני לא חושבת שאפשר לספור את המפגשים על יד אחת שלא נגענו".

כאשר תמר נתקלה בנושא של שמירת נגיעה בקשר אחר, היא כבר הייתה מצולקת מחוויותיה הקודמות. המפגש המחודש עם הדילמה הוביל אותה להתפרצות רגשית:

"אני זוכרת שישבנו והכתף שלי נגעה בשלו... לא זזתי... והוא לא הבין, הוא היה מאוד מבולבל ממני, ואמר לי כאילו מה.. מה הסיפור שלך עם זה? ואז התחלתי לבכות ממש. אמרתי לו.. אין לי

כוח להתעסק עם זה. אין לי כוחות כאילו להתבאס מזה. אין לי.. ואחר כך הוא תמיד נורא זכר את זה, את היום הזה.. שאמרתי לו ש.. אין לי כוח. להרגיש אשמה ולהרגיש רע ו.. ולהתעסק בשאלה הזאת... ואני לא זוכרת מה אמרתי לו, רוצה לשמור או לא רוצה לשמור, אבל זוכרת שזה היה כאילו.. שהוא עלה על זה..”

התרגשות מלווה באשמה, כיף מהול בכאב, שמחה ובלבול, אהבה ואכזבה – כל אלה הותירו את תמר עייפה ומיואשת. שמירה על גבולות ההלכה מול הרצון לממש קשר רומנטי על כל היבטיו הפכו למאבק בין שני קולות דומיננטיים שלא מוצאים מנוח.

מחלוקות בין בני הזוג בנוגע לשמירת נגיעה לפני החתונה

מרכיב משמעותי שמייחד את שמירת נגיעה מהתנגשויות אחרות עם ההלכה, היא התחושה שהרצון לגעת מגיע ממקום טהור ואמתי, רצון לעשות צעד נוסף בקשר הזוגי. כך למשל נמצא שהקושי להימנע ממגע התעצם אחרי האירוסין. האירוסין הם הצהרה של בני הזוג למחויבות שלהם זה לזה ולמוסד הנישואים. לאחר הצהרה מסוג זה, האמונה של הזוג בטוהר הרצון שלהם לגעת זה בזה מתעצמת. עבור שתי נשים, המאבק בשלב זה התנהל דווקא מול בני זוגן, שלא הסכימו להיעתר לרצון להפסיק לשמור נגיעה:

”עם איתיאל היה נורא קשה. היה ברור מההתחלה לשנינו ששומרים נגיעה... לא עלה לדיון אפילו... אני, מתישהו כבר ממש היה לי קשה. הקטע של המיניות לא היה לי דחוף... אבל ממש הייתי זקוקה לחיבוק... כמה פעמים ניסיתי לשכנע את איתיאל... הוא כל הזמן אמר לי די! אם אנחנו עכשיו ניגע אני אומר לך, אני אחר כך אקח את האוטו ואסע הביתה, אני לא ארצה לדבר איתך שבוע, אני ארגיש כל כך רע...” (דפנה).

בדבריה, דפנה מפרידה בין מיניות לבין הצורך בחיבוק, כלומר בין דחף יצרי לצורך אנושי פשוט. מעניין לנסות להבין מה דפנה מנסה להגיד בין השורות כשהיא מציינת את ההפרדה הזו. האם היא מרגיעה את השומע? אל תדאגו, זה לא שחש וחלילה היה לי יצר מיני, בסך הכול הייתי זקוקה לחיבוק, כלומר מחווה אנושית בסיסית. כמו כן, מדבריה משתמע כי איתיאל ביקש להימנע ממגע דווקא בגלל שהוא היצור המיני יותר מבין שניהם. המיניות שלו כה מבהילה עד כי ברור שאם הוא ייפול בשמירת נגיעה, הוא לא יהיה מסוגל להפסיק.. יתרה מכך, איתיאל מפחד שעם האשמה תבוא גם רתיעה או האשמה כלפי דפנה, סיטואציה שממנה הוא ביקש להימנע. דיון דומה אפשר למצוא גם בסיפור של תמר:

”אמרתי לו אז שאני כן הייתי רוצה לגעת בבעלי לפני החתונה או משהו כזה... להחזיק ידיים. הוא אמר לי שכנראה שתהיה בעיה... הוא לא היה מוכן לשמוע. ומשם התחילה סאגה מאוד קשה....

הרגשתי שהוא מתרחק. וזה גרם לי עוד יותר לרצות להתקרב. וזה יצר פיצוץ מאוד גדול ובעצם... הוא לגמרי התחרפן על הסיפור הזה. התחרפן לגמרי. זה הבהיל אותו בטירוף. פשוט.. בהלה מטורפת... (תמר).

"עד הסוף כמעט שמרנו נגיעה. היו כמה פעמים שאני נגיד בכיתי אז הוא.. מחה את דמעותיי. או פעם אחת הוא חיבק אותי. אבל אף פעם.. זה תמיד הרגיש לי.. לא היה שם טיפת רגש, טיפת אהבה.. (תמר).

גם במקרה של תמר אפשר לזהות את הבקשה למחווה אנושית מזערית. היא בסך הכול מבקשת להחזיק ידיים. אולם נראה שבמקרה של תמר מדובר באסטרטגיה ולא בניכור לצרכים המיניים שלה. השימוש במחווה קטנה היא הדרך של תמר לבחון את השטח אצל בן זוגה. התקרית אינה מקרית והיא הופכת לוויכוח מתמשך בין בני הזוג. גם כאשר בן זוגה של תמר מאפשר גמישות מסוימת על מנת לתמוך בה בזמנים קשים, היא מתארת את המגע שלו כקר, לא אותנטי ולא מתמסר ובוודאי לא מיני, אלא יותר כחובה מוסרית. נראה כי בן זוגה של תמר בוחר להישאר רחוק גם כאשר הוא מאפשר קרבה על מנת למנוע נפילה משמעותית יותר. בשני המקרים הבהלה וההתרחקות המוחלטת הן למעשה דרך התמודדות לעמוד בדרישה להימנע לחלוטין ממגע בקשר רומנטי לאורך זמן.

עבור יובל, שלא שמרה נגיעה בתקופת החברות והאירוסין עם בן זוגה, הפרקטיקה של שמירת נגיעה הייתה אפשרות להעצמת יום החתונה. הדבר מעיד על כך שאף על פי שבני הזוג לא בחרו לשמור נגיעה לאורך הקשר שלהם, הם הפנימו את המסר, ששמירת נגיעה מעצימה ומייחדת את המגע הראשוני ביום החתונה.

"אמרתי לו.. אני רוצה שבתקופה שממש לפני האירוסין, חודש, חודש וחצי לפני, נשמור נגיעה. רק בשביל.. להפוך את היום של החתונה למאוד מאוד מיוחד, את המגע הראשון.. למאוד מיוחד. זה החזיק יפה מאוד מעמד.. עד.. הרגע שבו נפרדנו כאילו.. בשבוע שלפני. שהוא לא יכול ו.. היה חייב לתת לי חיבוק. אבל כן שמרנו קצת נגיעה".

"סרטים מטורפים שהכנסנו את עצמנו" – חרדה שעוררו 'נפילות' בשמירת נגיעה

במרבית המקרים, המאבק לשמירת נגיעה היה משותף וכלל שמחה מהולה באשמה. עבור חלק מהמרואינות, לצד האשמה הופיעה גם חרדה. בסיפור של איילה אפשר להרגיש את החרדה שמלווה את מי שפרצה את הגדר של שמירת נגיעה בפעם הראשונה.

"באיזשהו שלב התחלנו לגעת אחד בשני, זה היה משהו שמאוד רציתי... ממש טלטלה גדולה לשנינו, זה היה סוד, אף אחד לא ראה אותנו והיה ברור לנו שזה צריך להישמר בסוד... היה בי

איזה פחד שאני אתחתן אתו כי אני פשוט אתבייש להיפרד ממישהו שנגעתי בו, וזה ליווה אותי תקופה.. גם היה מאוד כיף... מין פנטזיה... עם המון אשמה, זה היה פחות כיף... פתאום הבנתי שלמרות שאני דתייה אני יכולה להיות נאהבת... שיהיה לי בן זוג שרוצה אותי" (איילה).

בדבריה של איילה טמון הקונפליקט שמעוררת ההכרה במיניות שלה. איילה אומרת שלמרות שהיא יצור דתי ושמור, יש מי שחושק בה והיא חושקת בו, ולכן ייתכן שהיא גם יצור מיני. לצד ההנאה והשמחה שבאפשרות להיות נחשקת ונאהבת, איילה חששה כי המעשה רוקם מחויבות שמקורה במוטיבציה לא נכונה, ומעלה אסוציאציה של החשש להיות "סחורה פגומה". אצל רותם אפשר לראות כי הנפילה בשמירת נגיעה לוותה בחרדה כוללת לגבי איכות הזוגיות:

"זה מה שצריך להיות וזה מה שישמור עליי... על היכולת לבנות באמת זוגיות טובה... כאילו עכשיו לעתיד.. ואני הורסת את זה... ה-דבר בהלכה שאמור לשמור על זוגיות זה שמירת נגיעה ולכן.. אסור לי לפשל בזה. אבל אני לא יכולה לא לפשל בזה! כל הזמן ברגשות אשמה ובהמון חרדה גם שהתעוררה סביב זה".

החרדה של רותם אינה נוגעת בכישוריהם של בני הזוג לתפקד בזוגיות טובה או בריאה, אלא ברבדים לא רציונליים ואפילו מיסטיים: בני הזוג חוששים כי אם יפרו את דרישות ההלכה, תסור מעליהם שמירתו של הקב"ה, והזוגיות שלהם תתפרק. תיאור נוסף של רותם מבהיר את עוצמתם של רגשות האשם בעקבות נפילה בשמירת נגיעה בקשר הזוגי:

"כשכבר התארסנו, וזה היה מכוון לנישואים, אז.. רגשות האשם התעצמו. וזה היה סיוט. כאילו, זה היה כיף שפשוט הרסנו אותו עם סיוט של... של סרטים מטורפים שהכנסנו את עצמנו... כל פעם שהיינו נופלים אז.. להלקות את עצמך די הרבה זמן. ו להלקות את עצמך קשה. ממש.. ואיזה נוראים אנחנו ומה יהיה, ודיכאון, ושנינו דיכאון... זה לא היה כלפי חוץ, שנינו... הרגשנו חרא עם עצמנו..."

אפשר לראות כאן שמלבד אשמה אישית, נוצרת מציאות של אשמה זוגית. אשמה זו זורעת תחושות של כישלון בקשר, גם כאשר ברור לבני הזוג שהקשר מתקדם לקראת חתונה.

קונפליקט כאפשרות לגילוי עצמי

לעומת החוויות שתוארו לעיל החוויה של תמר היא שונה. במבט לאחור, תמר מדגישה כי היא אינה מצטערת על החוויות שעברה בתחום של שמירת נגיעה, אלא להפך, דרך החוויות האלו היא למדה להכיר את המיניות שלה.

"זה כזאת שטות, לדעתי מה שאומרים ש.. לשמור את עצמך לאחד והיחיד ו.. כלומר לא בדיוק, כי זה כן שורט, ואתה כן באמת יכול.. זה כן שורט. זה כן משהו שאתה באמת יכול להתגעגע אליו.

אבל.. אני מרגישה היום... אני לפחות יודעת שהמון דברים שמזל שאני יודעת. אני יודעת שאני יכולה להיות מאוד מינית, שיש לי יצר מאוד חזק, שזה יכול להיות דבר מדהים ומרגש ונעים..."

"עד לפני דקה אני והגוף שלי היינו לבד" – יחסי מין בפעם הראשונה

מתוך הראיונות עלו כמה קונפליקטים בנושא של מיניות האישה, ובפרט בקיום יחסים בפעם הראשונה. בראש ובראשונה, נמצא כי נשים היו בקונפליקט בין הרצון והתקווה לממש את מיניותן בחיי הנישואים שלהן לבין ההתנגשות החזיתית של מימוש זה עם החינוך לחיי צניעות ודחיקה ואף דיכוי של כל רגש ומחשבה מינית. קונפליקט זה התבטא בתחושת בלבול וברצון להיחשף שהתלווה לרצון להישמר. כל הנשים שהשתתפו במחקר דיווחו כי לא קיימו יחסי מין לפני החתונה. עבור כולן היה המעבר מרווקות לחתונה מעבר חד, מחיים של שמירת נגיעה כוללת או יחסית לקיום יחסים מלא. בשלושת הסיפורים שבהם נשים הזכירו את הלילה הראשון היה דיבור על הדרגתיות ועל תובנה ברורה שלא עושים את כל הדרך בלילה אחד.

"היה מעבר.. היה בסדר.. זה.. קורה לאט לאט. זה לא היה הכול בערב הראשון, ממש לא. זה גם לא קרה, הרבה זמן. כאילו, מה זה לא קרה.. לקח לנו הרבה זמן עד שהצלחנו להיות חיים.. לקיים יחסים מלאים. הרבה זמן. אז.. כאילו הניסיונות התחילו די מוקדם, אבל.. זאת אומרת מהבחינה של החשיפה, אחד לשני וזה זה כן קרה יחסית מהר. זה מוזר. כאילו בפעם הראשונה, אחרי הפעם הראשונה, אז כאילו ממש התפדחתי... אני לא מאמינה שראית אותי אני לא מאמינה ש.. (שירה). השימוש של שירה במילים "היה בסדר" מעביר תחושה של הישרדות. הלילה הראשון לא כלל יחסי מין מלאים, אך כן כלל חשיפה גופנית מלאה. בניגוד לשימוש בביטוי "קורה לאט לאט" המיוחס לקיום יחסים מלא, שירה משתמשת בביטוי "קרה יחסית מהר" ביחס לחשיפה הגופנית. בעקבות התחושה שהדברים התרחשו במהירות, שירה מתארת גל של מבוכה שהגיע לאחר מעשה. מבוכה זו טבעית ומובנת לאור המעבר הדרסטי מהימנעות אבסולוטית לחשיפה מלאה. בתיאור של שירה בולטת ההיעדרות של תחושות חיוביות המקושרות ללילה הראשון. כמו כן, אפשר לראות כי שירה עסוקה בפרק הזמן שנדרש לבני הזוג לקיים יחסים מלאים. היא משתמשת במונח "הרבה זמן" שלוש פעמים ברצף של כמה משפטים. הדחק ששירה מתארת היה נחלתן של משתתפות נוספות. הדחק נבע משתי סיבות עיקריות: הראשונה היא הצורך של בני הזוג לדעת שהם מסוגלים להשלים את המעשה, והשנייה היא המחויבות החברתית-הלכתית. מתוך התיאור של הנשים עלה כי הגברים חשו לחץ כבד יותר מצד המחויבות ההלכתית, ולכן אחרי לילה אחד או

שני לילות של התחשבות ורגישות, הן מצאו את עצמן בסיטואציה מלחיצה ומאיימת. הרצון למלא אחר המחויבות החברתית-הלכתית בא לידי ביטוי בין השאר בצורך של בני הזוג לשדר כלפי חוץ שהם כן קיימו יחסים מלאים ועל כן נאסרו למגע. כך למשל, דפנה מזכירה בדבריה את העמדות הפנים כלפי חוץ:

"הלילה הראשון... היה.. ממש הרגשתי ששנינו במקום של... סבלנות, של פתיחות, של.. נחת. שלא ממהרים לשום מקום, ולא צריך להצליח על הלילה הראשון.. זה ממש לקח זמן.. היה.. כל השבוע של השבע ברכות, נכון זה תמיד כאילו אסורים בשבע ברכות? שיחקנו אותה שאנחנו אסורים..." (דפנה).

שירה מספרת על המקום המשמעותי שתפס העולם החדש של קיום יחסי מין בימים שאחרי החתונה:

"ואז מתחתנים. ואז.. חושבים רק.. על.. יחסים. חיי אישות. זה העולם. כשמתחתנים. ואתה אומר.. מה וכל האנשים האחרים חושבים דברים אחרים, בינתיים, אני חושב על זה... כאילו החיים ממשיכים לרוץ, (אצלנו).. עצר מלכת".

יחסי מין לא הופכים להיות חלק רגיל מזרימת החיים. הם מעסיקים את שירה באופן מוחלט. חשוב להבהיר כי בסיפור של שירה הפכו יחסי המין לנושא דומיננטי מסיבות שאופיין שלילי מעיקרו. בני הזוג ניסו לקיים יחסי מין מלאים ולא צלחו בכך, ומכאן הפכה ההתעסקות בנושא בהולה וטוטלית:

"הייתה תקופה קשה שאתה מנסה ולא מצליח, מנסה ולא מצליח, תקופה ממושכת. אני זוכרת תקופה קשה ש.. אין לך עם מי לדבר כי אתה לא תגיד את זה לאף אחד. ותגיד את זה רק לנועם ו.. אתו זה קורה לי. לו זה קורה אתי, לי זה קורה אתו, זה לא נותן מענה לדבר על זה. זו תקופה קשה".

שירה לא שיתפה איש בקושי שחוותה בקיום יחסי מין מלאים. יש להניח כי היא שמרה על שתיקה מכמה סיבות: רבות מחברותיה טרם התחתנו וקיימו יחסי מין, והיא חששה ששיחה על יחסי מין תהיה זרה ומביכה עבורן; הקושי עורר בה מבוכה ואולי אף תחושת כישלון; ובחברה הדתית לא מקובל לחשוף פרטים על החיים האינטימיים של בני הזוג. מסרים גלויים וסמויים מחזקים את המוסכמה החברתית הזאת; למשל, נהוג להסתיר את ההליכה למקווה מהסביבה מפני שיש הנחה כי בני הזוג יקיימו יחסי מין באותו הערב. שירה מקפידה להבהיר כי אף על פי שבן זוגה היה שותף לקושי שלה, היא עדיין חשה בידדות. לדבריה, חלק מן הקושי נבע מהעובדה שהאדם היחיד שאתו יכלה לשוחח על הנושא הוא האדם שחלק אֶתה את הבעיה. היא חששה

שהדיבור על כך עלול לפגוע בו או להעצים את תחושת הכישלון אצלו. כמו כן הוא לא היה יכול לתת עצות או לתמוך בה מכיוון שהוא מצוי בלב הבעיה. לאחר תקופה ממושכת פנו שירה ובן זוגה להתייעצות עם רב על מנת למצוא פתרון לבעיה. בחרתי להביא את הסיפור של שירה על חווית ההתייעצות כמעט במלואו מפני שאפשר להסיק רבות מהתבוננות בהיבטים השונים שלו:

"ו... הלכנו להתייעצות. שזה הצליח..."

מראיית : ההתייעצות הצליחה?

לא.. כאילו כן. התייעצנו ועד שהצלחנו לקיים לפני, כאילו.. זה לא עבד בהצלחה. לא הצלחנו. קורה להרבה אנשים, נכון? (צחקוק) וזהו..

ממושכת?

לא. חד-פעמית.

עם מטפל מיני? עם..?

לא. עם רב.

את יכולה לספר?

הוא היה בסדר הרב הזה. אני לא זוכרת איך קוראים לו... מה לספר? הלכנו.. התפדחנו.. מה לספר לך?

מהתחלה. מה שאת מוכנה..

והוא פשוט הסביר לנו.. אני מנסה להיזכר, אני זוכרת משהו אחד.. אבל.. בגדול הוא הסביר.. הוא הסביר למיכאל מה לעשות לי. משהו שהיה יפה..

מולך?

כן, מולי. לא, לא הסביר מולי או.. אולי כן? אני לא זוכרת או שאני מדחיקה את זה. בגדול זה היה הנחייה לנועם, כלפיי. מה שכן.. הוא.. הוא עשה.. זה היה מגניב דווקא כי.. ה.. כמה שאלות שלא הצלחנו וזה היה קשור לנועם...

זה היה מה?

זה היה קשור לנועם ו.. הוא שאל אותנו, את שנינו. הוא שאל אותי, את חושבת שזה בגללו? משהו כזה. ואז אמרתי לו 'לא, מה פתאום'. ו.. מזה זה נפתח ש.. כאילו שהבעיה היא של שנינו, ולא של מישהו אחד. כי ברגע שחושבים שזה בעיה של מישהו אחד אז.. זה רק.. משאיר אותנו בבעיה. ברגע ש.. התשובה שלי הייתה 'מה פתאום, של שנינו' זה נתן איזה.. פתח.. ל.. פתרון.

זה היה לך מביך?

זה היה לי מאוד מביך

ללכת להתייעץ עם גבר...?

עם גבר, עם.. נועם עדיין הייתי מפודחת בכלל.. כאילו מה.. אנחנו נשואים דקה וחצי, זה לא ש..
גם היום הייתי מתפדחת....

זה היה משהו שרצית בו? .. היית

.. לפתור את זה.

ורצית במסגרת של רב?

לא ידעתי מה האפשרויות. לא היו לי אפשרויות אחרות.

זה היה נראה לך מוזר שזה מה שאתם הולכים לעשות?... זו הייתה סיטואציה שהייתה נראית

לך מוזרה מהצד או ש...?

היא מאוד מוזרה. עד שהסכמתי לעלות, עמדתי למטה הרבה זמן עד שהסכמתי לעלות.. מהבית
שלו.. זה היה מוזר. הוא היה בסדר, באמת באמת שהוא היה בסדר, אני חושבת שהוא עזר לנו,
אני חושבת שהוא עוזר להרבה אנשים. וזה.. סיטואציה מוזרה.

מה הרגשת שם למטה שלא רצית.. את זוכרת?

אני לא זוכרת.. אני זוכרת תמונה ש.. אני חייבת להיכנס.. (צחקוק) כאילו יהיה בסדר ו.. אה..
מפודחת. חשופה. עד לפני דקה.. אני והגוף שלי היינו לבד. פתאום.. אנשים מתערבים לי. עד לפני
רגע לא הייתי צריכה שום דבר. עכשיו.. זה תוקע, לא להצליח זה דפוק. זה לא טוב, אה.. נפשית.
זה לא טוב זוגית, זה לא.. לא טוב. אי אפשר לחיות ככה.

אמרת בהתחלה.. זה צבע לך את כל החיים

בטח.. ממש צבע את כל החיים. מה עוד. זהו ואז לאט לאט, בהדרגה, זה השתפר. ואז החיים
התחילו להיות יותר טובים.. כי באמת.. מתחילים להתקרב אחד לשני.. ה.. דברים.. הולכים
להיות יותר.. רגועים יותר.. יותר טוב..

אפשר לראות כי הסיפור של שירה קטוע מאוד בתחילתו. היא משתמשת במילים בודדות או
בביטויים קצרים. אין שטף מילולי. הקטיעה מעידה על ההתנגדות הפנימית של שירה לחשיפה
ולהזכרות. לאט-לאט שירה נפתחת ומתחילה לספר על הסיטואציה ברצף ובשטף. שירה מספרת
על המפגש מהסוף להתחלה. היא מתחילה מהר מאוד בפתרון, ורק אחר כך, בעזרת שאלות, היא
חוזרת אחורה ומוסיפה עוד פרטים ששופכים אור על המפגש. כאשר היא אינה זוכרת פרט כלשהו
היא מעלה את האפשרות שאולי היא מדחיקה את המידע. אפשרות שמעידה כי החוויה הייתה
אמביוולנטית ובחלקה לא נעימה.

יש כמה נקודות חשובות בסיפור שעליהן אבקש לתת את הדעת: הבחירה להתייעץ עם רב בנושא של קיום יחסי מין מתמיהה ובוודאי אינה מובנת מאליה, אולם שירה מציינת שהיא לא הכירה שום אפשרות אחרת. חוסר ההיכרות של שירה עם האפשרויות העומדות לרשותה בוודאי נבע גם מן העובדה שהיא חשה שהיא אינה יכולה לדבר עם אחרים על הקושי שחוותה. הייתה בשירה התנגדות פנימית חזקה מאוד לפני הפגישה עם הרב. ההתנגדות הביאה אותה לעמוד עמידה איתנה בתחתית הבניין ומנעה ממנה לעלות אל בית הרב לקיים את הפגישה. למרות ההתנגדות של שירה, היא לא הרגישה שיש לה אפשרות לסרב לקיים את הפגישה, היא הרגישה שהיא "חייבת להיכנס". מדוע שירה מרגישה שאין לה אפשרות לממש את ההתנגדות הטבעית שלה? מהי הסמכות המונעת ממנה את חופש הבחירה? האם זה בן זוגה, שמצפה ממנה להצטרף אליו? האם זה הרב שעומד למעלה ומחכה? או שמה זה אלוהים שמתגלם דרכם? האם זו התחושה שאין לה אלטרנטיבה? או הרצון "להיות לפי הסטנדרט", שאומר שמהר-מהר צריך לקיים יחסים, ואם לא זה סימן לבעיה?

כאשר שאלתי את שירה מה היא הרגישה כאשר עמדה בתחתית הבניין וסירבה להיכנס, אחת התשובות שלה הייתה "חשופה". כאילו לא די בכך שנאלצה להיחשף בפני בן זוגה בתהליך מזוה, היא גם הייתה צריכה להיחשף בפני גבר, זר מוחלט המייצג את ההלכה, שלושה מרכיבים אשר רק מעצמים את האבסורד והמבוכה. שירה מתייחסת לעצמה ולגוף שלה כשתי ישויות נפרדות – "אני והגוף שלי" – דבר שיכול להעיד על חוסר חיבור לעצמה כישות מינית. היא כואבת את המעבר החד מהיעדר חשיפה מוחלטת לחשיפה מזוהה, תחילה ברשות היחיד ובמהרה ברשות הרבים. "עד לפני דקה.. אני והגוף שלי היינו לבד. פתאום.. אנשים מתערבים לי". השימוש של שירה במילה "מתערבים" (ולא מעורבים) מעיד בעיניי על תחושת הפלישה שהיא חוותה בפגישת היעוץ. חשוב להדגיש כי לצד הרצון הטבעי של זוג להצליח לקיים יחסי מין באופן מלא, נמצאות ברקע גם הדרישות ההלכתיות. יש דעות הלכתיות הסוברות כי קיום יחסי מין מלאים הוא אחד מהדרישות להשלמת הקידושים, ובכך הכרחי להכרה בנישואים. יתרה מזאת, מצוות עונה, קיום יחסי מין, היא אחת מחובות הבעל כלפי אשתו. גם תמר מספרת על הלחץ שחשה מצד בן זוגה ובשם ההלכה לצלוח את קיום יחסי המין המלאים תוך זמן קצר:

" גם בשבת חתן, אני זוכרת שדוד אמר לי 'את יודעת שאנחנו.. לא יכולים עוד הרבה זמן לא להיות, כאילו.. לא.. לקיים יחסי מין'".

כלומר גם כאשר זוג לא רצה או לא הצליח לקיים יחסי מין מלאים בימים הסמוכים לחתונה, השעון מתקתק בשם ההלכה ודורש מהם להשלים את המעשה. בן זוגה של תמר לא מתייחס

לרצון שלו, הוא משתמש בביטוי "אנחנו לא יכולים". כלומר יש גורם חיצוני עליון שמחליט עבורנו בנושא זה, ואנו חייבים להיענות לדרישותיו.

"האמצעי מניעה שהכי טוב לך" – עירוב רבנים בסוג אמצעי המניעה

בחמישה ראיונות התברר כי בני הזוג קיבלו הדרכה מפורשת, וברוב המקרים חד-משמעית, לגבי אמצעי המניעה המותרים והמקובלים: גלולות למניעת הריון. במקרים מסוימים נחוותה התערבות נוספת זו כפוגענית ופולשנית. נשים דיווחו על תחושת חוסר אונים וכעס על האפשרויות המצומצמות שהועמדו לרשותן, ועל מקרים רבים של חוסר התאמה בין גופן לאמצעי מניעה אלו. כך למשל, רותם מתארת מדוע נמנעה מהתייעצות עם רבנים:

"...לא רציתי שאף רב יגיד לי... האמצעי מניעה שהכי טוב לך זה.. גלולות. כי זה דבר שהכי טוב מבחינה הלכתית, כשזה לא טוב לי מבחינת הגוף שלי. כאילו.. אני רוצה לבחור את אמצעי המניעה שנכון לי".

בהסבר שלה, רותם משתמשת חמש פעמים בכינויי שייכות: "לי", "שלי". רותם מציירת את עומק האבסורד של עירוב אדם זר בהחלטה הנוגעת לגופה. כמו כן, בדבריה מצויה ההתנגשות בין מה ש"הכי טוב מבחינה הלכתית" לבין מה שהכי טוב לה כסובייקט. הדרך של רותם להתמודד עם ההתנגשות היא הימנעות. ההימנעות של רותם מספרת לנו שהיא לא הייתה יכולה לעמוד מול הרב ולסרב לקביעה שלו. ברגע שהיא חושפת את עצמה לקביעה של הרב, היא חשה שהיא בהכרח מחויבת לה. רותם כביכול מבקשת למנוע מעצמה את ההכרעה בינה לבין ההלכה, אולם בפסיביות שלה חבויה אקטיביות. בהתנגשות בינה ובין ההלכה, היא למעשה בוחרת בעצמה. במקרים מסוימים דיווחו המרואיינות על ירידה בחשק המיני בעקבות נטילת גלולות. לדוגמה, דפנה מדברת על גלולות כאשר היא מנסה להבין את הקושי בקיום יחסי מין באופן סדיר עם בן זוגה.

"אני חושבת שהגלולות ממש לא טובות לי. כי אני כבר מלא זמן עם גלולות... בעצם שנתיים. אמרתי לו שאני חושבת שממש לא טוב לי שזה גם.. שזה מאוד פוגע לי בחשק המיני. כי פעם הרבה יותר.. הייתי מכירה את עצמי עם חשק, ועכשיו ממש אין לי חשק".

במקרה של דפנה התלווה הקושי בקיום יחסים סדירים לעומס משפחתי ומקצועי, והיה לה קשה להבין אם מדובר בהשפעה של אמצעי המניעה או בעייפות. כאשר היא הביעה את חששותיה בפני בן זוגה, הוא נטה לבטל אותם ולצדד בגורם העייפות. ניכר כי דפנה אינה רוצה לבטל את תחושותיה לגבי הגלולות, אך מבולבלת מדעותיו הנחרצות של בן זוגה בעניין.

"הוא אמר לי 'דפנה, זה סתם שטויות. זה לא הכדורים. זה פשוט העייפות. את עייפה ואת מותשת אז לא בא לך, ואין לך כוח לכלום...' זה עדיין לא פשוט ולא פתור הקטע הזה... אז אני יודעת, אני יודעת שזה מאוד נפוץ, ובגלל זה גם חשבתי, אני עדיין לא אומרת שזה.. לא נכון... רציתי להפסיק עם הגוללות כבר, לפני כמה זמן. ולעבור למשהו אחר ופשוט.. לא מצאתי שום דבר אחר שמספיק..."

דבריה של דפנה ממחישים את הסתירה בין התחושה הפנימית שלה לבין הצורך להיענות לדעה של בן זוגה, שנובעת בין השאר מההעדפה ההלכתית. נוסף לכך, דפנה מדברת על היעדר חלופה מספקת לגוללות. אמירה זו מעלה שאלה לגבי הגישה של נשים דתיות למידע על סוגים שונים של אמצעי מניעה. גם תמר תלתה את הקשיים שלה בקיום יחסי מין בתחילת הנישואים בגוללות. תמר נזקקת מהמחשבה שההלכה או הרבנים יכולים להתערב במרחב כה אינטימי של הכנסת חומרים או התקנים לגופה.

"אני בהתחלה תליתי את החוסר יצריות שלי... ורציתי להפסיק. אבל לא הייתי מוכנה להכניס שום דבר לעצמי. את ה..אייך קוראים לזה.. דיאפרגמה?.. אין שום סיבה שבעולם.. את יודעת (שכאן טמונים) חלק מהעצבים שלי.. אין שום סיבה שבעולם. שום סיבה שבעולם.. שאני אצטרך להכניס כל מיני דברים שעושים לי לא נעים, אפילו טיפה לא נעים, לא כואבים לי... לא כי אני מפחדת לחלות בסרטן כמו שכולם.. אני לא מוכנה! ההלכה לא תגיד לי.. מה.. איך למנוע.. ואם יש קונדום, אז.. אין שום סיבה שבעולם שאני אצטרך לעשות לעצמי משהו... וקיבלנו היתר על קונדום, ואם לא היינו מקבלים היתר אז הייתי עוד יותר שמחה, כי הייתי מכריחה את דוד, הייתי אומרת לדוד או שאני בחיים לא שוכבת אתך או..."

דבריה של תמר מעידים על תחושת חודרנות ופלישה ועל רצון עז להתריס ולבחור בנתיבים אחרים. במקרה של תמר הובילה חומרת הקונפליקט את בני הזוג לפנות אל רבם לבקשת היתר לקונדום. השימוש בקונדום ידוע בציבור כאסור בהחלט, ועצם הפנייה היא מעשה נועז ואמיץ. בין דבריה, תמר מביעה משאלה על כך שהקונפליקט לא יבוא על פתרונו והיא תעמיד את בן זוגה בפני בחירה: אני או ההלכה. נראה כי תמר מרגישה נחותה בהשוואה להלכה, והמשאלה שלה טומנת בחובה רצון להיות בעמדת כוח לנוכח הנחיתות הזו.

"אני הייתי בטוחה שאנחנו נקבל כי הרב חגי מאשר הכול, אבל הסתבר שזה בכלל לא פשוט, בכלל לא.. זה משהו שברור לכולם שהוא נורא הלכתי. אני.. כאילו איכשהו לא האמנתי עד כמה זה.. אחר כך שמעתי אנשים מדברים על זה שזה משהו שאף אחד לא מקבל. היתר.."

תמר סבורה כי ההתערבות בבחירת אמצעי המניעה אינה לגיטימית, פולשנית ולא מתחשבת, אך בכל זאת היא מרגישה צורך לקבל אישור מהרב להשתמש באמצעי מניעה אחרים. יש פה סתירה גדולה ומתמיהה בין מחשבה למעשה. יש כמה כיוונים אפשריים להבנת הסתירה: ייתכן שתמר פונה לקבלת היתר מרב מתוך התחשבות בבן זוגה, שלא מוכן לסטות מגבולות ההלכה המוכרות ללא חותמת של סמכות הלכתית. אפשרות נוספת היא שתמר מתמרדת במסגרת, אך בכל זאת רוצה להיות חלק ממנה. הדרך של תמר להתמודד עם הסתירה הזאת היא פנייה לרב שתשובתו תהיה ידועה מראש ושתתאים לצרכיה. במקרה של תמר היא הצליחה לקבל היתר להשתמש באמצעי המניעה הרצוי מבחינתה, אולם היא חשה כי המקרה שלה יוצא דופן ושהסיפור היה יכול בקלות להסתיים אחרת.

בסיפור של הדס, בשל קושי בוויסות הורמונלי שיש לה מנעוריה, פגע בה השימוש בגלולות נפשית ובריאותית. הדס מתארת את המודעות לפגיעה של הגלולות בשלבים מוקדמים של השימוש בהן, אך עם זאת, זמן רב היא לא העלתה על דעתה אפשרות של שימוש באמצעי מניעה אחר. הדס החלה להשתמש בגלולות בתקופת האירוסין, שבה מקובל להסדיר את הווסת על מנת למנוע חופת נידה.

"גם לקחתי כדורים אז, ו... זה פשוט מוחק אותי, זה מוחק אותי".

הדס מתארת בהרחבה השפעות קשות של נטילת גלולות בזמן שסבלה מדיכאון אחרי לידה ומהפרעות חרדה. לאחר תקופה ארוכה של שיקום אישי ומשפחתי הפסיקה הדס ליטול גלולות.

"הפסקתי את הקטע ההורמונלי. זה היה קטע מטורף... לקחת את הדבר הזה".

מראיית: מישהו פעם הציע לך אמצעי מניעה אחרים?

לא! זה היה... מפגר! אבל אני אמרתי לך שאני ידעתי שזה לא טוב לי... אז כן, הלכתי על התקן והלכתי לרופאה אחרת... אני אומרת לה: תקשיבי! אני צריכה משהו לא הורמונלי, היא אמרה תקשיבי... אין מצב שאת מקבלת משהו שיפגע בך".

לאחר המפגש עם הרופאה, שהייתה הדמות הראשונה שהייתה קשובה לצרכיה, ידעה הדס לומר בפירוש שההתערבות הקודמת שחוותה הייתה פוגענית ובלתי מתחשבת; כזו שלא ראתה אותה כסובייקט ושהעמידה שיקולים אחרים לפניה, ככל הנראה שיקולים הלכתיים.

"זה גם היה איזשהו תהליך, אמרתי לעצמי 'איך יכול להיות שאני נפגשת בכל כך הרבה אנשים שעושים לי רע? גם הרבנים, גם... כל מיני אנשים שפגשתי סביבי, אנשים שכאילו לא ידעו להכיל את הקושי שלי, איך יכול להיות שאני באופן קבוע נפגשת עם אנשים שלא יודעים... אותי? (יכול להיות) שמישהו בי לא יודע לבחור אותם נכון?"

תכנון משפחה

מפגש התייעצות עם רבנים בנוגע למניעת היריון

כפי שנכתב במבוא, במגזרים מסוימים מקובל להתייעץ עם הסמכות ההלכתית הגברית, עם רבנים, לפני ההחלטה למנוע היריון. אם בני הזוג מחליטים שהם רוצים למנוע היריון בתחילת נישואיהם, הם פורסים בפני הרב שיקולים לדחיית היריון, והרב בתורו מחליט אם שיקולים אלו הם סיבה מספקת לדחיית מצוות ההולדה (פרו ורבו). המפגש עם הרבנים נותן להם מקום משמעותי בהחלטות הקשורות לתכנון משפחה. שבע נשים מתוך שתים עשרה התייעצו עם רבנים לפני ההחלטה למנוע היריון בתחילת הנישואים. התחושות והחוויית סביב מפגשים אלו נחלקות לשני סוגים.

יש מפגשים עם הרב לפני החתונה סביב תכנון משפחה שנחו באופן חיובי. במקרה של אליה נראה כי חוויה זו טמונה קודם כל בהיכרות המוקדמת שלה עם הרב שאתו נפגשו.

"פרסנו את זה בפניו, אמרנו לו שדבר אחד, (אנחנו) צעירים... אני עוד בלימודים, אנחנו לא יודעים.. אנחנו חושבים שכדאי לנו בהתחלה, לא... ואז הוא אמר לנו שההלכה הרווחת זה חצי שנה לזוג ש.. לפני ילדים. (הוא) אמר 'אחרי ילדים כבר נדבר, נראה מה אנחנו...'"

אליה לא מציינת התלבטות בעקבות דבריו או תמיהה על פרק הזמן שהקציב או מחשבה על בירור נוסף בעניין. אף כי סביר להניח שבמשך חצי שנה לא השתנו באופן דרמטי הסיבות שבגללן רצו למנוע היריון. יתרה מכך, מיד אחרי תיאור הפגישה שלה עם הרב, אליה מספרת על חברה שלה שלא קיבלה היתר בכלל, מה שהעצים את תחושתה שהחוויה שלה הייתה מתחשבת והוגנת. כמו כן, אליה מציינת כי חצי שנה היא הנורמה המקובלת המוכרת לה.

"כן. זה מה שכולם נותנים.. אני זוכרת שמישהי אמרה איך נתנו לך, לי לא נתנו.."

במשפט של אליה טמונות כמה הנחות יסוד שיש לתת עליהן את הדעת. אליה חשה שהיא צריכה לקבל אישור חיצוני להחלטה פנימית. אישור זה נובע ממקור שמצוי מחוץ למסגרת הזוגית והמשפחה. ההחלטה שמקבל המקור החיצוני לא משפיעה עליו בצורה ישירה. יתרה מכך, ברוב המקרים, הרב אינו ממשיך ללוות את בני הזוג בהמשך חייהם הזוגיים והמשפחתיים. ולבסוף, גם כאשר יש רצון מצד בני הזוג למנוע היריון, תיתכן מציאות שבה הם לא יקבלו את האישור המיוחל.

מסיפורים נוספים (חמש נשים מתוך שתיים עשרה) מתברר כי גם כאשר לבני הזוג ברור באופן מוחלט כי אין להם כל כוונה להיכנס להריון מיד עם תחילת נישואיהם, הם בכל זאת פונים לבקשת היתר של רב. במקרים מסוימים, הנשים מציינות כי הפנייה לקבלת היתר הייתה חשובה עבור בן הזוג, ובמקרים אחרים, הפנייה מתוארת בתוך רצף נורמטיבי של פעולות הנעשות לפני החתונה. כך קרה במקרה של רחל:

"זה היה סתם... כשדיברנו עם הרב שלנו לפני שחיתן אותנו, אז נתן שאל אותנו. אבל מבחינתי זה.. קטע כזה שאמרתי.. את יודעת, זה היה לצאת ידי חובה... אם הוא היה אומר לי 'לא', זה לא היה משהו.. הוא גם לא היה אומר לי 'לא'. זה היה ברור לי איך זה עובד הדבר הזה.. את יודעת. זה.. סתם פיקטיבי. זה לא באמת שהוא שואל אותך ומנסה לברר. זה סתם.."

רחל מדגישה שוב ושוב שהמפגש היה "סתם" אירוע פיקטיבי שמטרתו הייתה לצאת ידי חובה הלכתית או חברתית. נוסף לכך, היא אומרת שהרב לא באמת שואל ומברר על הסיבות למניעת היריון. דבריה של רחל מעלים נקודה חדשה: במקרה שלה, המפגש היה פיקטיבי משני צדדיו: בני הזוג אינם רואים אפשרות לכך שלא יקבלו אישור, וגם הרב מצדו אינו מברר לעומק את הסיבות שלהם לבקשת האישור.

גם איילה מספרת על שאלה ששאל הרב מתוך חובה:

"לי לא היה אכפת, לאליאב היה חשוב לשאול. הוא הלך לרב שהוא ידע לפני שהוא יגיד שזה בסדר, שאלנו לגבי שנתיים, אולי לתקופה של הלימודים.."

מראיית: הלכתם ביחד?

"לא, הוא הלך. היה לנו חבר שהתחתן והוא הלך לרב הזה לשאול אם אפשר לדחות עד שאשתו תסיים את התואר, והוא אמר שכן, אז גם שאלנו אותו אבל לי לא היה, לא נפלתי מזה, לא הטריד אותי כהוא זה מה הוא יגיד. זה הטריד אותי מה אליאב יעשה אם הוא יגיד שלא, אבל זה עבר לידינו ההחלטה.."

מהדרך שבה איילת מספרת על ההתייעצות עם הרב נראה כי היא רוצה לשדר שהמפגש עם הרב והתשובה שלו לא באמת העסיקה או הטרידה אותה. אולם בסוף הסיפור היא מגלה כי ברקע הייתה קיימת אפשרות שהאישור לא יתקבל וייווצר קונפליקט משמעותי בין בני הזוג. בסיפורים של איילה ורחל נראה כי ההחלטה לגבי מניעת ההיריון כבר התקבלה באופן מוחלט בקרב האישה או בין בני הזוג יחד והיא אינה ניתנת לשינוי. אם בני הזוג כבר יודעים מה הם רוצים, מדוע הם חשים צורך ללכת לקבל אישור לכך? מה נותנת להם החותמת של הרב? נראה כי למרות היכולת

שלחם לקבל החלטה עצמאית, בני הזוג מרגישים צורך להשקיט את מצפונם מול עצמם, מול החברה, מול ההלכה ומול אלוהים.

הרב שאתו בחרו דפנה ותמר להתייעץ העביר מסר כי אין מקום לערב אותו בהחלטה:

"הוא אמר שזה מאוד תלוי בהרגשה של האישה... שזה הגורם המאוד משמעותי. הוא אמר לנו שזה בסדר שאני אהיה עם גלולות בהתחלה. לא זוכרת אם הוא אמר דד-ליין לגלולות... אם יש דד ליין זה חצי שנה. אני לא בטוחה... אחרי לידה, שנתיים בכלל לא צריך לשאול. וגם אחר כך זה מאוד תלוי במצב של הזוגיות ובעיקר במצב של האישה ובכוחות שלה... הייתה לי הרגשה כשדיברנו אתנו, שזה.. מאוד תלוי בנו ומה שטוב לנו, וממש לא הרגשתי שהוא לוחץ, בכלל.. וגם הרגשתי שהוא מאוד נותן בנו אמון, הייתה אמירה בין השורות ש'אל תבואו לשאול אותי על כל פיפס, תפעילו את השיקול דעת שלכם'. ובאמת מאז, לא.. לא שאלנו אף אחד על אמצעי מניעה עד עצם היום הזה" (דפנה).

דפנה הופתעה לטובה מהמקום שניתן לצרכיה האישיים ומהמרחב שניתן להם כזוג להפעיל שיקול דעת עצמאי. אולם יש לציין שגם בסיפור של דפנה חוזר האזכור של חצי שנה כזמן מקובל למניעת ההיריון בתחילת הנישואים, ושנתיים כזמן מקובל לאחר לידה ראשונה. כך שאף על פי שיש כאן לכאורה מרחב בלתי מוגבל של זמן להתחשבות בצורכי בני הזוג, עדיין יש אזכורים של מסגרות זמן מקובלות ואולי אף מצופות. נוסף על כך, דפנה מספרת כי היא ובן זוגה מעולם לא שאלו איש על שימוש באמצעי מניעה עד היום הזה, אבל בהמשך סיפורה האישי נראה כי היא כן הרגישה צורך לקבל אישור מדמות דתית משמעותית כאשר בחרה להפעיל שיקול דעת עצמאי למניעת היריון.

הרב שאליו פנתה תמר עודד לחשיבה עצמאית ואף סלד מהעירוב שלו בנושאים אינטימיים:

"אני לא זוכרת ממש, אני לא זוכרת... אני זוכרת ש.. אני חושבת שזה לא היה משנה לנו, זה היה משנה.. את ההחלטה, אבל זה היה.. מין משהו שעושים, שמקבלים אישור מרב ש... וגם ידעתי שאני אקבל (אישור) מהרב חגי. והרב חגי כאילו אמר לי, שאלנו אותו מה עם התכנון משפחה, אז הוא אמר 'מה עם זה'. אז.. אמרנו לו. מה.. אם זה בסדר? 'מה זה ענייני, אני לא מבין מה אתם שואלים.. לא בצחוק, ברצינות, במן נזיפה כזאת שזה.. כאילו זה הגעיל אותו קצת אולי אפילו שאנחנו מכניסים אותו לזה" (תמר).

תמר מספרת בגאווה על ההסתייגות של הרב מעצם בקשת האישור, אולם בחלקים אחרים בסיפור של תמר אפשר לראות כי האוטונומיה שאותה מציע הרב אינה מוחלטת. תמר אומרת כי

היא חשה שהרב אולי נגעל מכך שבני הזוג הכניסו אותו למעגל כה אינטימי, אולם בהמשך היא מספרת על מעורבות של אותו הרב בנושא אינטימי סביב אמצעי מניעה.

משני הסיפורים הללו אני מסכמת כי גם כאשר יש קריאת כיוון של נתינת אוטונומיה מוחלטת לבני הזוג, אפשר לראות כי קריאת כיוון זו היא מורכבת. האוטונומיה שניתנת לבני הזוג היא לכאורה אבסולוטית: בהחלטות משמעותיות הנוגעות לחייכם תפעילו שיקול דעת עצמאי! נתינת האוטונומיה מעידה על אמון ועל הימנעות מעירוב לא מותאם בחייהם של אחרים. אולם בשני הסיפורים אפשר למצוא סייגים באשר למידת האוטונומיה. במקרה של דפנה ניתנת אוטונומיה לצד תזכורת של נורמות ושל ציפיות חברתיות. ובסיפור של תמר יש התערבות בנושא אחר, אמצעי מניעה. מהסיפור של תמר עולה כי הרב נותן לבני הזוג אוטונומיה איפה שהוא מרגיש שיש לו מרחב וגמישות מבחינה הלכתית. כאשר הוא מרגיש שההלכה דוחקת אותו (סביב היתר לשימוש בקונדום), הוא אינו משחרר את בני הזוג, אלא פורש בפניהם את המורכבות ההלכתית ורק לאחר מכן נותן את אישורו. משתמע מכך שהערך של ההלכה מכריע את ערכי האוטונומיה והפרטיות. אוטונומיה ניתנת לבני הזוג אם הרב ירגיש כי אינה מתנגשת באופן חזיתי עם ההלכה. אבקש לסכם את ארבעת התרחישים האפשריים למפגש עם רב סביב תכנון משפחה:

1. המפגש הנורמטיבי: בתרחיש זה בני הזוג נכנסים אל הרב ופורסים בפניו סיבות כלליות לדחיית ההיריון, כמו לימודים, זוגיות וכו', ומקבלים מהרב אישור לדחיית ההיריון לתקופת זמן מוגדרת. תקופת זמן זו נעה בדרך כלל בין שישה חודשים לשנה, גם כשברור שבסיום התקופה המוגדרת הסיבות שבגללן בני הזוג ביקשו לדחות את ההיריון עדיין יהיו תקפות. במקרים שלבני זוג כבר היו ילדים, תקופת הזמן המוגדרת עשויה להתרחב אפילו לשנתיים. כאשר ניתנת תקופת הזמן המוגדרת, היא בדרך כלל מלווה בביטויים כמו "כך נהוג", "ההלכה מאפשרת", בלי לתת לבני הזוג דין וחשבון מקיף על האפשרויות ההלכתיות העומדות בפניהם. בתרחיש זה הרגישו המרואיינות כי עברו חוויה הוגנת. במקרים מסוימים הן חשו הקלה על כך שהן לא זכו לתשובה שלילית גורפת כמו חברותיהן.

2. המפגש הפיקטיבי: תרחיש זה היה הנפוץ ביותר. אני קוראת לו 'המפגש הפיקטיבי' מכיוון שבתרחיש זה גם לבני הזוג וגם לרב ברור כי הם הולכים לדחות ההיריון. בתרחיש זה תיארו המרואיינות את שאלת הרב כמעשה שעושים על מנת "לצאת ידי חובה". במקרים מסוג זה בני הזוג יודעים מראש מה טיבו של הרב שאתו הם נפגשים על מנת

שלא יקבלו תשובה לא רצויה. בחלק מן המקרים הבהירו המרואיינות כי הצורך לקבל את חותמת הרב הגיע מצד הגברים, והן היו שותפות פסיביות. לצד הדיבור על טבעו הפיקטיבי, הסתמי או המיותר של המפגש, חשוב לעמוד על כך שהוא ממשיך להתקיים.

3. המפגש האוטונומי: בתרחיש הזה נתקלו בני הזוג בהתנגדות מפתיעה של הרב על עצם הפנייה אליו. הרב מסביר לבני הזוג שההחלטה על הולדה צריכה להיות נתונה בידיהם, מתוך השקפה כי הם מכירים טוב מכולם את הצרכים שלהם. בתרחיש זה הרב נותן לבני הזוג מקום, הכרה ואוטונומיה, אולם יש לסייג את המרחב הזה במסרים סמויים וגלויים אשר עלו בתרחישים הללו. במקרה אחד נרמז על מסגרת זמן "מקובלת" לדחיית הריון; במקרה שני נמצא כי הרב התערב בנושא אינטימי מסוג אחר (אמצעי מניעה).

4. חשוב לי למנות תרחיש נוסף אשר לא נתקלתי בו, אך הוזכר על ידי המרואיינות, והוא התרחיש שבו בני זוג באים לבקש אישור לדחיית הריון אך לא מקבלים אותו. תרחיש זה בוודאי מעורר קונפליקט ומצריך התייחסות והעמקה.

"לשחרר שליטה" – תכנון משפחה כהיענות לרצון ה'

גם כאשר בני הזוג לא נפגשו עם רב לפני החתונה, תפיסות דתיות בהקשר של תכנון משפחה ומניעת הריון נמצאו ברקע והופנמו. כמו כן, מהראיונות עלה כי תפיסות אלו נחו כמימוש רצונו של אלוהים גם כאשר לא נחו כמציאות הלכתית או חברתית. הדר היטיבה להסביר את ההרגשה של בני זוג שרואים את הנושא של ההולדה כהגשמה של רצון ה'.

"היינו מודעים לזה, כן. לשאלה הזאת של האוטונומיה... האם האוטונומיה של החיים שלנו היא שלנו, זהו רק שלנו, או שאנחנו משאירים חלק ממנה... לא אצלנו. כן, האם אנחנו משחררים חלק מהשליטה בחיים שלנו?... לטובת אלוהים... לטובת משהו שהוא לא אנחנו".

הדר מבהירה כי התפיסה המעודדת הימנעות מתכנון משפחה נעוצה באמונה כי יש לשחרר את הרצון לאוטונומיה מוחלטת על חיינו ולתת לאלוהים לנהל את המציאות. המשמעות של שחרור האוטונומיה על החיים שלנו היא חוסר התערבות בתזמון הבאת הילדים לעולם. היעדר התערבות בתזמון הבאת ילדים משאיר את התזמון להחלטה של אלוהים. מובלעת כאן ההנחה שאלוהים מתערב בחיים הפרטיים של כל אדם – "השגחה פרטית"; וכן שאלוהים יודע מה הטוב ביותר בשבילי, ולכן אם הוא נותן לי ילדים מיד אחרי החתונה, סימן שאני יכול להתמודד עם המציאות הזאת. יובל, שבחרה לא להתייעץ עם רב בנושא של תכנון משפחה, מתארת איך בן זוגה "נשבר" אחרי תקופה מסוימת של מניעת הריון.

"היינו באמת מאוד מאוד צעירים כשהתחתנו... אז אמרתי 'טוב, אנחנו עוד לא.. רוצים להביא ילדים, בוא קצת ננסה למנוע'. אחרי איזה חצי שנה הוא אומר לי.. 'זה לא עושה לי טוב שאנחנו מונעים. זה עושה לי.. ממש רע, אני רוצה שנפסיק. ש.. נפסיק, ומה שהקב"ה רוצה, יקרה'".

לצד ההחלטה, יובל מיד מתארת חששות שהתעוררו בעקבות הפסקת המניעה:
"הייתי קצת בלחץ. כי.. אמרתי.. מה אני אהיה אימא עכשיו? כאילו, ואם אני אכנס ישר להיריון, זה קצת הלחץ אותי".

התיאור המיידני של הלחץ שחוותה מבהיר כי ההחלטה להפסיק את מניעת ההיריון לא נבעה מכמיהה לילד או לאימהות, אלא התקבלה רק מתוך החשש שיש כאן התערבות לא ראויה בתחום השיפוט של אלוהים. גם אצל רותם אפשר לראות את התפיסות הדתיות של תכנון משפחה ושל מניעת הריון ככאלה המשקפות את רצון אלוהים:

"מהתחלה, ממש לא היינו בקטע של מניעה. היו לי נגיד חברות שדווקא היו במקום הדוסי... והם כן שאלו בהתחלה ו.. ביקשו היתר מניעה. היה שיחות (בין רותם לבן זוגה) של.. צריך לקבל את מה שה' נותן וכל מיני... שטויות כאלה".

רותם, שילדה את שני ילדיה הראשונים ללא מניעה ומתוך בחירה, מתארת את ההחלטה שלה לא לבקש היתר מרב כדי למנוע הריון לפני ההיריון השלישי.

"כשבאמת היה לי כל כך קשה אחרי שאיתמר (ילד שני) נולד והבנתי שאני נכנסת להיריון מאוד מהר, ואני יכולה להיות עם אידיאלים מפה ועד הודעה חדשה, (אבל) אני פשוט אלד ילד כל שנה, ואני לא באמת יכולה ל.. ללדת כל שנה... אחרי אדווה (ילדה שלישית), על העיקרון לא שאלתי כבר. אמרתי אני לא הולכת לאף רב, שיגיד לי, שישאל אותי, אם אני יכולה או מוכנה, ואז אני אגיד שלא, אז הוא יתיר לי. אני אתיר לעצמי שאני לא מוכנה... זה.. ולהתיר לעצמי. אז זה מה שעשיתי".

למרות הבעת הדעה הנחרצת של רותם על הבחירה שלה להחליט לבדה על הזמן המתאים להבאת ילדים, היא מתארת את חששותיו של בן זוגה מהמניעה הממושכת. חששותיו של בן זוגה של רותם נבעו מהחשש לפגיעה ברצונו של אלוהים:

"ליאיר (בן הזוג) זה לא היה ברור... כל מיני.. באמת רגשות אשמה מול זה.. רגע, ואם אולי כשנרצה זה לא יהיה ברור שנוכל, ואולי ניתן יותר אמון בה' ושהוא יחליט. ומה זה, אמון בה'? זה אמון בה'".

כלומר הפקדת נושא ההולדה בידי אלוהים היא המימוש האולטימטיבי של המושג 'אמון בה' וביטחון בה'. אחרי שהחליטה לא לפנות לרב לקבלת היתר, התקשתה רותם להרות. נוסף לכמה

הפלות היו לרותם גם קשיים בהיריון עצמו. כאשר רותם דיברה שוב על ההחלטה העצמאית, היא נעה בין שיקולים אישיים לבין חששות של חיבור לרצון ה' או לגופה. אפשר למצוא בדבריה של רותם אפילו רמז על סוג של עונש שקיבלה. נראה כי קיים חשש שאם בני הזוג בוחרים למנוע היריון, כאשר הם ירצו היריון הוא לא יגיע בקלות.

"אם נפסיק להיזהר, אנחנו כנראה נהיה בהיריון... ואז כשבאמת רצינו ו... היו הפלות ו... הכול התעורר ש... 'רגע, אולי צדקת' (אולי יאיר צדק). שכשאתה נוהר הרבה זמן, שכשאתה מונע הרבה זמן, אז... ואתה באמת מנסה לחפש את הזמן הנכון בשבילך. אז אתה לא באמת מוצא את הזמן הנכון, ממש ממש נכון בשבילך, כי זה תמיד לא ממש נכון... ואז אתה כאילו רוצה וזה פתאום נלקח ממך... בקיצור כשאתה מביא את זה לבחירה שלך, זה גם עושה את זה מסובך. כי... לא יודעת, זה קשה, החלטות קשות... זהו, יש בזה משהו שלשחרר את זה... יאללה... שה' אתה תחליט, אתה יודע, אתה זה... בקיצור, הרגשתי קצת שמנעתי יותר מדי".

רותם מצד אחד מצדיקה את הבחירה שלה למנוע היריון על פי הצרכים שלה, אך מצד שני מעלה אפשרות שהיא המשיכה בכך זמן רב מדי. כלומר מותר לי לתת מקום לעצמי, אבל אם אני אגזים או אפריז, יש חשש שאיענש. החשש ממניעת היריון כבגידה ברצון ה' מופיע גם אצל דפנה. דפנה לא נותנת לחשש להכריע בבחירתה, אך מעלה אותו על פני השטח:

"בהתחלה היה לי מאוד פחד מזה שאם אני אחשב ואמנע, אז אולי אחר כך כשאני ארצה, אז אני לא אכנס להיריון... סוג של עונש כזה... כאילו דווקא כזה? כשאני... אולי אני לא בסדר עכשיו... יחזירו לי, ה' יחזיר לי על זה".

דפנה מספרת כי היא ובן זוגה מרגישים בנוח להחליט בנושאים הלכתיים שונים על פי שיקול דעתם, אולם ההחלטה סביב מניעת היריון עדיין נתפסת אצלה כגדולה ומשמעותית יותר, וכפי שהוזכר לעיל, כזו שנוגעת לרצון ה'. כאשר דפנה החליטה שהיא רוצה למנוע היריון לתקופה ממושכת, היה לה חשוב בכל זאת לקבל אישור על טוהר המניעים שלה מסמכות רוחנית. היא מחפשת מקום שבו היא תוכל לתת ביטוי לספקות שלה, אך היא אינה יכולה לפנות שוב אל הרב בנקודת הזמן הספציפית. דפנה הכירה דמות רוחנית נשית שהדריכה אותה בנושא של טהרת המשפחה. ההערכה של דפנה למורתה הרוחנית הובילה אותה לשתף אותה בלבטים שלה ולחפש אצלה את האישור המיוחל:

"היו לי הרבה התלבטויות, הלכתי, נפגשתי אתה באופן פרטני... על המניעת היריון, אם זה בסדר, להמשיך למנוע, אם זה לא בסדר, אם קריירה זה שיקול או זה לא שיקול... יש משהו בגישה ההלכתית שאומרת, אסור למנוע סתם. צריך למנוע עם סיבה. עכשיו הסיבות יכולות להיות מאוד

מגוונות ו.. אנשים יגדירו לך (באופן) שונה את מה נחשב סיבה. אבל .. צריכה להיות סיבה. ואני, אני הרגשתי שזה נכון, ושם אני מונעת, אז צריכה להיות לי סיבה לזה".

"למה את צריכה את זה?" – תחושות קשות לאחר בחירה שהושפעה מגורמים חיצוניים

במחקר השתתפו שבע נשים שהן אימהות. חמש מתוכן דיווחו על בחירה בהיריון ובלידה שהייתה מהולה בשיקולים שאינם נובעים מרצון סובייקטיבי טהור. כוונתי היא להשקפות ולרגשות דתיים, לתחושות שליוותו, ללחץ חברתי, ללחץ מצד בן הזוג וכו'. כך לדוגמה, רותם מתארת את הפנטזיה שלה על האישה הדתית האידיאלית, שאותה קיוותה לממש עם הנישואים:

"כשהתחתנו נורא נורא רציתי להיות... עקרת בית. כאילו בכל האידיאל של ה.. אישה הדתייה, שמגדלת עזים, גם גרנו בגבעה כאילו, לא היו לנו עזים אבל.. זה היה הפנטזיה. של לגדל עזים ולאפות חלות כל היום... ועם ילד קשור על הגב.. זה היה הפנטזיה. ו.. וכשנהייתי אימא אז.. הפנטזיה הייתה לאט לאט.. התנפצה".

רותם החזיקה בראשה מציאות אידיאלית, רצון לקיים אורח חיים פשוט וטבעי השונה במהותו מהאופן שבו היא גודלה. עבור רותם, החיים הדתיים הם בשורה והזדמנות ואולי גם קרקע למרד. עבור רותם, גידול ילדים היה חלק אינטגרלי מהפנטזיה הכוללת, ולכן נמנעה ממחשבה על דחיית היריון. עם זאת, רותם מציינת שהמעבר לאימהות ניפץ את הפנטזיה. בניגוד לרותם, היו משתתפות שלא חלמו על אימהות כחלק אינטגרלי מהנישואים ובכל זאת הן מצאו את עצמן בסיטואציה לא רצויה. כך למשל, הדס מתארת את המחשבות שלה על ילדים לפני חתונה:

"להגיד שרציתי ילדים אז, ממש לא, להפך, היו תקופות... שרציתי להיות עקרה, אמרתי 'אני לא צריכה ילדים', כאילו כבר טיפלתי מספיק באחים שלי, אני רוצה לקדם את הקריירה שלי ואת החיים האישיים שלי והכול..."

לא רק שהדס לא רוצה ילדים, היא אפילו משתפת במשאלת העקרות, המביאה לידי ביטוי את ההבנה העמוקה של המחיר שהאימהות ובמיוחד אימהות מוקדמות תגבה ממנה. למרות ההסתייגות החריפה של הדס, היא מספרת כי היא לא עשתה שום דבר על מנת למנוע היריון בתחילת נישואיה, ונכנסה להיריון תוך חודש בלבד.

"לא, לא חשבתי על זה! את לא מבינה, לא חשבתי על זה, קודם כל, אימא שלי לפני החתונה אמרה.. 'אל תהיי בלחץ', אימא שלי לקח לה חצי שנה-שנה להיכנס להיריון, והיא הייתה נורא בלחץ מזה, 'אל תהיי בלחץ' כאילו אין... לא חשבתי על זה בכלל, את מבינה, לא חשבתי על זה, דווקא בעלי רצה ילדים.. אני.. פשוט. כאילו זה היה לי מחוץ לסיפור. מחוץ לרדאר, לא יודעת איך

להסביר את זה, זה קצת הזוי לדבר ככה, אבל כן. זה היה.. ממש מחוץ להבנה שזה יכול לקרות.
וכשזה קרה, (זה קרה) נרא מהר. תוך חודש".

הדס מדגישה שוב ושוב שהיא "לא חשבה" על ההשלכות של הימנעות משימוש באמצעי מניעה עם תחילת הנישואים. עם זאת, היא טורחת להזכיר את השיחה שלה עם אמה לפני החתונה. תוכן הדברים שאימא של הדס בוחרת לעלות לפני החתונה מעיד על השקפת העולם ועל המסר שהיא רוצה להעביר. בשיחה אין דיון פתוח על נושא ההולדה. יש הנחת יסוד מוצקה שהדס הולכת להיכנס להיריון מיד עם הנישואים, שאלת הרצון לא רלוונטית. בשיחה יש כיוון אחד אפשרי וברור. הדס מעידה על עצמה כי לא חשבה, אך אני רוצה להעלות את האפשרות שחוסר החשיבה הזה נועד להדחיק את הקונפליקט הישיר בין הרצון של הדס למנוע היריון לבין השקפת העולם הברורה של הוריה.

התיאור של הדר שופך אור על השיקול הדתי בתוך הנושא של דחיית היריון:
"והגענו לנושא של דחיית היריון, היה לי ברור שאנחנו לא.. עם כל המהירות הזאת (המהירות להתחתן), זה היה לי ברור שאנחנו מחכים קצת עם ילד... דיברנו על זה המון.. ועל.. מה.. מה אנחנו רוצים ואיזה.. סוג של.. זאת אומרת האם אנחנו.. כשנרצה ילד נחליט להביא אותו או.. שאנחנו מחליטים לדחות. את מבינה את ההבדל? זה היה הדיבור שלנו אז... מחליטים כל פעם מחדש, אנחנו עוד לא.. עוד לא מוכנים לזה. (והאפשרות השנייה היא) האם אנחנו... כן? ורק כשממש ממש נרצה, זה.. אז.. זה קורה.. ו.. והיינו יותר לכיוון הראשון, כן, זאת אומרת שאנחנו (דוחים כל פעם).. וזה אני חושבת, נטו בגלל סיבות דתיות".

הדר מספרת על שתי האפשרויות לדחיית היריון. הראשונה היא היריון מתוך בחירה מלאה וסובייקטיבית. אפשרות זו מניחה כי לזוג יש את הלגיטימיות לבחור, וכי יש מקום לחיי נישואים גם ללא ילדים. האפשרות השנייה היא שעם הנישואים גם ילדים צריכים לבוא לעולם. זוהי המציאות הנכונה, הרצויה והמתקנת. כל הימנעות ממציאות זו היא בגדר דחייה. כלומר, יש דרך נכונה לחיות, אבל אנחנו כרגע לא יכולים, אז נדחה, אבל ברגע שיתאפשר נחזור לדרך הישר.
"ו.. וזה באמת היה ממקום דתי. זאת אומרת זה ממש אני זוכרת. שזה היה הדיבור שלנו. לא דתי הלכתי (אלא יותר דתי קיומי). אני מקווה שהבנת... זה היה מתוך.. היינו מודעים לזה, כן? לשאלה הזאת של אוטונומיה. בעצם האם האוטונומיה של החיים שלנו היא שלנו? זהו, רק שלנו? או שאנחנו משאירים חלק ממנה.. לא אצלנו. האם אנחנו משחררים חלק מהשליטה שלנו בחיים שלנו".

מראיינת: לטובת...

"אלוהים. לטובת... משהו שהוא לא אנחנו".

באופן דומה דפנה מתארת את המתח בין הקשבה לרצונו של אלוהים ונתינת משקל משמעותי לקולו של אלוהים בחיים שלה ובין הפעלת שיקול הדעת העצמאי שלה בנושאים הלכתיים, אבל קשה לה לפעול באותו אופן בנושא של תכנון משפחה. סוגיה זו מובחנת בצורה ברורה מסוגיות הלכתיות אחרות.

"אני חושבת שהדרך של הקב"ה בעולם היא הדרך הטובה והדרך הנכונה שאני מאמינה בה ושאני רוצה ללכת בדרך הזאת. ו... ואני רוצה כאילו להיות בסדר אתו, לא כי אני מפחדת ממשהו. אלא... כי אני חושבת ש... שזו האמת ושהנכון... כי הוא חשוב לי. וחשוב לי מה הוא חושב ומה הוא אומר, ו... מה הוא רוצה שיקרה בחיים. עכשיו אני כן... אני כן מרגישה שאני מאוד מכניסה את השיקול דעת שלי, נגיד עכשיו כשאנחנו הולכים על ההצגה הזאת, הרבה יגידו שזה לא לפי ההלכה, זה לא לפי זה... ואנחנו כן הרגשנו שזה נכון ובסדר ושאנחנו לא עושים פה שום דבר רע... הלכתית. אבל בקטע הזה של התכנון משפחה כן היה לי חשוב להרגיש... לראות אם אני בסדר. וגם וגם... כן פחדתי מזה שעכשיו אני לא... אני אמנע, אבל אחר כך לא יהיה!"

אצל כל המרואיינות התלוו להיריון, ללידה ולחודשים שאחריהם תחושות קשות ולבטים. ההתמודדות עם כובד האחריות אחרי הלידה העצימה את משמעות הבחירה ואת הוויתורים השונים שמגיעים אתה. כאשר הבחירה נעשית מתוך מקום שאינו לגמרי אוטונומי, היא עומדת כל הזמן במבחן. חלק מהמרואיינות שואלות את עצמן: האם היה נכון? האם היה כדאי? כך למשל, הדר מספרת על מחשבות שהתגנבו כאשר חוותה עומס בזמן הטיפול בבתה:

"ברגעים קשים... שהיו עייפים והרגשתי שאני מאבדת את עצמי, אז אני חושבת שעלה בי הקול הזה. של... למה אני צריכה את זה?... את צעירה?... שזה תחושות מאוד מאוד קשות. מאוד מאוד מקטינות... מדכאות".

שירה מספרת על התחושה של אובדן של המקום הזוגי, שהיה כה טרי בזמן שנולד בנה הראשון, ואת ההסתגלות האטית למציאות החדשה:

אני זוכרת שחזרתי מהבית חולים עם רועי ממש אמרתי 'א-אללה למה עשית את זה לעצמך...! לפני שנכנסנו לבית. כזה... ההבנה ש-forever... ממש כאילו מה חשבתם לעצמכם? איזה כיף היה לכם, כשהייתם שניכם, מה אתם צריכים עכשיו לסבך את העניינים?... רק אחרי שנה ומשהו... הסתגלתי. לזה שהוא... בחיים".

שירה והדס מדווחות על תחושת בדידות כואבת שהגיעה בזמן ההתמודדות עם ההיריון ולאחר הלידה:

"הרגשתי שאף אחד לא מבין אותי ואף אחד לא יודע מה עובר עליי, ואמרתי שאני אכתוב ויום אחד כולם יקראו.. לא כתבתי כלום" (שירה).

"אני לא חושבת שהייתה לי איזו התבגרות של זהות או משהו כזה... זה היה כמו איזה ים סוער שאתה פשוט מנסה לחיות אתו... ולבד... את לבד" (הדס).

לתחושות הקשות של שירה התלוו גם תחושות אשמה על טיב האימהות, שיוחסו להקשר שממנו הוחלט על ההיריון:

"רועי (השם של הבן) נתן לי הרבה דברים ולקח ממני המון. המון המון דברים.. והצטערתי על זה, אני הייתי אימא לא טובה. עדיין אני.. קצת אימא לא טובה בגלל זה... לא הייתי אימא טובה... עם מספיק סבלנות... לא מספיק בוגרת. לא מספיק בשלה להיות אימא. צריך להיות בשלה להיות אימא. עד היום אני.. במקום להסתכל על דברים מלמעלה... להתבונן מבחוץ על הסיטואציה, אני כאילו נכנסת לתוך הסיטואציה במקום להיות אימא".

לצד תיאור של תחושות קשות נשמעו גם אמירות ברורות ומפורשת של מרואיינות שהרגישו שעשו טעות ושהיה יכול להיות אחרת:

"אני חושבת שעשיתי טעות. זאת אומרת שלא מספיק הקשבתי לעצמי... ואם הייתי צריכה יותר שליטה, אז הייתי צריכה יותר שליטה (בניגוד לשחרור השליטה לטובת אלוהים)... זה יפה שאולי חשבתי שאני לא צריכה שליטה, ושזה בסדר... אבל זה לא מה שהייתי" (הדר).

"אני באמת... מאוד אוהבת אותו... באמת אני שמחה להיות אימא שלו... אני חושבת שהוא... היה צריך להיוולד כמה שנים אחר כך. אפילו לא כמה שנים, שנה אחר כך. אולי שנתיים. זה קרה מוקדם מדי..". (שירה).

"היום אני במקום אחר" – השִׁבֵּת הבחירה

ארבע מתוך חמש הנשים שדיווחו על חוויות קשות של היריון ולידה שהגיעו משיקולים "חיצוניים", היו בהיריון נוסף לפני הראיונות או בזמן הראיונות. עבור שלוש נשים היה זה היריון שני, ועבור אישה אחת היה זה הריון רביעי. כולן דיווחו על חוויה שונה במהותה. הפעם הן הרגישו שהן הגיעו להיריון מתוך קשב פנימי, בחירה ורצון עצמאי

"(בפעם הקודמת) זה צעיר מדי... בלי החלטה שרוצים ילדים... לעומת נגיד סיון (הילדה השנייה)... החלטנו שאנחנו רוצים. לקח הרבה זמן... אבל... לפחות הייתה החלטה... ההשוואה... מוכיחה שאז הרגשתי ממש אחרת מהפעם" (שירה).

"אני זוכרת שהרגשתי שהמשפחה שלנו בשלה לעוד ילד ... שגם אני בשלה ... באמת הייתה הרגשה שזה הזמן..." (הדס).

"היום אני במקום אחר, אני יכולה להגיד ... אני בטוחה בזה" (הדר).

גם כאן נמצא קשר בין טיב האימהות לתחושה של בחירה עצמאית:
"היום היא ממש נלחמת על המקום שלה, ואני כל כך שמחה שיש לי את הסבלנות למצוא לה את המקום הזה" (הדס).

מדבריהן של הנשים עלתה חוויה של תיקון. לצד השמחה בהיריון הנוסף היה אפשר לחוש הקלה מכמה כיוונים: הקלה על כך שקיים תסריט שבו יש להן אפשרות לבחור. הקלה על בשורת ההיריון שאינה מלווה בתחושת בהלה. הקלה על רגשות אשם אימהיות שאינן מתלוות לשאלה "האם בכלל רציתי את הילד הזה?" ובעיקר הקלה על השבת האמון ביכולת שלהן להחליט ולהגיד בקול מה נכון עבורן.

"לכולם יש אג'נדה" – מחשבות על ההכוונה להקמת משפחה בגיל צעיר

שתי מרואיינות בחרו למנוע היריון לתקופה ממושכת לאחר נישואיהן. במקרה אחד הייתה זו בחירה מודעת להשקיע את השנים הראשונות בבניית קריירה וזוגיות. במקרה השני חוו בני הזוג קשיים זוגיים משמעותיים כבר מתחילת הדרך, והם הובילו אותם בסופו של דבר לגירושים. בשני המקרים הקדישו הנשים זמן רב למחשבה על בחירתם להינשא מוקדם ולא להביא ילדים. מיה ממשיכה להחזיק בבחירתה למנוע היריון ומסתכלת על התופעה ממבט-על:

"זה אפילו קונספירטיבי בעיניי ברמה מסוימת... מרגיש לי קצת מלוכלך ... מגיע מתוך מחשבה כזאת של 'איך נגרום לאנשים לא לחשוב ולהישאר קטנים ומחוברים לדת, באיזשהו חוסר אונים, אז בואו נגיד להם שצריך להתחתן מוקדם ולהביא ילדים ואז הם כבר כבולים בעבודות החיים ולא יכולים לזוז ואז הם יישארו כבר בפנים...' מרגיש לי קצת מלוכלך..."

מיה מביעה חוסר אמון בטוהר הכוונות של רבנים להכווין זוגות צעירים להקמת משפחה. היא מעלה את האפשרות שההכוונה אינה נובעת מהשקפה ערכית והלכתית, אלא היא חלק מאסטרטגיה מחושבת להשאיר צעירים בתוך העולם הדתי. מיה מדברת בין השאר מתוך סיפור החיים שלה, אשר מכיל שינויים רבים בזהות הדתית. נראה שמיה רומזת על כך ששינויים אלו התאפשרו לה דווקא משום שבחרה לא להביא ילדים, ולכן חשה שהיא אינה מחויבת לשמר זהות יציבה וקבועה.

ניצן מסתכלת אחורה ותוהה איפה היא נפגעה וממה היא הושפעה בתוך התהליך הזה:

" לכולם יש אג'נדה. ואג'נדה של רבנים היא.. רוצים לשמור על איזושהי.. הגדרה של נשיות והגדרה של גבריות... האמת שאני מנסה לחשוב מה.. מה באמת הם פוחדים אם יחכו? איזה צורך יש להם? מתישהו.. לזוג יהיו ילדים. מה הלחץ. כאילו.. זה חייב להגיע מאיזושהו מקום של פחד. ממשו. באמת נורא.. האג'נדה שלהם זה.. לגבי איזו מערכת יחסים כזו של התפקידים של הגבר והתפקידים של האישה. זה שומר. כמו שמתחתנים בגיל נורא צעיר... בנות פחות מרגישות את הנוכחות הרבנית צמודה.. להן, כי זה תמיד מתווכ על ידי משהו אחר. או על ידי בן זוג או על ידי... והן... יותר רואות את הייצוג הנשי של הדבר הזה. זאת אומרת.. מורות באולפנה (למשל)..."

"אני מרגישה שזה פגע בי. זאת אומרת אם אני מסתכלת על החברות שלי.. אז כולן נהיו יותר דוסיות. אני מרגישה ש.. אף אחת לא מרגישה שהיא התחתנה מוקדם מדי. חוץ ממני.. כן, ש.. התחתנתי נורא מוקדם. אה.. וזה לא רק היה ה.. אקט של החתונה. זה אחר כך אילץ אותי לחשוב הרבה יותר על כל שינוי שרציתי לעשות. ואני מאמינה שאם לא הייתי נשואה, אז השינויים האלה.."

"הרי אין לי ספק שזה.. זה חלק מהחברה... נשמע קצת להסיר אחריות מעצמך שאתה מוריד את האחריות על משהו אחר.. כי זה הרבה גורמים... תכלס. אם נודה על האמת. מוכרים סיפור די מוצלח. כשהוא סוג של.. אגדות. זאת אומרת כל הקטע של.. גם של מגע הקסם... הרי בכל האגדות? אין באמת מפגש. עם גברים... זו איזושהי הבנייה חברתית של.. סיפור נסיכות קלאסי, שגורם לך לרצות להתחתן. זאת אומרת, עובדה שבציבור החילוני, בנות לא רוצות להתחתן בגיל 21. אני חושבת שבגיל 26 הן כבר מתחילות לפנטז על זה, ולכולן יש את החלומות על שמלה לבנה.. לרוב. אבל הן באמת לא רוצות להתחתן בגיל 21. הן לא רוצות. ולא בגלל ש.. חינוכו אותן או משהו כזה. הן.. נורא צעירות. הן רוצות להספיק עוד כמה דברים לפני זה. וגם שום דבר לא עוצר בעדן להיות עם.. בן זוג. ש.. כאילו להחליט עליו לכל החיים.."

"שכמובן הוא המצאה. וכל הקטע הזה של האחד והאחד והאחד.. מטופש. והסיפור הזה פשוט נבנה, הסוכנים של.. הדבר הזה זה.. זה הכול. ואין ממש אצבע מאשימה. שאפשר לשים... כאילו בני עקיבא זה ספציפי.. תנועה של ילדים. כאילו מי.. משריש את הערכים, לא ברור לי איך זה קורה... באולפנה אני יכולה להבין... וזה נשמע שאין.. ערך אחר חשוב חוץ מזה. להתחתן.. ילדים.."

ניצן מסתכלת אחורה ומנסה להבין איך היא הגיעה לסיטואציה שבה התחתנה בגיל צעיר כל כך, איך היא התמודדה עם מחשבות על ילדים בגיל הזה, איך חיי הנישואים השפיעו על היכולת שלה לעשות שינויים בחייה, ומה בעצם השורש של כל זה? ניצן מגיעה למסקנה לא קלה ולא חד-

משמעות שלחברה הדתית ולסוכני התרבות בתוכה היה חלק נכבד בקבלת ההחלטות שלה. היא מתארת את הנורמות של החברה הדתית כמשמרות תפקידים נשיים וגבריים על ידי הבניית סיפור של מציאות אידיאלית שמתחילה עם הקמת משפחה בגיל צעיר.

טהרת המשפחה

טהרת המשפחה היא זירה נוספת שבה חוו המרואיינות קונפליקטים סביב מיניות. האישה הדתית מקיימת את הלכות טהרת המשפחה בבדיקות טהרה, במגע בין בני הזוג, באקט הטבילה ובקיום יחסים. הדס מספרת שאחרי קיום יחסי מין קיבלו היא ובן זוגה החלטה עצמאית לגבי סטטוס הטהרה שלה. הדס לא ראתה דם בתולין, ולכן בני הזוג לא ראו צורך לאסור את עצמם כפי שמקובל לעשות. לאחר מעשה הם פנו לרב בשאלה וסיפרו לו על מה שהיה בדיעבד. בני הזוג ננזפו על ההחלטה שעשו, וקיבלו הנחייה לתקן את הנעשה.

"כשהיינו אסורים אז שאלנו אותו והוא אמר שמה שעשינו לא היה נכון, ולכן... אז את מבינה, את הולכת למקווה אחרי שבועיים כי גם ככה נורא קשה לך ההפרדה הזאת... וזה היה לי מאוד מאוד קשה.. ואז אני צריכה לחשוש שאולי אני עוד פעם אהיה אסורה... הייתי אמורה אחרי המקווה ואחרי שהיינו ביחד... לבדוק את עצמי שאני נקייה, שאין לי דם. אל תשאלי אותי למה הלכנו לרב הזה, הוא היה שיא ההיסטרי..."

בסיפור הזה אפשר להתעכב על שתי נקודות. ראשית, גם כאשר בני הזוג החליטו לקבל החלטה עצמאית, הם חשו צורך לפנות לרב לקבל אישור להחלטה שלהם. שנית, לאחר הפנייה לרב, בני הזוג ננזפו והתבקשו לערוך מחדש את הבדיקה, דבר שנראה להם כהיסטריה מיותרת. אפשר לחוש בדבריה של הדס את האבסורד ואת האמביוולנטיות שעורר בה הצורך לקבל היתר מרב. עם זאת, הרקע הדתי והמשפחתי שלה שולח אותה לסיטואציה הזו שוב ושוב.

הדס נתקלה שוב בצורך לפנות לרב כאשר רצתה להתיר מגע בינה לבין בן זוגה לאחר לידה ראשונה. דימומים לאחר לידה יכולים להימשך זמן רב ולהשאיר את בני הזוג אסורים למשך תקופה ארוכה. במקרה של הדס, היא סבלה מקושי רגשי משמעותי לאחר הלידה ורצתה את האפשרות למגע כמקור תמיכה.

"בסופו של דבר אם אין חיבוק ואין זה... וכל הטירוף הזה של אחרי לידה... אז בכל הסיפור הזה, בכל הטירוף הזה גם רצנו עוד לרבנים, לנסות למצוא פתרון... להתיר מגע. זה לא שאני אקיים אתו יחסים.. זה לא מה שעניין אותי באותו רגע..."

"ו.. היה רב אחד שהגענו אליו, אני חושבת שהוא היה מאוד אנושי. אני חושבת שהוא גם קלט שאני כנראה בדיכאון, אבל הוא כמו רב דיבר בצורה מאוד... לא ישירה. והוא הפנה אותנו לרב אחד שהוא.. פסיכולוג שהוא יעזור לי".

הדס מתארת סדרת התייעצות מתמשכת ומצערת, שבה היא עברה מיד ליד בניסיון להשיג את מה שהיא רואה כצורך אנושי בסיסי והכרחי. גם כאשר הדס נתקלת ברב שהיא מתארת כ"אנושי" ורגיש למצבה הרגשי, היא מדגישה את האופן הלא-ישיר שבו דיבר אליה. ייתכן שהריחוק של הרב נבע מטעמי צניעות או אפילו מהתחשבות בבני הזוג, אולם עבור הדס הוא מעצים את התחושה של חוסר כנות ושל חוסר מוכנות לראות אותה כסובייקט ולא כסוגיה הלכתית.

"ו.. לקח לנו הרבה זמן להגיע אליו למרות שהוא הפנה למרות ש.. זה דחוף ו.. שבוע וחצי. ואת מבינה שבתוך השבוע וחצי את בטירוף של הרגשות כאילו בטירוף של חוויה.. וזה היה.. פגישה מהגיהנום. מהגיהנום. היה שם כל כך הרבה שחצנות, כל כך מעט הבנה. כל כך הרבה הרגשה של אני השליח של אלוהים ו.. אתם אין לכם.."

"וזה היה הזוי, זה היה משהו ש.. את לא מבינה. כאילו יושב מולך זוג מרוסק... זה נכון שהייתי בדיכאון והייתי צריכה ללכת לטיפול פסיכולוגי או לטיפול תרופתי. זה נכון. אבל.. יחד עם זה.. היה פה בהחלט מקום לתת פתרון הלכתי. זאת אומרת אין פה בכלל שאלה.. כאילו מי אתה?! מי אתה עוברנו.. מי אתה?!"

הפגישה האחרונה בסדרת ההתייעצויות של הדס נחווית כשיא של ריחוק וחוסר אמון. הדס משוכנעת באופן מוחלט בהצדקה שיש בצורך שלה ובפנייה שלה, ואף על פי כן היא חסרת אונים מול ה"שליח" של אלוהים.

פלישה לקודש הקודשים – ייצוגיים אנושיים והלכתיים בחיים אינטימיים של בני הזוג

הלכות טהרת המשפחה כוללות סדרה של הרחקות בין בני הזוג על מנת למנוע מהם קרבה אסורה. אצל שתי מרואיינות היוו ההרחקות מוקד קונפליקטואלי. אחת מההרחקות דורשת מבני הזוג להפריד בין המיטות שלהם בימי הנידה. יובל מתארת איך ההתערבות במיטה, המרחב האינטימי ביותר, גרם לבן זוגה להרגיש שאלוהים נכנס להם לחדר:

"הוא אמר לי שהוא מרגיש שאלוהים נכנס לנו קצת למיטה. כאילו שאני יותר מדי נאצית בזה... דניאל (בן הזוג) ואני היינו צעירים. ולא היה לנו גרוש על התחת. אז התקמצנו, היה לנו מיטת.. מיטת איקאה אחת גדולה, אז.. פשוט במקום לקנות שני בסיסים, ושני מזרונים אז פשוט היינו שמים כריות כל חודש באמצע, אבל.. אבל... היה לו קצת יותר קשה עם זה, אבל הוא כן, הוא כן

הסכים עם הרוב. פשוט אמר 'אני מרגיש שזה קצת הופך להיות יותר מדי, את לא משאירה שום אינטימיות ל... למיטה'" (יובל).

תמר מתארת את הפגיעה מההתרחקות של בן זוגה בימים האסורים:
"ובימים האסורים שהיו... אני הייתי בול עץ. ו... זה נורא נורא כאב לי והייתי מסתכלת במראה והייתי חושבת, וואי אני.. נורא לא מושכת... אני כמו קיר לבעלי. ו... אני מישחי שכל החיים שלה חשבה ש... איזה כיף יהיה לבעלה. ככה החברה שידרה לה, שהיא בחורה יפה ומושכת. ובעלי לא רואה את זה וזה לא עושה לו כלום, וזה משפיל (רגש בקול), זה משפיל נורא..."

הבחירה של בן זוגה להיענות לדרישות ההלכה ולהתרחק נתפסת בעיני תמר כפגיעה אישית. היא חשה כי בן זוגה שם את הדרישה של ההלכה מעל הצרכים והרגשות שלה. כלומר בימים האסורים אין משמעות או משקל למצב הנפשי של בני הזוג באותו הרגע, ההדרכה ההלכתית היא מעל הכול. תמר מרחיבה את הטענה שלה ואומרת כי הבחירה בהלכה מתנגשת בבחירה בחיים. הבחירה לשים משהו חיצוני מעל עצמך ללא התחשבות ברגע מנתקת את האדם מעצמו ומסביבתו.
אבל (אני) לא רוצה לשים אותי מעל ההלכה.... אני רוצה לשים את החיים! כאילו.. לשבור את ההלכה. לא כי היא מתנגשת אתי רק. כי היא מעצבנת. איזה מן חוצפה זאת? מה נראה להם, מה נראה להם, שהם אומרים לי מתי זאת מצווה! לקיים יחסי אישות, איזה מין דבר שהם אומרים לי כמה פעמים ביום מותר לי, איזה דבר ש... איך? איזה מין דבר כזה שהם אומרים לי בבוקר או בערב. מי הם?? מי הם?? כאילו, אני חושבת שהקב"ה מובך מזה ש... הם מייצגים אותו. ...הם פשוט נראים לי אנשים.. וואו. שפשוט.. היו צריכים לשבת בצינוק. כאילו כל חייהם. הם אנשים סוטים. אנשים סוטים".

תמר שוב מפרידה בין אלוהים לשליחיו בדמות חז"ל, רבנים וכל מורי ההלכה. היא מרגישה שאין קשר בין התכנית האלוהית המקורית, שרואה את האדם ורגישה לצרכיו, לבין המערכת הנוקשה, שנערכה להשמיע את קולו בעולם.

"אני לא מאמינה להם" – חוסר אמון בהתייעצות עם רבנים בנושא של טהרת המשפחה

גם במרואיינות אחרות התעורר חוסר אמון בטוהר הכוונות ובכנות של רבנים אל מול המציאות ההלכתית בהקשר של טהרת המשפחה ושל נושאים אינטימיים. כך למשל, ניצן מספרת על התייעצות עם רבנים במקרה של חופת נידה:⁴

⁴ סיטואציה שבה האישה נחשבת לנידה ביום חתונתה, ועל כן בני הזוג אסורים.

"כמעט הייתה לנו חופת נידה, וכשהייתי צריכה לעשות בדיקה... אז כבר ידעתי שיש בעיה, והתייעצתי עם שני רבנים... וברגע שזה עומד עם הסטנדרטים של חתונה ושל תכלס לשכב לפני חתונה, אז כל הקולות האפשריים זורקים אותם עלייך, קחי!"

על פי דבריה של ניצן, הייתה לרבנים מוטיבציה גבוהה להתיר בני זוג ביום חתונתם על מנת שיוכלו לקיים את המצווה של קיום יחסי מין בליל הכלולות.⁵ הדרך של שירה להתמודד עם הקונפליקט שהתעורר בעקבות התייעצות ממושכת עם רבנים בנושא של טהרת המשפחה הייתה למצוא אפיק ייעוץ אלטרנטיבי. היא פנתה ליועצות הלכה ממדרשת נשמת.

"התשובה 'לא' כמעט לא קורית. תשובה שלילית. ואם היא קורית אז אני מאמינה לה. מה שאם רבנים אומרים לי 'לא', אני לא מאמינה, אני מרגישה פריאריט! כאילו אני אומרת 'לא' כי הוא אמר לי 'לא', ולא כי זה באמת 'לא'. אם בנשמת אומרים לי 'לא', כי זה באמת 'לא'... סומכת על השיקול דעת שלהם. מסבירים לך דברים. הן בעצמן כועסות על.. רבנים. זה גם.. טוב. נגיד היה לי משהו ש.. לא השגתי את נשמת או משהו כזה, ושאלתי את פועה, נכון פועה? זה בניס שמה.. ו.. הוא נתן לי תשובה, ואז אמרתי את זה ל.. אז כן תפסתי (את נשמת). גם הן חוזרות אלייך.. כאילו הן חיות אתך את הרגע.. והיא ממש כעסה. כאילו על מה שהוא עשה. זה היה.. גם כיף".

שירה מונה כמה סיבות שבעטיין יועצות ההלכה של נשמת עדיפות בהשוואה לרבנים. ראשית, היותן נשים ולא גברים. שנית, הן כמעט לעולם לא נותנות תשובה שלילית, שמשמעותה 'אתם אסורים'. הניסיון סייע לשירה לבטוח בהן ולהרגיש שהן עושות כל שביכולתן להתיר את בני הזוג. שלישית, הן בעצמן כועסות על רבנים על התשובות שהם נותנים לנשים. נרקמת כאן ברית משותפת בין נשים מול גוף גברי, אשר לא חווה על בשרו את המציאות שעליה הוא מוציא פסקים. לבסוף, יועצות ההלכה חוזרות אל הפונות מיד כשהן יכולות, מה שמעצים את תחושת השותפות, וממחיש את החום ואת האכפתיות שהן רוחשות לנשים. זאת בניגוד לקור ולריחוק שחשו חלק מהמרואיינות בהתייעצות עם רבנים. תמר מביעה חוסר אמון כללי באשר לכנות וליושרה של המערכת ההלכתית הגברית:

"...הלכות צניעות מפגרות כאלה, שהן סוטות, סוטי מין, שזה מה שהם, יושבים ועושים כל היום. מה עם מורכבות, איפה אתם חיים, איפה אתם כותבים בהלכה, שחשוב.. שאישה תגיע לסיפוק מיני, איפה אתם כותבים את זה בפירוש, איפה אתם כותבים את זה שהבעלים צריכים לעשות

⁵ על פי דעות הלכתיות מסוימות, קיום יחסי מין משלימים את מעשה הקידושין.

הכול כדי שלא ישה, הם כן אומרים את זה תכלס. אבל.. בטח לא המפרשים של ימינו, בטח לא המפרשים של המאות האחרונות. איפה אתם אומרים ש.. אם אישה לא רוצה לשכב בליל טבילה, אסור. לשכב. איפה אתם אומרים שאסור לשכב עם אישה כשהיא לא רוצה?! איפה?! איפה אתם אומרים שאם זוג נמצא ב.. במקום מאוד קשה, אז שום דבר לא משנה, לא ימי נידה ולא ימי.. איפה, איפה אתם אומרים שזרע הוא סתם יצור?"

התנהגויות אובססיביות סביב טהרת המשפחה

סביב הנושא של טהרת המשפחה דיווחו ארבע מרואיינות על התנהגויות אובססיביות בדרגות שונות. עבור חלק מהנשים היה זה אירוע חד-פעמי שגרם להן לדחק, ועבור אחרות הייתה זאת מציאות דחק מתמשכת.

חן מספרת שלא יכלה לקבל את גזר הדין של הבדיקה המכריעה במקרה של חופת נידה. היא חוזרת ובודקת שוב ושוב.

"עשיתי בטוח לאחרתי הקטנה טראומה, שהיא שומעת אותי שבוע לפני החתונה, אמורה לעשות בדיקה. בזבזתי בערך חבילה שלמה של עדים. בוכה, כאילו ב-ו-כ-ה".

עבור הדס היה עולם ההלכה מקום מוגן ובטוח ככלל, אולם במפגש עם מערך ההלכות של טהרת המשפחה לפני החתונה ולאחריה היא חוותה לראשונה התנגשות משמעותית עם עולם ההלכה. "האיסורים האלה כאילו הופכים אותי למשוגעת.. ולפורפרה עם עצמי, עם הבריאות וסביבת החיים שלי.. זה לא מה שהוא (אלוהים) רצה. זה היה.. אני חושבת, ההתמודדות הראשונה שלי עם זה שעולם ההלכה.. הוא לא תואם.. אותי".

להדס חשוב לציין שהיא אינה חושבת ואינה מאמינה שהאופן שבו היא חווה את הלכות טהרת המשפחה תואם את הייעוד המקורי שלהן מצד הרצון והכוונה של אלוהים. הדס חוותה קושי וסבל רב סביב המערכת של הלכות טהרת המשפחה, והיא מרגישה שלא יכול להיות שכך זה אמור להיות. יש כאן, לדידה, סטייה מהתכנית המקורית. תובנה זו של הדס היא בין השאר דרך להתמודד עם הדיסוננס הקשה שהיא חווה מול עולם ההלכה. הדס מפרידה בין השתלשלות ההלכה לבין אלוהים, ובכך מצליחה לשמר אפשרות לקשר עם אלוהים.

"מתלוות לזה התנהגויות כאילו טורדניות, אה.. אובססיביות. אז.. זה הכניס אותי להמון המון.. אובססיביות. ש.. יש לי דם, אין לי דם.. דברים מהגיהנום מה שהלך שם... זה התבטא בזה שאם היה לי דם, אז.. העדפתי לא לשים תחבושת, העיקר לא לראות אותו. את מבינה, דברים הזויים... אני בדיוק נזכרתי בזה השבוע, אמרתי 'וואי איזו מסכנה הייתי', כאילו איזה.. אומללות זאת להסתובב ככה" (הדס).

הדס מתארת את המסקנות שלה בלשון עבר, מכיוון שהיא בחרה לעשות מעשה ולשנות את הנוהג שלה במסגרת הלכות טהרת המשפחה. היא בחרה להתמודד עם הקושי על ידי שינוי המציאות החיצונית ושינוי המחויבות שלה להלכות באופן שיתאים לה:

"לקחנו, אחרי שהותרנו, לקחנו על עצמנו כל מיני החלטות. הלכתיות כאילו בתחום. מה אנחנו כן עושים בתחום הזה, מה אנחנו לא עושים בתחום הזה ... אבל החלטות ש.. מבחינתי סגרו את הסיפור. זאת אומרת לא.. כשאומרים.. על מקווה והכול, אבל.. החלטות שמאפשרות לי להיות את החיים שלי בצורה הגיונית ובטוחה".

קושי רעיוני עם הלכות טהרת המשפחה

לצד מרואיינות שחוו דחק סביב הלכות טהרת המשפחה, נמצאו גם מרואיינות שלא חוו דחק התנהגותי סביב נושא זה, אך עדיין חשו קשיים מסוגים שונים. אבקש להדגים קשיים אלו דרך המקרה של דפנה. ראשית היא מתארת קושי סביב הימנעות ממגע בימי הנידה ושבעה נקיים:

"...אז היה לי קשה, כי אני הרגשתי שבתור אישה אני מאוד צריכה את זה במישור הנפשי, לא במישור המיני, הקטע המיני ... ב..תקופה הזאת, לא כזה הזיז לי. כאילו.. לא מזיז לי שבועיים בלי לקיים יחסי מין, זה באמת לא מזיז לי יותר מדי. אבל.. אבל.. בקטע הרגשי מאוד הייתי זקוקה לזה, לחיבוק לתשומת לב הזאת, ל..לקרבה. ו..והרגשתי שזה ממש עושה לי, בור.. בור בנפש כזה. זה ממש קשה לי. וכבר, זה עושה לי שאין לי חשק.. ל.. לדבר אתו או להיות נחמדה אליו.. לא רוצה? לא צריך. ביי. שלום. אני לא אתייחס אליך, אני לא אדבר אליך יפה, לא אהיה נחמדה, לא ברמות של קיצוניות, אלא ברמות של אין לי סבלנות אליך..."

אפשר לראות כי הקושי להקפיד על שמירת נגיעה חוצה את גבולות ההקפדה ההלכתית ומאיים על היחסים השוטפים בין בני הזוג. דפנה חווה את ההימנעות של בן זוגה כתגובה אישית ואולי גם פוגענית. היא מוצאת את עצמה נוהגת בו מידה כנגד מידה: 'אם אתה בוחר להתרחק ממני, גם אני אבחר להתרחק ממך'. דפנה מתארת איך בן זוגה מחויב לגבולות ההלכתיים, אך בו-זמנית מסיר מחויבות או בוחר שלא לשים במרכז את הצרכים שלה כסובייקט. דפנה מציינת כי היא הכירה את הרעיונות הרוחניים שמיוחסים לפרקטיקה זו ואף הזדהתה אתם ברמה מסוימת, אך לא במידה שאפשרה לה להתמודד עם הקושי. דפנה מזכירה פעמיים את הרעיונות הרוחניים-ערכיים העומדים בבסיס הלכות טהרת המשפחה:

"... מהתחלה היה לי מאוד קשה. מצד אחד הבנתי את הרעיון ש.. שהמשחק הזה של הריחוק והקרבה יש בו משהו טוב. והעניין של.. להתגעגע, ושלא הכול מובן מאליו ו.. אני חושבת שיש

בזה משהו מאוד טוב, מאוד בריא. יחד עם זה, ה.. ריחוק של השחור לבן, שלא נוגעים בכלל..

זה היה לי מאוד קשה..."

"...הריחוק הוא קרבה, שזה בסופו של דבר.. עושה יותר טוב וזה.. סבבה, הבנתי את זה. זה לא

עזר לי בזמנים שהיה לי קשה, עם הדברים האלה. כאילו.. לא שכנע אותי מספיק. בקיצור".

בציטוט הראשון דפנה מתחילה לתאר את הרעיון, מביעה הזדהות מסוימת, מרחיבה את הרעיון ומביעה הזדהות נוספת. בציטוט השני שדפנה מדברת על הרעיון, מזכירה אותו בקצרה, בשם קוד ובחוסר סבלנות, ומבהירה כי ההזדהות עמו אינה עומדת במבחן המציאות ואינה עוזרת לה להתמודד בזמנים קשים. לאחר שפירטה את הקושי שלה בנושא של טהרת המשפחה, היא מצליחה להגיד בקול רם שהיא למעשה אינה מזדהה עם הרעיון שהזכירה קודם. במקרה של דפנה נמצאו שתי דרכי התמודדות. אחת מהן הייתה שינוי רעיוני פנימי. דפנה הלכה לסדנה שעוסקת בלימוד הנושא של טהרת המשפחה:

"... ואצל דבורה בסדנה, היא פעם ראשונה הציגה את זה בצורה, עד כמה כל הדברים האלה נועדו בשביל האישה... היא ממש הראתה איך.. איך ההלכות נותנות לאישה את המקום שלה, של המרחב האישי שלה... מיני דברים שמראים כמה זה כן נותן מקום לאישה. למה השבעה נקיים זה מקום.. של.. שהאישה צריכה לשים לב לעצמה, להתרכז בעצמה, שזה נועד קצת לבדד אותה מכל העולם שהיא תמיד.. רגילה לדאוג לו.. ו.. כן, הייתה בזה גישה.. יפה. שעד עכשיו לא ראיתי את זה בהסתכלות הזאת. והרגשתי שזה מאוד שונה מדברים ששומעים בבניין שלם או בכל ה.. מקומות הרגילים".

דרך התמודדות נוספת הייתה שינוי התנהגותי בין בני הזוג. בן זוגה של דפנה הבין שבזמנים מסוימים יהיה עליו לפרוץ את הגבול, על מנת לאפשר לדפנה לקבל את המגע שהיא זקוקה לו. "והחודש השני (אחרי הלידה).. כבר פשוט נהייתי מחורפנת מזה, ממש נהייתי עצבנית. ו.. פשוט.. לא, לא, מזה שאנחנו לא יכולים לגעת אחד בשני. וממש הייתי זקוקה לזה. ו.. זה היה הקטע שפשוט שראל הבין. ש.. אם הוא לא נוגע בי, זה יהיה רע מאוד. ואז.. אני זוכרת שהוא ממש בא אליי. טוב, סבבה. חיבק אותי וזה, והיה אתי, וזה היה לי מה זה כיף, ו..מה זה הרגשתי שזה היה טוב. שהייתי צריכה את זה. באמת הייתי צריכה את זה אז. והוא הבין.. שלפעמים צריך לשנות את החוקים. כי יש פה משהו אחר, ואם לא תשנה את החוקים, אז זה ייגמר.. לא טוב... אני לא רוצה שהאישה שלי תצא.. פסיכית עכשיו, ו.. ממש כבר היה.. די, לא הייתי מסוגלת להכיל יותר כלום. וזה באמת ממש עזר לי".

בתחילת דבריה של דפנה היה נראה כי היא מרגישה שבן זוגה מבכר את ההלכה על פני הצרכים שלה. היא מצרה על כך ומתארת את ההשפעה של הבחירה הזאת על ההתנהגות שלה כלפיו, אולם בהמשך הסיפור אנו רואים שקיימת גם אפשרות אחרת. בן הזוג של דפנה מצליח לסטות לעתים מההדרכה ההלכתית על מנת לספק לדפנה את הצורך שהיא מציגה. דפנה מתארת את השינוי בכך שהיא "התחרפנה". כלומר רק שבירת הכלים באופן בוטה הובילה את בן זוגה להתגמשות ולמאמץ למלא את צרכיה. רק כאשר היא עומדת על שלה בצורה קיצונית שמערערת את החיים הסדירים, קולה נשמע.

כיסוי ראש

ארבע משתתפות הזכירו את הנושא של כיסוי ראש כמוקד קונפליקטואלי מתמשך. "אני מאוד לא אוהבת כיסוי ראש. זה מאז שהתחתנתי... אני נראית. כמו איזו שלוכית... באסה. שכחתי כבר... שהייתי יפה. הספקתי לשכוח. חבל. אבל... טוב, כן, זה לקח ממני את היופי, לקח ממני את ה... סתם. את השחרור במוח... זה אחד ה... באסות המוגדלות. כאילו אני... אין לי אומץ לעשות... בהחלט משהו ש... מאוד.. מדכא... גם כשלא נוח לי וגם כשאני פשוט לא יפה.... הרעיון בגדול.. ש.. שאני.. אישה. נשואה. ושזה סמל הזה.. כן. אני אוהבת את זה. את זה שזה משייך אותי מגורית, לא אוהבת את זה. וחבל לי, אנשים שופטים אותי לפני שידעו מי אני. בדרך כלל אני, כל מקום שאני מגיעה אליו, אני רק עסוקה בלפצות על זה..." (שירה).

שירה מספרת על שלושה קשיים שלה עם כיסוי הראש: ראשית, אובדן היופי. שנית, אובדן תחושת הטבעיות והזרימה שלה עם גופה, שאותה היא מכנה "השחרור במוח". לבסוף, היא מתארת איך כיסוי הראש שולל ממנה את הקיום שלה כאדם עצמאי. כיסוי הראש משייך אותה באופן אוטומטי למגזר מסוים, וכך מחיל עליה כל מיני הנחות יסוד לפני שהיא מספיקה לדבר בשם עצמה.

"ה.. כיסוי ראש, אפשר להוסיף לזה, שאני שונאת אותו, ולקח לי משהו.. מאוד משמעותי מהחיים, לקח את היופי שלי. לקח לי את האפשרות שאנשים יראו אותי. גם בנים, גם בנות מבחינתי. הוא לא נוח לי. הוא לא מסתדר לי, הוא הכול כאילו. הוא הכי מסמל את ההלכה, כאילו.. זה.. הקרניים של ההלכה כזה" (תמר).

אצל תמר כיסוי הראש הוא דרך נוספת שבה ההלכה פוגעת בה ולוקחת ממנה חלקים מעצמה. גם תמר מרגישה שכיסוי הראש לקח ממנה את היופי שלה ויתרה מכך את הנוכחות שלה במרחב. אתו היא מרגישה שקופה. עבודה כיסוי הראש הוא גם מעין התקבעות של הלכה בגופה, אות קין שהיא צריכה לשאת אתה בכל מקום בעל כורחה.

התיאור של אליה מציג דרך התמודדות עם הקושי שבלבישת כיסוי ראש:

"כשהתחתנתי כיסיתי את כל השיער. ו... אני מתה על השיער שלי. הוא מהמם בעיניי, אני נראית הרבה יותר צעירה בלי כיסוי ראש... עד היום יש דברים שקשים לי... לכסות את הראש אבל... ולא הייתי שלמה עם זה אף פעם. אבל זה היה כזה לפני החתונה ו... דיברנו על זה... ונועם אמר לנו... הוא רגיל מהבית, או הכול או כלום. אז אמרתי אני לא, לא אכסה את השיער. ואז... כל פעם ה... עלו לי הרהורים אם... להוציא שיער, לא להוציא שיער. מצד אחד מה הקטע להוציא שיער. מצד שני... זה יותר יפה זה יותר... וממש התלבטתי ו... אז יום אחד... זה היה גם... משותף. אמרתי לו שאני לא רוצה להוציא שיער, הוא אמר 'לא אכפת לי'. אמר... שזו החלטה שלך ומה שאת בוחרת. ומרגע שהתחלתי ללכת עם כיסוי ראש חלקי, אני מרגישה שאני הרבה יותר שלמה עם המצווה הזאת. אני עושה אותה בשלמות ו... אני מרגישה ש... אני לובשת כיסוי ראש כי אני אישה נשואה כי... אני... שייכת. מה זה שייכת. אני שותפה לחיים עם מישהו וזו הדרך שלי ו... זה מה ש... זה הסמל שלי. ו... גם אם אני שמה איזה סרט לשיער כזה... זה הסממן. ואני הרבה יותר שלמה עם זה מאז שאני ככה... עושה. הרבה יותר שלם לי... עדיין קשה, אבל... אני בסדר עם זה" (אליה).

אליה ממשיכה לחבוש את כיסוי הראש, אבל היא מכניסה אליו, ובמקרה הזה מוציאה ממנו, חלק מעצמה. אליה מרגישה שהאפשרות להוציא החוצה חלק מהשיער שלה הופכת את המצווה מכזו שבולעת אותה לכזו שנותנת לה ייצוג הולם.

פרק ב' – ניתוח הוליסטי של סיפורי חיים

לצד ניתוח תוכן, ערכתי ניתוח הוליסטי לכל אחד מסיפורי החיים של המשתתפות במחקר. התבוננות בסיפור החיים כמכלול אפשרה לי לראות את תהליכי התפתחות הזהות של המשתתפות: מתי הן החלו להתעסק בהגדרה עצמית? איך הן ראו את עצמן מול סביבתן? איך הן התמודדו עם תמורות, עם קונפליקטים, עם אירועי חיים ועוד. הניתוח ההוליסטי הוביל אותי למפות את המדגם לארבע קבוצות עיקריות על פי תוצר הזהות הסופי, תוך התייחסות למידה שבה הן חוו קונפליקט זהותי מתמשך ולמיקום שלהן בתוך העולם הדתי. המיקום של האישה בתוך העולם הדתי נבחר כקריטריון משום שהמיקום מעיד על בחירה של המשתתפת להמשיך את

הזהות שמתוכה גדלה או על יציאה ממנה ועל רכישת זהות חדשה, או לחלופין על יצירת תת-זהות חדשה בתוך העולם המוכר לה. בתוך ארבע קבוצות-העל נמצאו תתי-קבוצות של דרכי התמודדות שונות עם קונפליקטים זהותיים, שאליהם אתייחס עבור כל קבוצה בנפרד. מפאת קוצר היריעה, לא אוכל להביא את הניתוח של כל משתתפת בנפרד. בחרתי לתת דוגמאות ממוקדות מתוך דמויות שונות בקבוצות, ולהציג דוגמה של ניתוח מלא עבור שתיים מהקבוצות. בחרתי בסיפורים של רותם ותמר, מכיוון שהם הכילו בתוכם חלק נרחב מהקונפליקטים אשר אפיינו את קבוצתן, ובכך הן מאפשרות הצצה לעומן של בנות קבוצתן.

1. זהות קוהרנטית ומתמשכת

הסיפור של נשים בקבוצה זו (דפנה, אליה, יובל, הדר) התאפיין בזהות ברורה, קוהרנטית וקונסיסטנטית. נשים בקבוצה זו חוו דילמות סביב חלקים שונים בזהותן, אך לא כאלו אשר ערערו את התפתחות זהותן. בנקודות שונות בחייהן מתעוררים קונפליקטים נקודתיים סביב נושאים כמו מיניות ותכנון משפחה. דרכי ההתמודדות היו אף הן ממוקדות בהתאם לסוג הקונפליקט. הנשים התאפיינו בראייה אופטימית לגבי חייהן. שלוש מתוכן (דפנה, אליה, ויובל) נטו שלא לעסוק באופן אינטנסיבי וספקני בהחלטות שקיבלו בעבר. מתוך הקבוצה הזאת בלט במיוחד סיפורה של הדר. סיפור זה התייחד בגרעין פנימי של ביטחון ושל עצמאות מתמשכת. במהלך הסיפור הביעה הדר אמון ביכולת שלה לדעת מה נכון וטוב עבורה. כמו כן, מהאופן שבו דיברה על הוריה ועל סביבתה, ניכר היה כי היא חשה שיש לה מרחב, גיבוי ואף עידוד לחקור ולהתנסות ובמידת הצורך לחזור לקרקע בטוחה. נראה כי גרעין זה של עצמאות וביטחון אפשר להדר להכיל קונפליקטים שונים ללא תחושה של ערעור כולל.

2. נשים שחוו קונפליקטים מתמשכים בזהותן סביב מוקדי זהות שונים

שלושת הקבוצות הבאות התאפיינו בקונפליקט זהותי מתמשך. כלומר חלקים נרחבים בסיפור הוקדשו לקונפליקט זהותי, ולעתים הייתה תחושה שהסיפורים היו בנויים ממעבר מקונפליקט לקונפליקט.

הישארות בתוך העולם הדתי הקיים

הנשים בקבוצה זו (איילה, שירה, תמר והדס) בחרו להישאר במסגרת של חיים דתיים מלאים עם מחויבות למערכת ההלכתית המלאה. שתיים מתוכן (איילה ושירה) סיכמו את סיפור חייהן בתחושה של שלום עם המסגרת הדתית. הן מקבלות אותה באהבה כמסגרת האידיאלית והנכונה

עבורן. בניגוד להן, השתיים הנותרות (הדס ותמר) נשארו בתוך המסגרת הדתית המוכרת עם תחושות אמביוולנטיות כלפי ההלכה והסמכות הרבנית. הנשים הללו למעשה משמרות את אורח חייהן ואת ההשתייכות החיצונית שלהן, כאשר קונפליקט פעור, מתמשך וחי מלווה אותן. כדוגמה לקבוצה זו בחרתי להביא את הסיפור של תמר:

במוקד הסיפור של תמר עומדים שלושה קונפליקטים זהותיים מתמשכים: חברה, מיניות והלכה, וכולם קשורים זה בזה. תמר תיארה חוויות שונות של עצבות, והמילה "דיכאון" דומיננטית מאוד לאורך הסיפור כולו. המקום של תמר בחברה העסיק אותה מאוד מגיל צעיר, ונראה שהיא תמיד מחפשת להגיע למקום של שלום, שבו היא אהובה ואינה מעוררת קונפליקט או סלידה אצל איש מהסובבים אותה. תמר נתפסה בעיני הסביבה כילדה יפה מאוד. מצד אחד תוויית זו העניקה לה תומכים נלהבים בכל מקום שאליו הגיעה, אך מצד שני היא חשה באופן תשיתי כי תוויית זו הייתה לה לרועץ מצד המין הנשי. "התחלתי את החטיבה, ואיכשהו נוצר מצב שפשוט כל הבנות שנאו אותי... אף אחת לא הכירה אותי, אבל נכנסתי תחת המשבצת של תמר הסנובית, תמר של הבנים... תמר הסנובית". לכל אורך הסיפור תמר מתארת חוויות של התנגשויות חברתיות אשר היא לא יכולה לשאת. בתוך ההקשר הזה, החברה הדתית הופכת מקום בטוח עבור תמר. תמר מצאה בית חם ומצמיח במסגרת תנועת הנוער. כמו כן, היא ראתה במשפחתה המורחבת הדתית מאוד דמויות מופת מבחינה ערכית ואנושית, ותיארה רצון עז להידמות להן ולקבל את הערכתן. לצד הקונפליקט החברתי המתמשך חוותה תמר קונפליקט משמעותי סביב המיניות שלה. קונפליקט זה התעורר בעקבות קשר חברות בגיל הנעורים, שבו חוותה לראשונה משיכה מינית חזקה ורצון עז לפרוץ את גבולות ההלכה שאליה התחייבה מתוקף הזהות הדתית שלה. בקשרים רומנטיים שונים חקרה תמר את גבולות המיניות שלה ועמדה מול דילמות קשות שבהן חשה שהיא רוצה לתת מקום למיניות שלה ולחוות אותה במלואה: "זה היו החוויות הכי מדהימות לי בחיים, בחיים לא הרגשתי כל כך עוצמתי, שום חוויה רוחנית, שום דבר לא משתווה לדבר הטורף הזה, זה הדבר הכי מדהים בעולם... זה היצר הכי מדהים שהקב"ה נתן לנו". בעקבות פריצת גבולות ההלכה התעוררו בתמר תחושות אשמה קשות על ה"צביעות" שלה עצמה בהתנהלותה הדתית וההלכתית ועל החזות והמסרים שהיא משדרת כלפי חוץ: "זה תמיד היה תרתי דסתרי... כלפי חוץ אמרתי שאנחנו שומרים, אף אחד לא ידע שלא... זה היה לי מאוד קשה, השקר הזה".

הקשר שלה עם בן זוגה לחיים עורר התנגשות משמעותית בין מיניות להלכה. בזמן שתמר כבר הגיעה לתובנה שהיא אינה מאמינה שנכון להימנע ממגע בקשר רציני, בן זוגה לא היה מוכן לקבל פריצה של גבולות ההלכה בשום אופן. למעשה תמר חשה במידה מסוימת כי כאשר יש התנגשות

בין הרצונות והצרכים שלה ובין ההלכה, בן זוגה מעדיף את ההלכה על פניה: "הוא לא רואה אותי, הוא רואה את ההלכה". נראה כי התנגשות זו היא בעוכריו של הקשר באופן עקבי. בסיפור של תמר אפשר לראות קונפליקטים בין מיניות להלכה סביב קיום יחסי מין, אמצעי מניעה וביטויים גלויים של תשוקה. ההתנגשות של ההלכה עם המקום האינטימי והמשמעותי בחיים של תמר ערערה קשות את עולמה והעמידה את הזהות של תמר כולה בסימן שאלה: "זה שינה לי את כל היחס לדת, להלכה. אני שונאת את ההלכה, אני שונאת את חז"ל, שנאת מוות..." ההקפדה על ההלכה הייתה חלק משמעותי בזהות של תמר: "כל השנים הייתי מאוד דוסית וגם מאוד הלכתית", אך היא גבתה ממנה מחיר גבוה מנשוא: "אני מרגישה שההלכה לקחה לי את יצר החיים, כי יצר המין הוא יצר החיים, אין לי טעם לחיים".

בקרב שלה עם עולם ההלכה בחרה תמר להפריד בין האמונה שלה באלוהים לבין האמונה שלה בהלכה כמערכת המייצגת אותו. את חז"ל היא מכנה "תאבי כוח ושלטון... לא מבינים את החיים... לא מבינים בני אדם"; אולם מקפידה להפריד את ההלכה מאלוהים, ואומרת: "אני עדיין מאוד אוהבת את ה' ומאוד מחוברת לה' ומתפללת". הפרדה זו היא דרך התמודדות אשר מאפשרת לתמר לשמור על זהותה הדתית. תמר משמרת את זהותה הדתית דרך החיבור לאלוהים, אך משילה מעליה את המחויבות הפנימית להלכה. המרד של תמר בא לידי ביטוי במעשים קטנים בעיקר בינה לבין עצמה: "אני חותכת נייר טואלט בשירותים... מצחצחת שיניים במשחה רגילה (מעשים שאינם מקובלים בשבת)... אני כועסת, אני עושה את זה בשלמות כזו, בהתרסה... כי הכול נראה לי שטויות פתאום".

הקונפליקט החברתי שתמר נתונה בו מתבטא גם בכעס שלה על עולם ההלכה וברצון לגבות את הכעס הזה בפריצת גבולות, והיא נקרעת בין הכעס לבין הרצון שלה להשתייך לחברה הדתית: "אני רוצה להיות הבחורה הרצינית... אני רוצה להיות דוסית... אני גם לא רוצה לשבור דברים שאי אפשר להחזיר אחר כך... זה מפחיד אותי". על הרצון להשתייך לחברה הדתית יחד עם חוסר אמון מוחלט בעולם ההלכה, תמר אומרת: "אני חילונית שנאבקת לחיות חיים דתיים".

יצירת שפה דתית חדשה

קבוצה זו מונה שלוש משתתפות (מיה, רחל, רותם) בעלות היבטים משותפים רבים. בקבוצה הזו העידו כולן על עצמן שגדלו בבתים מתונים יחסית מבחינה דתית. הן סיפרו על חוויה של בושע ושל התנכרות למקום המתון, הנתפס כמתפשר. בעקבות זאת הן מרדו בדרך של הבית שלהן. בתקופה של המרד הן התאפיינו בזהות דתית טוטלית המחויבת להלכה במידה מרבית. כמו כן, בתקופה זו

הן תיארו חיבור או הערצה לדמויות סמכות שונות בציבור הדתי. לאחר קונפליקטים שונים במסגרת החיים הדתיים הטוטליים מצאו עצמן הנשים בקבוצה זו תרות אחר שפה דתית חדשה המכילה מורכבות, ובכך מאפשרת להן לשמר את זהותן הדתית תוך אחזקה בחלקים אחרים ואף סותרים בזהותן. הן תיארו את זהותן החדשה ככזו הממשיכה להירקם ולהתהוות עם פתיחות לגילויים ולתובנות חדשות. למרות סיפורי החיים עטורי הקונפליקטים, הן סיכמו את הסיפורים שלהן בתחושות של השלמה, תקווה וציפייה לבאות. כולן אף הזכירו שבמידה מסוימת הן חוזרות הביתה, למקום שבו גדלו. כדוגמה לקבוצה זו בחרתי להביא את סיפורה של רותם:

הסיפור של רותם מתאפיין בשלושה קונפליקטים מרכזיים: קונפליקט דתי, קונפליקט משפחתי וקונפליקט כלפי האימהות שלה. כמו בסיפורים האחרים הקונפליקטים קשורים זה בזה. רותם גדלה בבית מתון מבחינה דתית. בראשית ילדותה נפרדו הוריה בתהליך קשה ומתמשך. בבית ספר יסודי היא נשלחה לבית ספר מחמיר יחסית מבחינה דתית מתוך רצון שתתערה באוכלוסייה איכותית. במהלך שנות הלימוד בבית ספר הסתירה אימא של רותם את הזהות הדתית האמתית שלה. רותם הרגישה בושה והתנגדה לדואליות הזו. בתיכון עברה רותם למסגרת דתית פתוחה וליברלית בהרבה, דבר אשר הפחית עבורה את הדיסוננס בין הבית לבית הספר. עם זאת, רותם חשה צורך למרוד במסגרת של בית הספר ושל הבית ו"לבשה" על עצמה זהות דתית מחמירה ומחויבת בהרבה. במסגרת מרד זה היא בחרה ללכת לשנת מדרשה ולשירות לאומי במקום למסלול הצבאי המקובל בסביבתה. רותם הזכירה לכל אורך הראיון את תהליך ההתחזקות שעבר אחיה הגדול, שהיה מעין מנטור עבורה. אחיה לקח אותה תחת חסותה, סיפק לה חומר לקריאה ועודד אותה להמשיך בהתחזקות שהחלה.

במסגרת ההתחזקות הדתית רותם מספרת כי רצתה להתחתן ולהקים משפחה מהר ככל האפשר, וכי היא שאפה לחיות חיים טבעיים ופשוטים, הרחוקים מרחק רב מהאופן שבו גדלה. כמו כן, היא סיפרה על משאלה לתקן באמצעות הזוגיות והמשפחה שהיא תקים את הדגם השבור שהכירה מהבית. לפני החתונה תיארה רותם קשיים נרחבים בהתמודדות עם הניסיון להימנע ממגע. רגשות האשמה של רותם סביב "נפילות" בשמירת נגיעה היו מהולים בחרדה קשה מחוסר היכולת שלה לעמוד בהתחייבויות שדורשת המסגרת אשר אמורה לשמור ולהגן עליה מפני הסכנות הכרוכות בחיי נישואים (בגידה, גירושים וכו'). מיד לאחר הנישואים חוו רותם ובן זוגה התנגשויות בין הרצון לממש את השאיפות הדתיות שלהם לבין דרך החיים של משפחותיהם הגרעיניות.

רותם נכנסה להיריון ראשון זמן קצר לאחר החתונה, מתוך רצון ללדת כמה שיותר ילדים. לאחר הלידה היא הרגישה שפנטזיית האימהות שלה נסדקת אט-אט, ובעידוד הסביבה היא חזרה

להשלים את לימודיה האקדמיים. מעט אחרי הלידה הראשונה נכנסה רותם להיריון נוסף וחווה חרדה ומשבר. בעזרת ליווי טיפולי הגיעה רותם להבנה שבמסגרת הדתית היא קיוותה למצוא מנוח מחרדות שונות שעוררו בה המערכת הזוגית והאימהות: "אתה הולך למשהו שאתה מגדיר אותו באידיאלים יפים, אבל הוא בעצם חולי נפשי". התובנה של רותם אפשרה לה לשחרר את הטוטליות הדתיות, ובתהליך הדרגתי לגבש לעצמה דרך מתונה יותר. "אני יותר מאמינה בזה שלכל בנאדם יש את הדרך שלו לעשות את זה".

במהלך ההתמתנות הדתית שלה שינתה רותם את המראה החיצוני שלה, את מקום מגוריה ואף כיוון מקצועי. בן זוגה עבר תהליך דומה, אשר הקל על רותם לעבור את התהליך בחופשיות. היא אף העלתה האפשרות שבאופן לא מודע בחרה בן זוג מרקע דתי דומה לשלה על מנת לאפשר לעצמה פתח להשתנות בעתיד. רותם שבה והדגישה שתהליך זה אינו משנה את האמונה שלה באלוהים, וכי היא חשה שהוא נותן בה אמון מלא: "ה' אוהב אותי לא משנה מה, ואני חיה בתפיסה הזו, שה' משנה את התהליך". באופן שונה, השינויים שעברה ערערו מערכות יחסים אחרות שהיו חשובות לה: "ציפיתי שאנשים יאהבו אותי לא משנה מה... זה היה לי ממש קשה שהם רואים את הקליפות... אני עדיין אותו דבר". רותם תיארה את אורח חייה כדתי, אך כזה המכיל את הפרט, את הצרכים האישיים והייחודים שלו וכן גמישות הלכתית רבה עד מוחלטת. רותם בחרה שלא לערב רבנים בהחלטות העתידיות שלה למנוע היריון והביעה מורת רוח כללית מההתערבות של רבנים בנושאים אינטימיים הנוגעים לחייה ולגופה. לצד הנחישות שבה קיבלה החלטות כמו דחיית היריון, תיארה רותם חששות מפני ההתערבות ברצונה של אלוהים.

יציאה מהמסגרת

אחת מהנשים במחקר (חן) בחרה לצאת מתוך המסגרת הדתית. הסיפור של חן התאפיין בקונפליקט מתמשך בין זהות פמיניסטית מוצקה ושורשית לבין החיים לאור ההלכה וערכי היהדות. בסיפור של חן היה נראה כי ככל שהיא מזקקת את הזהות שלה, כך היא מתרחקת מזהותה הדתית עד שזו נעלמה כליל. במקרה של חן היה נראה כי המחיר של ההחזקה בשתי הזהויות במקביל גבה ממנה מחיר כבד משיכלה או רצתה לשלם. נוסף לכך, חן עברה גירושים אשר אותם הגדירה כתהליך נורמטיבי וכתוצאה של קשיים אובייקטיביים בזוגיות. ומאידך גיסא, היא נתנה משקל רב לתפקיד של החברה הדתית בגירושם, דרך המסרים הסמויים שהיא מחדירה, אשר גורמים לצעירים להתחתן בזריזות ואולי אף בחוסר אחריות.

דיון

א. הסיפור המרכזי של הנשים במחקר

מטרת המחקר הנוכחי היא לבחון קונפליקטים בזהות של נשים דתיות החיות במציאות שמשלבת מסורת ומודרנה. בחרתי להתמקד בסוגיות של מיניות ושל תכנון משפחה, שבהן המתח סביב מסורת ומודרנה מגיע לשיאו בשל אופיין האינטימי והשפעתן הדרמטית על חייהן של נשים. בשונה מעבודות קודמות בנושא, עבודה זו בוחנת לראשונה את הנושא של תכנון משפחה מנקודת המבט של הנשים, כפרט מתוך מכלול רחב של קונפליקטים בזהות.

במהלך הראיונות פגשתי שתיים עשרה נשים אשר פרשו בפניי את סיפור חייהן. עם ניתוח הממצאים חשתי כי כל אחד מסיפורי החיים שלהן הוא עולם ומלואו המכיל בתוכו מארג עצמאי של סיפורים. עם זאת, התבוננות רחבה על שנים עשר הסיפורים הולידה סיפור מרכזי אחד, שאותו אבקש להציג כעת ולאורו לדון בממצאים.

הסיפור של הנשים במחקר הנוכחי מתחיל במערכות יחסים. מערכות יחסים שהן בונות, מתחזקות, וסביבן הן גדלות ומתפתחות. מראשית ההתבגרות ועד לנקודה שבה נפגשנו נדרשו הנשים לוותר ויתורים משמעותיים בסוגיות שונות הקשורות במיניות ובתכנון משפחה. יש דרכים שונות להסביר את הוויתורים הללו, אולם אני סבורה כי רוב הסיבות מסתכמות בנטייה לרצות בתוך מערכת היחסים. המרואיינות סיפרו על מחירים כבדים ששילמו עבור הוויתורים שעשו, מחירים שנגעו לטיב הזוגיות שלהן ולטיב האימהות שלהן וכן להתפתחות המקצועית שלהן. נוסף לכך, המרואיינות טענו כי הוויתורים שעשו גבו מהן מחירים הקשורים בגופן וביכולת שלהן להכיר את עצמן, לעמוד על הרצונות שלהן ולהנכיח את עצמן כסובייקט בתוך מערכות היחסים שלהן. הוויתורים שבחרו או שנאלצו לעשות העלו בהן תחושות של כאב, אי נוחות, כעס וחוסר אונים, ולעתים אף עוררו קונפליקטים עם חלקים שונים בזהותן. הנשים דיווחו כי נקטו דרכים שונות על מנת להתמודד עם הקונפליקטים, ואלו השיבו להן את תחושת הבחירה, את תחושת השליטה ואת מקומן כסובייקטים בתוך מערכות היחסים שלהן.

סיפור זה הוא תוצר של הכללה והוא אינו מייצג כל משתתפת במחקר באופן מדויק, אולם הוא מתכתב עם הסיפור של כל אחת מהן, והוא יוצר ציר מרכזי שדרכו אפשר להציע פרשנות לממצאי המחקר.

ב. ויתור על קול אישי

כפי שהצגתי לעיל, במקרים רבים של קונפליקט בין הרצון האישי ובין רצון של אחר משמעותי – של מערכת החינוך, של ההלכה או של אלוהים – ויתרו הנשים שהשתתפו במחקר על רצונן האישי. לעתים נראה היה כי הן לא טרחו כלל לברר עם עצמן מה רצונן ומהם המחירים שהן עלולות לשלם, ותחת זאת הן מיהרו למלא אחר חובתן כפי שהן תפסו אותה. אחת השאלות המרכזיות שמעסיקות אותי בדיון היא: מדוע? מדוע נשים מוותרות על צורכיהן ועל קולן האישי לטובת האחר? מדוע הן בחרו לוותר גם כאשר הן העידו על הבנה מוקדמת של המחיר שישלמו? מדוע הן משתיקות קולות ששבים ועולים מתוכן? מדוע הן מדחיקות ומקטינות קונפליקטים אשר צצים בצמתים שונים של הקיום? האם יש מועד שבו נעצר התהליך של דיכוי הרצון האישי ושל דיכוי העצמי והסובייקט שבו? מהו הקש ששובר את גב הגמל? האם יש דרישה שהופכת להיות בלתי אפשרית? בפרקים הבאים אבקש להבין את הויתור של נשים כתוצר של ניסיון לרצות בתוך מערכות יחסים וכתוצר של תהליכי סוציאליזציה בציבור הדתי-לאומי.

מערכות יחסים כמפתח להבנת ריצוי

מתוך הראיונות עלתה ההבנה כי נשים מבקשות לרצות את הסביבה שלהן ובמיוחד את הדמויות בעלות המשמעות עבורן. במחקר הנוכחי נמצא כי הנשים ביקשו ליצור סביבה הרמונית נטולת קונפליקט שבה כולם מרוצים. ממצא זה עולה בקנה אחד עם התיאוריה של קרול גיליגן (Giligan, 1982) על האופן שבו נשים תופסות מערכות יחסים וחובה מוסרית. לדידה, נשים רואות סכנה קיומית בערעור מערכות יחסים, ועל כן מוכנות לעשות כל שנדרש על מנת להימנע מהסכנה הזאת. מילר (Miller, 2012) המשיגה מחדש את העצמי (self) של נשים על ידי הטבעת המושג self in relation. היא טוענת כי יש לייחס חשיבות פחותה לנפרדות כהישג התפתחותי ראשוני, ובמקום זאת יש להדגיש את היכולת לתפקד בתוך מערכת יחסים בצורה מיטבית. כאשר עלו בראיונות סיטואציות שבהן הנשים לא הצליחו או שבחרו לא לעמוד בדרישות הסביבה, הן תוארו כזיכרון קשה, חד ומכונן. הנשים הגדירו את הסביבה המועדפת עליהן ככזו המאפשרת להן

לשגשג ועדיין להרגיש רצויות ואהובות. בדומה לחוויה זו, גיליגן מצאה כי נשים מפחדות מהישגים אשר יהפכו אותן ליוצאות דופן ויעמידו אותן בסכנת בידוד (Giligan, 1982). התיאוריות שתוארו לעיל מספקות הסבר לויתור של נשים בתוך מערכות יחסים עם דמויות משמעותיות בחייהן, אולם הנשים שהשתתפו במחקר התפשרו גם בתוך מערכות החורגות מהאינטראקציה הבין-אישית הממשית, כדוגמת ההלכה או רצון האל (כפי שהן תפסו אותו). חוקרות שונות הציעו להרחיב את האופן שבו אנחנו חושבים על מערכות יחסים, ולצד מערכות יחסים 'ממשיות' להכליל בהן גם מערכות יחסים 'נתפסות' (Miller, Suerry, Kaplan, Gleason & Klien, 1991). בעבודה זו אציע פענוח של מערכות היחסים 'הנתפסות' של הנשים עם החברה הדתית, עם ההלכה ועם אלוהים.

במחקר תיארו הנשים את ההשתייכות לציבור הדתי-לאומי כחוצה את גבולות ההסכמה האידיאולוגית. המגזר הוא בית עבורן. ההשתייכות אליו הופכת את העולם למקום בטוח יותר, היא עוזרת להן למקם את עצמן במרחב התרבותי והאידיאולוגי בישראל. זהו המקום שבו הן גדלו, זוהי השפה המוכרת להן, זהו המרחב שבו הן רוצות להקים את המשפחה שלהן. בראיונות מצאתי כי הן מפגינות נאמנות כלפי הציבור הדתי-לאומי ומרגישות כלפיו מחויבות. לדוגמה, אישה סיפרה כי היא ממלאת חובה הלכתית שהיא אינה מזדהה עמה רק משום שהיא חשה מחויבות כלפי המגזר ומעוניינת לשמור על מערכת היחסים אתו. נשים תיארו את המעשים שהן עושות כדי להשתייך למגזר כדיון שהן עורכות בין לבין עצמן. כלומר למעשים האלו אין בהכרח חשיבות בהקשר הרחב או בעיניים של אחרים, אבל הן עדיין מרגישות צורך לעשות אותם. ברצוני להציע שזה אינו דיון שהן מנהלות בין לבין עצמן, אלא דיון שהן מנהלות בתוך מערכת היחסים שלהן עם המגזר.

באותו האופן התרשמתי שהמראיינות מנהלות מערכת יחסים עם ההלכה. הן תיארו את ההלכה ואת החוקים שהיא מציבה כמערכת שמגנה עליהן ורוצה בטובתן. ביטויי ההערכה להלכה, כמערכת שהופכת את המציאות לטובה יותר, נשמעו בעיקר בנוגע לשמירת נגיעה. שם ההלכה הוצגה בפני נשים כממתנת את היצר המיני ומאפשרת לקשר הזוגי להפוך לטהור ומעמיק יותר. עם ההתבגרות ההלכה מתגלה כמערכת שחושפת את הפנימיות של האדם, מעדנת ומרוממת אותו ואת המציאות כולה. כאשר הן נתקלו בהתנגשות בין רצון האישי להלכה (גם כאשר תיווך את ההתנגשות הזאת רב), הן חוו אותה כפגיעה של ההלכה בהן. עד אז הייתה ההלכה מערכת שהיטיבה אתן, ועכשיו היא פוגעת בהן, היא לא רואה אותן ולא מכירה אותן ואת הצרכים שלהן.

נשים תיארו כעס כלפיה ואכזבה ממנה. ההלכה הצטיירה להן כמערכת נוקשה שלא מגלה גמישות הכרחית בשעת הצורך, כמו האיסור על מגע בין בני הזוג לאחר הלידה. אנגלנדר ושגיא (2013) תיארו את המחיר שנשים עלולות לשלם במאבק על מערכת היחסים עם ההלכה. "נשים אלו אינן מתנגדות לעולם ההלכה, הן פונות לרב כדי לקבל אישור הלכתי להתנהגותן, עם זאת, הן חשות כי כדי להתקיים בתוך שיח ההלכה עליהן ללבוש מסכה הגורמת להן לאבד את האני הפנימי" (2013, עמ' 112). עבור נשים מסוימות ערערה החוויה של פגיעה מההלכה את כל מערכת היחסים אתה.

הן חשו שאם ההלכה פוגעת בהן, אולי הן לא צריכות להיות מחויבות לה באופן מוחלט. הוכחה נוספת לקיומה של מערכת יחסים היא הפיצול שנשים עשו בין ההלכה ובין אלוהים על מנת להתמודד עם הפגיעה של ההלכה. לפי החוויה שלהן, ההלכה פגעה בהן ולכן התערערה מערכת היחסים ביניהן, אבל ערעור זה אינו תקף למערכת היחסים עם אלוהים. ההפרדה בין ההלכה לאלוהים אפשרה להן לשמר במלואה את מערכת היחסים עם אלוהים גם כאשר מערכת היחסים שלהן עם ההלכה נסדקה.

חוקרים שונים טענו כי האדם המאמין האניש את אלוהים (Personification of god) והפך אותו לדמות חיה ומעורבת (Butler & Harper, 1994), וכי עבור זוגות דתיים אלוהים הופך לדמות שלישית ובלתי נפרדת מהמערכת הזוגית. כפי שנכתב לעיל, ככל שנשים חוו התנגשויות רבות יותר בין הזהות הדתית שלהן לבין רצון האיש, כך הלכה והתרחקה דמותו של אלוהים משליחיו בעולם, הרבנים, ומהחוקים שאמורים לייצג את דברו, ההלכה. הפיצול בין אלוהים לבין הרבנים וההלכה אפשר לנשים לשמר את זהותן הדתית אף על פי שנפגעו. שימור הזהות הדתית התבטא במקרים מסוימים בחיפוש אחר שפה דתית חדשה אשר תוכל להכיל אותן כמכלול בצורה טובה ואוטנטית יותר.

בלב כל מערכות היחסים שתיארתי לעיל עומדת מערכת היחסים של האישה עם בן זוגה, שהוא חלק בלתי נפרד מסיפור חייה. נשים תיארו בצורה נרחבת את הרצון שלהן לרצות את בני זוגן בצמתים שונים של החיים. כך למשל, נשים שיתפו אותי במשאלה שלהן לעמוד בציפייה של בני זוגן מהן להצליח לשלב בין תפקידים נשיים שונים ולשמש בנות זוג "אידיאליות". כאשר הן הציגו קונפליקטים הקשורים למיניות ולתכנון משפחה, בן הזוג תואר לרוב כעומד על ידן ולא כחווה את הקונפליקט יחד אתן. ההצבעה על היעדרות הגברים מהקונפליקטים הקשורים במיניות ובתכנון משפחה אינה באה להעיד כי הם אינם חווים קונפליקטים בנושאים אלו, אך היא מחדדת כי במרבית המקרים, הקונפליקטים שתוארו במחקר לא נחו יחד ולפיכך לוו בתחושת בדידות.

הזוגיות מתקיימת לצד מערכות היחסים עם ההלכה, עם אלוהים ועם המגזר. כך למשל נשים תיארו מחלוקות שונות שנסבו על בחירה של אמצעי מניעה ועל הלכות טהרת המשפחה. לעתים הן חשו שבני זוגן העדיפו להישאר נאמנים להלכה כפי שהם תפסו אותה מאשר לפעול לטובתן האישית. במקרים כאלה נתפס קולן האישי כמוֹרֵד בהלכה וכיוצר קונפליקט בין הגברים להלכה, קונפליקט שלא בהכרח היה קיים עבור הגברים לפני הקשר הזוגי. כאשר בני זוגן בחרו לצדד בהלכה, הם הפכו לצינור הנושא את קולה של ההלכה, כלומר הם דיברו עם נשותיהם מתוך עמדה הלכתית שבחרו לצודד בה. במובן הזה איבדו גם הגברים את מקומם כסובייקטים בתוך מערכת היחסים עם ההלכה. עבור זוגות רבים יצר המתח בין קולה של האישה ובין קולה של ההלכה קונפליקט זוגי מתמשך. כך השפיעה התנהלות בתוך מערכת יחסים אחת (של הנשים עם ההלכה) על מערכת יחסים אחרת (של נשים עם בני זוגן).

מבין הקונפליקטים הקשורים במיניות ובתכנון משפחה, יוצאים מן הכלל היו מקרים שבהם זוגות בחרו לדחות היריון לזמן ממושך. במקרים הללו תיארו הנשים איך בן הזוג עומד לצדן, ויחד הם מחזקים זה את זה בהחלטה לדחות את ההיריון. העמידה המשותפת תוארה כחזית איתנה מול הנורמה החברתית, מול הערות וביקורת מצד המשפחה והחברה ומול רגשות אשם ותהיות ששבו ועלו מבני הזוג עצמם. נוסף לכך, העמידה המשותפת חיזקה את הזוגיות בכלל ואותן כסובייקטים בפרט.

הסוציאליזציה לריצוי בחינוך הדתי

בראיונות נמצא כי במוסדות החינוך של הציונות הדתית נעשה מיזוג בין התנהגות טובה למצוינות דתית. הפועל היוצא של מיזוג כזה הוא טשטוש בין הרצון של המתבגרת לממש את יכולותיה ולהיות אהובה על סביבתה לבין המחויבות שלה לאמונה, למערכת ההלכתית ולנורמות החברתיות. תלמידי החינוך הדתי מפנימים מגיל צעיר שהדרך היחידה להיות "טוב" היא על ידי התמסרות לחובות ההלכה. הנשים הללו הטמיעו את המסר הזה והוא יהיה נוכח גם כאשר תעמוד לפנייהן הדילמה אם להישמע לקולן האישי ולהעמיד במרכז את הרצון ואת הצרכים שלהן או להיכנע לדרישה חברתית-הלכתית, שקוראת להן לדוגמה, ללדת סמוך למועד נישואיהן, ללא התחשבות במחיר האישי שהן עלולות לשלם על כך.

ג. קונפליקטים סביב מיניות במבט-על

עיון בממצאים העלה סוגיות שונות הקשורות במיניות אשר עוררו קונפליקט של זהות בקרב הנשים במחקר. כך לדוגמה, מצאתי כי הקושי שעורר האיסור של שמירת נגיעה התפשט מדילמה

ספציפית לקונפליקט זהותי כולל. נשים שאלו את עצמן איך ייתכן שכלפי חוץ הן משדרות מחויבות ומצוינות דתית, אך בחדרי חדרים הן חוצות פעם אחר פעם גבולות אסורים, יוצאי דופן בחומרתם. שכטר (2002) מסביר את ההבדל בין דילמה ספציפית לקונפליקט זהותי כולל באמצעות המושג 'פרשנות כפולה'. פרשנות כפולה מתרחשת כאשר קיימים שני ערוצים להבנת המציאות. במקרה של צעירים מהציונות הדתית מדובר בערוץ פרשנות הלכתי-דתי לעומת ערוץ פרשנות מערבי-מודרני. "שתי תפיסות עולם, ממקורות תרבותיים שונים, מתחרות ביניהן על פירוש מציאות אחת" (שם, עמ' 123).

מתוך קריאה נרחבת בראיונות מתבררת מציאותו של קונפליקט מתמשך בתפיסת המיניות של נשים רבות. לכל אורך תקופת ההתבגרות הוגבלה והושתקה מיניותן של הנשים. ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם עבודתה של גרוס (2006) על זהותן של מתבגרות דתיות. מתוך ארבע תתי-זהויות שגרוס מונה (הנשית, הציונית-דתית, האזרחית והדתית), היא מוצאת שהזהות הנשית היא השולית ביותר. גרוס מצאה כי גם תהליך גיבוש הזהות הנשית נעדר התייחסות לגוף הפיזי, לצרכיו הטבעיים ולהתפתחותו. פרינס (2011) סוברה כי התעלמות זו מסתיימת בדיסוננס קשה ובמשבר זהות עמוק. "הנשים, שערב חתונתן עונות לשלל התכתיבים החברתיים בזהותן, עומדות חסרות אונים אל מול דרישות חברתיות הפוכות לחלוטין מכל מה שהכירו ביום שלמחרת. מזהות של 'ילדה טובה', ללא גוף, שהצניעות היא נר לרגליה, היא צריכה לעבור באחת לזהות שאינה מוכרת לה, זהות שכוללת מיניות, גוף, הנאה ושחרור" (שם, עמ' 99) לקראת הנישואים, מיניות האישה נקראת לצאת ממחבואה, אך גם אז לא ברור באילו אופנים היא הופכת חופשית ולגיטימית, ובאיזו מידה היא צריכה להתכופף לצרכים או לציפיות של בן הזוג וכן להנהגות הלכתיות שונות.

נוסף לכך חזרה ועלתה ההשוואה בין המיניות הנשית לגברית. לעתים סיפרה המרואיינת כי היא מרסנת את המיניות של הגבר ומבקשת ממנו להאט את קצב ההתלהבות שלו. בכך היא מיקמה את עצמה בשלב ביניים על ציר המיניות, מיקום שנדמה כי הוא "ראוי" לאישה, כלומר המעיד על מיניות עדינה ומרוסנת מזו של הגבר, כזו החפצה קודם כל במגע אנושי ובחום. בסיפורים אחרים הגבר ריסן את האישה וביקש ממנה לצנן או להרגיע את ההתלהבות המינית שלה. שתי האפשרויות מעידות על הבהלה הנשית וגברית גם יחד ממיניותה של האישה. ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם טענתה של מילר (Miller, 1991) שכאשר אישה מבקשת לבטא תפיסה, רצון או חוויה שלה בתוך התנסות מינית, היא קרוב לוודאי תיתקל בקונפליקט. ממקרים אלו משתמע

מסר כפול: האישה מתבקשת להיות מינית מספיק כדי לנהל חיי מין סדירים ולספק את בן זוגה, אך לא מינית מדי, ואין לה זכות לרצון ולדרישות משלה (אנגלנדר ושגיא, 2013).

עניין נוסף שמעורר קונפליקט הוא החשק המיני של האישה במציאות חיים שותפת. חלק מן המרואיינות דיברו על ירידה כללית בחשק המיני. חלקן ייחסו את הירידה בחשק לשימוש בגלולות למניעת הריון, חלקן ייחסו אותה לקשיים רגשיים וזוגיים, וחלקן לא ידעו לתת לה פשר. חוסר היכולת של נשים לעמוד בציפייה של ניהול חיי מין סדירים עורר בהן מצוקה קשה. מצוקה זו התעצמה נוכח הקושי שלהן להגדיר במדויק את הסיבה לירידה בחשק ונוכח החשש שהן מאכזבות את בני זוגן ואת ההלכה, המעמידה ציפיות כמו קיום יחסים בליל טבילה.

ד. קונפליקטים סביב תכנון משפחה במבט-על

הנושא של תכנון משפחה נכח כצומת משמעותי לקונפליקטים של זהות, של נשיות ושל אימהות. על מנת להבין זאת, בחנתי את התנהלותן של הנשים במחקר בנושא זה.

התבוננות בנרטיב הפגום

מבין האימהות שהשתתפו במחקר, אישה אחת בלבד דיברה על ההיריון הראשון כבחירה רצויה ומודעות ואפילו כזו המגשימה פנטזיה מוקדמת. שאר האימהות דיברו על חוויות שונות בתכלית. חלקן סיפרו כי לא הקדישו די מחשבה לנושא ולא הפנימו את המשמעות של נוכחות ילדים בחייהן. קיים פער משמעותי בין זהותן המודרנית של המרואיינות, שמחייבת אותן להתייחסות מעמיקה לבחירות שונות בחייהן, לבין הנרטיב הפגום והחסר בנוגע לבחירה חשובה כל כך כמו תכנון משפחה. גם כאשר תיארו את ההתעברות כמהלך מודע ומחושב בראשית הנישואים, במבט רטרוספקטיבי הן ראו בה חוסר הקשבה לרצונן הפנימי. אציע כמה אפשרויות אשר יכולות לשפוך אור על הכניסה החפוזה, ולעתים כלל לא רצויה, לאימהות.

נשים נדרשות להתמודד עם הנושא של אימהות כבר בראשית נישואיהן, ופעמים רבות רגע לפני החתונה עצמה. התקופה של תחילת הנישואים כרוכה בקשיים ובלחצים מסוגים שונים. לחצים אלו מתעצמים עבור נשים דתיות, אשר מתמודדות לראשונה עם חשיפה גופנית מלאה, קיום יחסים, מגורים משותפים עם בן הזוג, קיום הלכות טהרת המשפחה ועוד. ברגר-רענן (2014), שחקרה את שנת הנישואים הראשונה אצל נשים מהציבור הדתי-לאומי, מגדירה את התקופה הזו כ"נקודת זמן קריטית אשר מנקזת אליה קונפליקטים פנימיים רבי עוצמה" (שם, עמ' 128). עבור מרבית הנשים במחקר הנוכחי היה הקשר עם בן הזוג חדש וטרי גם בעת החתונה. בני הזוג עדיין למדו להכיר זה את זה, והקשר נמצא רק בתחילת תהליך הבנייה וההתייצבות. חלק מהנשים אף

העידו בצורה מפורשת כי הן חששו להעמיד את הקשר במבחן מול נורמות חברתיות שונות כדוגמת טקס החופה. ייתכן שבתקופה מטלטלת ורגישה מעין זו, נשים מדחיקות נושאים בעלי משמעות ובמיוחד כאלו אשר עלולים להגביר את עוצמת הקונפליקטים המאפיינים את ראשית הנישואים, ובפרט קונפליקטים עם בן הזוג.

קונפליקטים סביב תכנון משפחה לנוכח 'רצון ה' והסמכות הרבנית

הסבר נוסף להתנהלות הנשים בנושא של תכנון משפחה נוגע לאלמנטים הטרנסנדנטיים המוצמדים לנושא זה. אחת מהטענות שעלו בראיונות ביחס לתכנון משפחה היא ההקשבה לרצון האל, או כפי שהמראיינות כינו אותו 'רצון ה'. הטענה כי יש להשאיר את נושא הילודה בידיו של אלוהים נובעת משתי הנחות יסוד: האחת, "אלוהים יודע מה טוב בשבילי יותר טוב ממני", והשנייה, קצב ההולדה נתון לתכנית-על של אלוהים, שהיא בוודאי גדולה וחשובה יותר מצרכי הפרטים. ההנחה הראשונה נוגעת לטובתה האישית של האישה והשנייה מתייחסת לטובת הכלל. כך או כך, המראיינות דיברו על מעורבות של "משהו גדול ממני". אנגלנדר ושגיא (2013) מצאו כי במסגרת שו"ת מקוון, רבנים קוראים לנשים לעקוד את קיומן הפרטי לטובת כלל ישראל בנושאים שונים. כך לדוגמה, הרב שרלו כתב על בשורת הכלליות של תורת ישראל: "יש בה קריאה לכלליות והיא מהווה אלטרנטיבה לפרטיות הממאירה, האוכלת בנו כיום בכל פה" (שם, עמ' 105).

לצד תחושת החובה הערכית והמוסרית הנובעת מהידרשות לרצונו של אלוהים, תיארו המשתתפות במחקר גם חששות שמעוררת בהן מערכת היחסים עם אלוהים. חלקן חשו כי הבחירה בדחיית הריון מאיימת על מערכת יחסים זו וחלקן דיווחו כי פחדו שאלוהים יכעס על התערבותן בתחומו. במקרים מסוימים הן אף העלו את הכעס של אלוהים כגורם אפשרי להפלות שעברו.

מתוך הראיונות התברר היקף ההתערבות של הסמכות הרבנית בנושא של תכנון משפחה. חשוב לתת את הדעת לכך שהנשים שהשתתפו במחקר לא הזכירו עירוב של סמכות רבנית בנושאים כמו בחירת מקצוע, בחירת בן זוג או בהכרעות אחרות בחיים. אם כך, מדוע הסמכות הרבנית מתעקשת להתערב בשיקולים של תכנון משפחה? ההתערבות של הסמכות הרבנית בנושא של תכנון משפחה ערערה את הביטחון של נשים בבחירה שלהן במעבר לאימהות ועוררה בהן קונפליקטים בזהות הדתית והאימהית. כמו כן, המראיינות הזכירו שוב ושוב את המחירים ששילמו בתחום הזוגי והמקצועי כתוצאה מההיריון המוקדם. הנישול או ההחלשה של אפשרות הבחירה של נשים בנושא של תכנון משפחה יצרו ניתוק בין ובין היכולת שלהן להיות קשובות לרצון העצמאי שלהן ולצרכים שלהן בנקודת זמן ספציפית. החוויה של הניתוק שנצפתה במחקר

הנוכחי מחזקת את הטענה של חוקרים שונים (אנגלנדר ושגיא, 2013; עיר שי, 2006) כי ההתערבות בנושא של ההולדה מנשלת את הנשים מזהותן כסובייקטים וממחישה את ההתייחסות אליהן כאובייקטים בלבד.

על מנת להבין לעומק את מהות ההתערבות של הסמכות הרבנית בתכנון משפחה, אבחן את המפגש עם הרב, כפי שעלה מהממצאים. חוקרים מצאו כי בתנאים שונים אנשים מפגינים דרגות שונות של צייתנות (Milgram, 1965; Mixon, 1972). ברצוני להצביע על כמה מרכיבים אשר יכולים להשפיע על הנטייה של המרואיינות לקבל את דעתו של הרב. ראשית, זהו מפגש עם דמות סמכותית אשר מייצגת את ההלכה וממונה על הוראתה. שנית, חוות הדעת שקיבלו הנשים מהרב הייתה כזו שאינה משתמעת לשתי פנים ואינה מותירה פתח לערעור ולויכוח. שלישית, המפגש עם הרב הוא מפגש חד-פעמי ועל פי רוב קצר, ולפיכך עיבוד החוויה הזאת הופך לקשה במיוחד. בחלק מהמפגשים קיבלו הנשים הוראה ליטול גוללות לתקופה קצרה ואחר כך לחזור לבקש אישור נוסף. הכוונה זו אומרת למעשה: 'את עושה את הדבר הלא נכון, ולכן עלייך לעצור לאחר זמן מה ולשאול את עצמך אם את רוצה להמשיך לעשות את הדבר הלא נכון', וממקמת את הנשים בתפקיד 'המאכזבות' בתוך מערכת היחסים עם ההלכה. כך שבכל פעם שהן בוחרות לדחות היריון הן מאכזבות את הפרטנר ההלכתי. התודעה של אכזבה בתוך מערכת יחסים מכניסה את הנשים למלכוד ודוחקת אותן להשקיט קולות של התנגדות שעולים מתוכן. ואם לא די בכך, הנושא של תכנון משפחה הוא נושא מושתק אשר אינו זוכה לדיון ציבורי רחב ואף לא לשיח בין חברים ומכרים (פרינס, 2011; ברגר רענן, 2013). לפיכך גם אם היה לאישה או לבן זוגה התנגדות לתוכן המפגש עם הרב, אין להם את הקרקע לשתף ואולי לזכות לתמיכה מסביבתם. לאחר מפגש מהסוג הזה, האישה ובן זוגה עלולים לחוש חסרי אונים ונטולי בחירה.

ה. מציאות מול ציפייה – נשים מדומיינות מול נשים ריאליות

את הקונפליקטים הנוגעים למיניות ולתכנון משפחה אפשר להבין בעזרת תיאוריה שהציעו אנגלנדר ושגיא (2012) על אודות הפער בין נשים מדומיינות לבין נשים ריאליות בשיח הציוני-דתני. בניתוח של שו"ת מקוון מצאו אנגלנדר ושגיא (2013) שרבנים מכתיבים לנשים איך הן אמורות להרגיש, מהו הטבע האמתי שלהן, איך המיניות שלהן אמורה להתבטא, ומתי ואיך הן צריכות לקבל החלטות על ילודה. בעקבות הממצאים שלהם, הם טבעו את המושגים 'אישה ריאלית' ו'אישה מדומיינת'. לדידם, הרבנים העונים לשאלות הנשים מחזיקים בראשם דמות נשית

מדומיינת, שלה הם מייחסים תכונות, נטיות ואפיונים שונים. כאשר נשים ריאליות פונות אליהם בשאלות המפריכות את קיומה של האישה המדומיינת, הרבנים ממשיכים להחזיק בדמותה של האישה המדומיינת ועונים לנשים על פי טבעה. המאפיינים המרכזיים של האישה המדומיינת הם: פסיביות, "היא מחפשת דמות של משפיע לקבל ממנו ומחפשת להיות מושפעת ממנו ומתביישת להיות משפיעה ביחס למציאות" (גינזבורג, עמ' 27); מימוש עצמי דרך אימהות ומשפחה, "לפי היהדות, ייעודה של האישה הוא בניין המשפחה" (נריה, עמ' 342); ויסוד רגשי שליט. אנגלנדר ושגיא (2013) חוזרים ומדגישים כי תפיסות מהותניות על אודות נשים יוצרות מציאות שבה "בשונה מגברים נשים אינן מכוננות כסובייקטים עצמאיים אלא על ידי האימהות והמשפחתיות והשייכות לבעל" (שם, עמ' 124).

מצאתי כי ההשוואה בין האישה המדומיינת לאישה ריאלית רלוונטית למחקר הנוכחי מכמה היבטים. המחקר הנוכחי בחן פערים בין דמות אישה אידיאלית לאישה ריאלית מתוך המציאות של הנשים שהשתתפו בו. אנגלנדר ושגיא מצאו שלמיניות של האישה האידיאלית אין קיום עצמאי והיא קיימת רק בהקשר של סיפוק הגבר. במחקר הנוכחי נמצאו כמה הנחות אפשריות לגבי מיניות האישה, ביניהן חשש שהיעדר מיניות של האישה יגרום להתנגדות בקיום יחסים; בהלה מהפגנה אקטיבית של מיניות מצד האישה; וההנחה כי האישה יכולה לעורר את מיניותה על פי דרישת הגבר, כמו במקרה של ציפייה לקיום יחסים בליל טבילה.

כמו כן, נמצא פער בין האישה המדומיינת, אשר מתמסרת לייעודה כאם, לבין האישה הריאלית, אשר מבקשת מרחב לעצמה כסובייקט, ועל כן מבקשת לדחות היריון, אפילו לתקופה ממושכת או לחלופין חווה קשיים משמעותיים עם ראשית האימהות. המרואיינות תיארו בצורה נרחבת את התחושות הקשות שהן חוו בראשית האימהות שלהן. אפשר לטעון שאלו תחושות שכל אימא חווה בתחילת הדרך, ואולי יש בטענה זו מן האמת. ייתכן שכל אימא שואלת את עצמה "למה אני צריכה את זה?", אולם המשתתפות במחקר דיברו מפורשות על בחירה שנבעה משיקולים דתיים. מתוך הקשבה למרואיינות אני מסיקה כי העירוב של שיקולים דתיים בתוך הבחירה ללדת מעצים את הקשיים שמגיעים אחרי לידה, מכיוון שיש תחושה שהבחירה לא הייתה לגמרי "שלי". המרואיינות שאפו למזג בין הרצונות שלהן לרצונו של אלוהים או לרצונות ולציפיות של הסביבה, אך השאיפה לא תמיד התממשה במבחן המציאות. כאשר ההתנגשות או הקונפליקט מתעוררים והקול האישי מתחיל להישמע, עולות גם השאלות: "אם זה לא שלי, למה בחרתי בזה? מה היה קורה אם הייתי נותנת יותר מקום לעצמי? האם אפשר גם אחרת?".

באופן דומה, נשים ביקשו להתפתח כסובייקט גם בהתפתחות המקצועית שלהן. הן ביקשו מרחב לחקירה בבחירת המקצוע, מרחב לפיתוח מקצועי נוסף ואפשרות להתקדם מקצועית לפני שהן נדרשות לתפקד כאימהות ולפני שהן בונות משפחה. כך לדוגמה, נשים ביקשו להימנע מהיריון נוסף עד שיגיעו להישגים בתחום המקצועי.

1. התמודדות עם קונפליקט זהותי מתמשך

לצד הקונפליקטים הממוקדים סביב מיניות ותכנון משפחה מצאתי כי חלק נרחב מהמראיינות היו נתונות בקונפליקט זהות מתמשך. המשותף לסיפורי חייהן של שמונה נשים (מתוך שתיים עשרה משתתפות) הוא מציאותם של קונפליקטים בתחום התפתחות הזהות. תוצרי הזהות הסופיים, כפי שהשתקפו מסיפורי החיים, תואמים במידה רבה מודלים להתפתחות זהות שהציעו מחקרים קודמים אשר בחנו קונפליקט זהותי מתמשך בציבור הדתי-לאומי (שכטר 2002; Hartman & Koren, 2006). שכטר (2014) הציע מודל ביניים בין תיאוריות מודרניות של זהות ובין תיאוריות פוסט-מודרניות של זהות. ביסוד המודל עומדת ההנחה כי ישנו טווח רחב של תצורות זהות אשר יכולות להעיד על התפתחות זהות "טובה". מחקרו של שכטר הניב ארבעה מודלים אופייניים לצעירים מהציונות הדתית אשר היו נתונים בקונפליקט בין זהות המסורתית לזהות המודרנית: הכרעה, קונסיסטנטיות וויתור; הטמעה וסינתזה; איזון דינמי; והריגוש שבדיסוננס. בחלק הבא אסווג את המשתתפות במחקר לשלוש מתוך ארבע הקטגוריות של שכטר.⁶

חמש נשים (איילה, שירה, רחל, רותם ומיה) מתוך המשתתפות במחקר מתאימות למבנה זהות של 'הטמעה וסינתזה', שלפיו "האדם מחפש מסגרות חינוכיות ודמויות חינוכיות אשר מוכנות להציע דגמים אשר הופכים את מה שלכאורה האדם ראה כזהות קונפליקטואלית וחסרת פשר לבעלת משמעות" (שם, עמ' 28). איילה ושירה בחרו אמנם להישאר בעולם הדתי מתוך מחויבות להלכה המסורתית, אך היה ניכר כי הזהות שלהן בתוך העולם הדתי הנורמטיבי היא זהות מורכבות אשר מתקיימים בה היבטים מודרניים והיבטים מסורתיים בכפיפה אחת. רחל, מיה ורותם דיברו על מציאות של שפה דתית חדשה אשר יכולה להכיל אותם על כל הניגודים שבתוכם. השפה של רחל, מיה ורותם דיברה בטרמינולוגיה של הכלת קונפליקטים, אך ניכר היה כי הן תרות אחר זהות

⁶ במחקר הנוכחי לא נמצאו נשים אשר מתאימות לקטגוריה הרביעית של 'הריגוש שבדיסוננס'.

אחת קונסיסטנטית אשר מאפשרת הכלה ודו-שיח בין צדדים שונים ; במובן זה הן ערכו "פירוש מחדש של הסתירה כאתגר מתמשך הדורש פתרון" (שם).

מתוך הקבוצה שבחרה להישאר במסגרת הדתית הנורמטיבית, שתי נשים (הדס ותמר) קרובות יותר למודל של 'איזון דינמי' (שכטר, 2014). הדס ותמר אמנם בחרו בזהות דתית קונסיסטנטית, אולם הן עדיין נתונות בקונפליקט פעור וחי בין העולם הדתי-מסורתי לבין ההשקפות האישיות שלהן והצרכים הסובייקטיביים שלהן. במודל של איזון דינמי "האדם שומר על זהות שיש בה קונפליקט פנימי למרות שהיא אינה עקבית. האדם בוחר בתחושה זו מתוך תחושה שאין הוא מוכן לוותר על אף אחד מהאלמנטים בקונפליקט" (שם).

לעומת הנשים שהוזכרו לעיל, חן מתאימה למודל של 'הכרעה', קונסיסטנטיות וויתור' (שכטר, 2014). ביציאה שלה ממסגרת החיים הדתית הכריעה חן בין האלמנטים בקונפליקט וזכתה לקונסיסטנטיות פנימית. כפי ששכטר כותב, "זהות זו צריכה פעולה של התחזקות מתמדת מכיוון שהגורם שהוכרע כנגדו לעיתים ממשיך לבוא לידי ביטוי" (שם, עמ' 29). חן תיארה איך הזהות הדתית שנגדה הכריעה צפה ועולה בהיבטים שונים בחייה, ואף הודתה כי ייתכן שתשוב לזהות זו בעתיד.

מערכות יחסים כמענה לכמיהה לקונסיסטנטיות בקרב משתתפות המחקר

מתוך התבוננות בקונפליקטים זהותיים מתמשכים עולה השאלה באיזו מידה משפיע הרצון לקונסיסטנטיות על התפתחות הזהות. כפי שהוזכר במבוא, תיאורטיקנים פוסט-מודרניים של זהות (Lipton, 1993; Cote, 1996) ביטלו את הצורך בקונסיסטנטיות ובקוהרנטיות כמרכיב משמעותי בתהליך התפתחות הזהות. לפי שכטר (2000), "...יחידים כן רואים בקונסיסטנטיות אילוץ מאוד משמעותי הפועל על זהותם המתגבשת. הדבר אמור בוודאי באלה שבחרו 'לסגור' את זהותם באמצעות הכרעה. אך גם בעלי הזהות המכלילה והפתוחה מביעים תקווה, ואולי אף חיים בהמתנה, לאותו רגע בו זהותם תהיה שלמה" (שם, עמ' 234). בעקביות עם ממצאיו של שכטר, מצאתי כי נשים מכל קבוצות הזהות השונות הביעו משאלה לזהות קונסיסטנטית, כלומר לזהות בעלת הגדרה עקבית ומתמשכת. עוד מצאתי כי גם כאשר תיארו הנשים את זהותן כמכילה בתוכה מרכיבים שונים ואף מנוגדים, הן עדיין חיפשו מסגרת חברתית מתאימה אשר תאפשר להן להתכנס תחת הגדרה אחת, ואנשים בעלי זהות הדומה לשלהן. כלומר, הן כמוהו למרחב שבו יוכלו לפתח מערכות יחסים שבהן מבינים ומקבלים את זהותן. האינטראקציה עם בעלי מבנה זהות דומה מאשרת ומאששת את תצורת הזהות שלהן ומותירה להן מרחב להתפתחות נוספת. החיפוש אחר מערכות יחסים בתום תהליך של הגדרה מחדש של זהותן יכול ללמד רבות על הדרך שבה

יֵישְבוּ הַמְרוֹאִיִּנוֹת אֶת הַקּוֹנְפְּלִיקָטִים. הַפְתָּרוֹן אֵינוֹ טֶמּוֹן בַּהֲתַנְעָרוֹת מִמַּעַרְכוֹת הַיַּחֲסִים אֲשֶׁר עוֹרְרוּ אֶת הַקּוֹנְפְּלִיקָט, אֲלָא בְּשִׁינוֹי הַדִּינָמִיקָה בְּתוֹכָן. מַעַרְכוֹת יַחֲסִים לַעוֹלָם יִהְיוּ מִרְכִּיב יִסּוּדִי וּמִשְׁמַעוֹתֵי בַחִיָּהן שֶׁל נָשִׁים, אֹלֶם עֲלִיהֶן לִהְיוֹת חוֹפְשִׁיּוֹת לַעְרוֹךְ שִׁינוּיִים, לְכוֹנֵן מַחֲדָשׁ אֶת הַסִּדְרִים וּלְתוֹר אַחֲרֵי מַעַרְכוֹת יַחֲסִים נוֹסְפוֹת הַמִּיֻּטְבוֹת אֶתָּן.

ז. יֵישׁוֹב הַקּוֹנְפְּלִיקָט וְהַשְׁבֵּת הַבְּחִירָה

זְכִיתִי לִרְאִיִן מִדָּגֶם מִיּוֹחַד שֶׁל נָשִׁים אֲשֶׁר בִּפְרָק זֶמֶן קָצֵר הִצְלִיחוּ לִרְאוֹת נִכּוּחָה אֶת הַקּוֹנְפְּלִיקָטִים שֶׁבְּבִסִּס הוֹוִייתָן, לְבַחוּן אֶת עֲצֻמָּן בְּאוֹפֵן מַעֲמִיק וְאִינְטֵרוֹסְפֶּקְטִיבִי, לְקַבֵּל הַחֲלָטוֹת אִמְצוֹת, וּבִכֵּךְ לִאֲפֶשֶׁר לַעֲצֻמָּן טוֹחַ רָחֵב יוֹתֵר שֶׁל אִפְשָׁרוּיּוֹת. אֲנִי רוֹצֵה לְהַצְבִּיעַ עַל כִּמָּה אִסְטֵרִטִּגִּיּוֹת שֶׁנִּקְטוּ הַמְרוֹאִיִּנוֹת כְּדֵי לֵישֵׁב אֶת הַקּוֹנְפְּלִיקָטִים הָאֵלּוּ.

עַל מִנֵּת לְהַתְמוּדֵד עִם קוֹנְפְּלִיקָטִים בִּזְהוּתָן הַדְּתִית, יִצְרוּ הַנָּשִׁים פִּיצוֹל בֵּין גּוֹרְמִים דְּתִיִּים שׁוֹנִים וּלְמַעֲשֵׂה בֵּין מַעַרְכוֹת יַחֲסִים שׁוֹנוֹת. בְּמִקְרִים מִסּוּיִמִּים הֵן הִפְרִידוּ בֵּין הַהֲלָכָה לְרַבָּנִים, וְכֵךְ נִשְׁמַר הָאִמּוֹן שֶׁלָּהֶן בַּהֲלָכָה לְצַד הַצֶּעֶר עַל כֵּךְ שֶׁהִיא אֵינָה זֹכָה לִיִּצּוֹג הוֹלֵם עַל יְדֵי הַרְבָּנִים. אִפְשָׁרוֹת אַחֶרֶת וְנִפְוָצָה יוֹתֵר הִיִּיתָה פִּיצוֹל בֵּין הַהֲלָכָה לְאֱלֹהִים, שֶׁאֲפֶשֶׁר לְנָשִׁים לִזְנוּחַ מַעַרְכַּת יַחֲסִים אַחַת לְטוֹבֵת שִׁמּוֹר שֶׁל אַחֶרֶת, תִּשְׁתִּיתִית יוֹתֵר בִּזְהוּתָן. הָאִסְטֵרִטִּגִּיּוֹת שֶׁל פִּיצוֹל בֵּין הַרְבָּנִים וְהַהֲלָכָה לְבֵין אֱלֹהִים נִצְפָּתָה גַּם בְּמַחֲקָרָן שֶׁל הֶרְטְמָן וְקוֹרֵן (2006) עַל אוֹדוֹת צִעִירִים וְצִעִירוֹת הוֹמוֹסֶקְסוּאֵלִים וְלִסְבִּיּוֹת אֲשֶׁר הִתְמוּדְדוּ עִם קוֹנְפְּלִיקָט בֵּין זְהוּתָם הַמִּיֻּנִּית לְזְהוּתָם הַדְּתִית.

בְּמַחֲקָר גִּילִיתִי שֶׁגַם הַנִּיגוּד וְהַהֲתַנְגְּשׁוֹת יִכּוּלִּים לְהוֹוֹת מַטְרָה עֲצֻמָּאִית וְדֶרֶךְ הַתְּמוּדָדוֹת. מִצָּאֵתִי כִּי הַנָּשִׁים עוֹרְרוּ בְּעֲצֻמָּן קוֹנְפְּלִיקָטִים עַל מִנֵּת לְבַחוּן אֶת הַמָּקוֹם שֶׁלָּהֶן בְּתוֹךְ מַעַרְכַּת יַחֲסִים קִיִּימָת. כֵּךְ לְמִשָּׁל, הֵן אֶתְגָּרוּ אֶת בְּנֵי זֹגָן בְּדִרִישָׁה לְגַמִּישׁוֹת הַלְכִּתִּית וְעוֹרְרוּ בְּמוֹדַע קוֹנְפְּלִיקָט זֹגִי. הַצִּפָּת הַקּוֹנְפְּלִיקָט אִפְשָׁרָה לְנָשִׁים לְהַשְׁמִיעַ אֶת קוֹלָן וּלְהַנְכִּיחַ אֶת הַצִּרְכִּים שֶׁלָּהֶן כְּסוּבִיִּיקָטִים.

נָשִׁים שֶׁחָשׁוּ כִּי קוֹלָן אֵינוֹ נִשְׁמַע נִסּוּ לְמַצּוֹא עֶרֶץ אַחֵר, אֲלֵטֶרְנִיבִי, שִׁיִּתֵּן לָהֶן מַעֲנָה. כֵּךְ לְדוּגְמָה, הֵן פָּנוּ לִיוֹעֲצוֹת הַלָּכָה בְּמָקוֹם לְרַבָּנִים בְּשִׁאלוֹת שֶׁל טְהָרֵת הַמִּשְׁפָּחָה, וּבְאוֹפֵן דּוּמָה הֵן פָּנוּ לְנָשִׁים הַנִּתְפָּסוֹת כְּבַעֲלוֹת סִמְכוֹת רוּחָנִית וְנוֹעֲצוֹ בָּהֶן בְּנוֹשָׂאִים הַנוֹגְעִים לְטְהָרֵת הַמִּשְׁפָּחָה. הַפְּנִיָּה לַעְרוֹצִים נָשִׁים לְאַחֵר שֶׁנִּכּוּ מַעְרוֹצִים גְּבֵרִיִּים שׁוֹנִים אִפְשָׁרָה לְנָשִׁים לְהִאֲמִין בִּיְכוּלַּת שֶׁלָּהֶן לְפָרוֹץ אֶת הַהִגְמוּנִיָּה הַגְּבֵרִית בְּתַחוּם הַהֲלָכָתִי (אֲנִגְלָנְדֵּר וְשִׁגִּיא, 2013), לְהִיּוֹת מַעוֹרְבוֹת בַּהֲחֲלָטוֹת הַנוֹגְעוֹת לְחִיָּהן וּלְקַחַת אַחֲרִיּוֹת לְגוֹרְלָן.

כְּדֵי לְהַתְמוּדֵד עִם הַהֲתַנְגְּשׁוֹת שֶׁל חֲלָקִים שׁוֹנִים בִּזְהוּתָן, נִקְטוּ חֵלֶק מִהַמְרוֹאִיִּנוֹת פֶּרְקִיטִיקוֹת הַלְכִּתִּיּוֹת שׁוֹנוֹת שֶׁהִתְאִיְמוּ יוֹתֵר לְמַצִּיאוֹת חִיָּהן וּלְצוּרְכֵיהֶן הָאִישִׁיִּים. לָכֵן לְמִשָּׁל, הֵן הִחֲלִיטוּ

להתיר את מידת הנוקשות שנהגו בהלכות טהרת המשפחה. הנכונות של בני הזוג להתגמש מבחינה הלכתית לשמוע את קולה של האישה ולהתחשב בצרכיה, אפשרה לזוגות להגדיר מחדש את מערכת היחסים הזוגית; כלומר, להגדיר מחדש באיזו מידה בני הזוג מחויבים זה לזה לנוכח מחויבותם להלכה.

כדי להתמודד עם קונפליקטים שונים ועם ההרגשה שהן מאבדות את קולן, התעקשו המרואיינות להנכיח את עצמן בתוך שטף חייהן. כל טביעת יד אישית, כמו ההחלטה המינורית לכאורה להשאיר חלק קטן משערן מחוץ לכיסוי הראש, הרגישה כמו ניצחון קטן במערכת גדולה ואפשרה להן להחזיר לעצמן את זהותן כסובייקט. ההתעקשות על ההנכחה הזעירה הזאת העניקה להן את התחושה כי הן אינן הולכות לאיבוד בתוך המאבק על שמירת זהותן הדתית.

ח. תרומת המחקר

עבודה זו היא ראשונה מסוגה ופורצת דרך מכמה טעמים. ראשית כל, זוהי עבודת רוחב; שלא כמו קודמותיה, היא נוגעת בכמה מוקדים, ויחד הם מגלים תמונה מלאה של קונפליקטים הנוגעים למיניות ולתכנון משפחה. מגוון המוקדים, הרצף הכרונולוגי שבו הם מופיעים וההצגה של סיפורי חיים במלואם מאפשרים לקורא להבין את ההקשר, את העוצמה ואת המורכבות של חיים המשלבים מסורת ומודרנה. שנית, עבודה זו היא הראשונה שבוחנת את החוויות של נשים בנושא של תכנון משפחה מתוך נקודת מבטן. היא נותנת במה לקול מושתק ומאפשרת הבנה של תופעה מתוך המרחב הממשי שבו היא מתקיימת. נוסף על כך, עבודה זו בוחנת לראשונה את הסוגיה של תכנון משפחה מתוך הפריזמה של הזהות.

ט. מגבלות המחקר והצעות למחקרים עתידיים

המגבלה הראשונה של המחקר הנוכחי נוגעת לגודל המדגם, שכלל שתיים עשרה נשים בלבד. יכולת ההכללה של מדגם כזה היא מוגבלת הן בהכללה לאוכלוסיית הציבור הדתי-לאומי, שכולל קבוצות אוכלוסייה רבות והן בהכללה לאוכלוסייה רחבה יותר. יחד עם זאת, הבחירה במחקר איכותני טומנת בחובה ויתור על יכולת הכללה לטובת הבנה עמוקה של תופעה ספציפית, ולדידי מטרה זו הושגה. הראיונות במחקר הניבו סיפורי חיים עמוקים, עשירים ומגוונים, שבוודאי מרחיבים את התמונה ומוסיפים ידע על אודות קונפליקטים של זהות הנוגעים במיניות ובתכנון משפחה, וכן על התפתחות של זהות המצויה בקונפליקטים מתמשכים. מחקר עתידי יוכל להתגבר על מגבלת ההכללה של מדגם קטן בכמה דרכים: ראשית, יש להרחיב את המחקר ולדגום קבוצות

אוכלוסייה שונות בתוך הציבור הדתי-לאומי. שנית, יש לשלב מחקר כמותני, אשר יכלול התייחסות ממוקדת לנתונים דמוגרפיים ואישיותיים. ושלישית, יש לערוך השוואה עם אוכלוסיות מזרמים אחרים ביהדות ואף מדתות אחרות אשר חוות תהליכים דומים, כדוגמת אוכלוסייה נוצרית קתולית, שנמנעת אף היא משימוש באמצעי מניעה לצורך הגבלת ילודה.

המגבלה השנייה של המחקר נובעת מאופן עריכתו, שבו אני שימשתי כמראיינת יחידה. למרכיבים האישיים בזהותי ולאישיותי בוודאי הייתה השפעה על התנהלות הראיונות. כמו כן, לסיפור החיים שלי ולתהליך שעברתי ועודני עוברת ביחס לזהות שלי ולהתמודדות שלי עם קונפליקטים הנוגעים במיניות ובתכנון משפחה בחיים שלי – לכל אלו בוודאי הייתה השפעה על האופן שבו קראתי, הבנתי וניתחתי את הראיונות במחקר. לצד זאת, אני סבורה שההיכרות שלי עם עולמן של המרואיינות אפשרה לי להבין טוב יותר את התוכן הגלוי והסמוי שעלה בראיונות, וכן להרחיב בשאלות בעדינות ובזהירות ולכוון את העיסוק בנושאים אינטימיים ורגישים. מנחת המחקר וסטודנטים אחרים העוסקים במחקר איכותני קראו את הראיונות וסייעו בפירוש הממצאים.

כמה נושאים שעלו בראיונות לא נידונו לעומק במחקר זה והם ראויים להתייחסות מעמיקה במחקרים עתידיים. הראשון הוא הבחירה של זוגות המשתייכים לקהילה דתית להימנע מילודה לתקופה ממושכת. כמה מרואיינות סיפרו כי הבחירה שלהן שלא ללדת בשנים הראשונות לנישואיהן הייתה יוצאת דופן ועוררה הדים רבים בסביבתן. יש מקום להרחיב את ההבנה על אודות התמודדות עם בחירות יוצאות דופן בתוך קהילה בעלת מערכת ערכים ברורה ומוגדרת מראש, בתחום הילודה ובתחומים נוספים.

נוסף לכך, מכיוון שעבודה זו עוסקת בין השאר בהשמעת קול מושתק, מעניין יהיה לחקור את קולם של הגברים בנושא של תכנון משפחה: איך הם חווים את תהליך קבלת ההחלטות בנוגע לתכנון המשפחה? האם תהליך זה נוגע להתפתחות הזהות שלהם? האם הוא משפיע על תהליך הכניסה שלהם להורות ועוד.

ביבליוגרפיה

אנגלנדר, י', שגיא, א' (2013) *גוף ומיניות בשיח הציוני-דתי החדש*, מכון שלום הרטמן, ירושלים.

ברגר רענן, ר (2014) *לקפץ לבריכה שאין בה מים*, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, במחלקה לפסיכולוגיה, המכללה האקדמית תל אביב יפו.

- גינזבורג, י' (2004) *יין משמח: מסתורי החתונה ונישואין א, גל עיני, כפר חב"ד*.
- גרוס, ז' (2006) *התבנית הנפשית הנשית הנאלמת של בוגרות החינוך הממלכתי הדתי בישראל*.
תרבות דמוקרטית (10) ע"מ 97-133. אוניברסיטת בר אילן, רמת גן.
- הרטמן, ט. (2003) *כיסוי וגילוי באישה*. דעות (17) ע"מ 6-11. הוצאת נאמני תורה ועבודה ומרכז יעקב הרצוג.
- מוזס, ח' (2009) *מציונות דתית לדתיות פוסט מודרנית: מגמות ותהליכים בציונות הדתית מאז רצח רבין*. דוקטורט עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, המחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בר אילן.
- נריה ר' (2009) *"שעשני כרצוני: על המעמד האישה וייעודה ומעמד התא המשפחתי בישראל"*,
העגלה השלישית: ציוני דתי בדורנו מיהו, מכון מופת, נחלים, עמ' 339-349.
- עיר שי, ר' (2006) *מגדר, פרייט והלכה*. עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, המחלקה למגדר, אוניברסיטת בר אילן.
- פרינס, מ' (2011) *התמודדות נשים דתיות עם מיניות וגוף לאחר החתונה*. עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, המחלקה למגדר, אוניברסיטת בר אילן.
- רוס, ת' (2007) *ארמון התורה ממעל לה - על אורתודוקסיה ופמיניזם, עם עובד, תל אביב*.
- שכטר, א' (2000) *התפתחות זהות קוהרנטית במצב קונפליקטואלי, התפתחות דתית ומיניות בקרב צעירים אורתודוקסיים מודרניים*. עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, המחלקה לפסיכולוגיה, האוניברסיטה העברית ירושלים.
- שכטר, א. (בדפוס) *על זהות, קהילה וחינוך: מבט מהפסיכולוגיה*. בתוך א. רוזנק (עורך), *קהילה חינוך ונורמה*. ירושלים: הוצאת מכון ון ליר.

Butler, M. H., & Harper, J. M. (1994). *The divine triangle: God in the marital system of religious couples*. *Family Process*, 33(3), 277-286.

Côté, J.E. (1996). Identity: A multidimensional approach. In G.R. Adams, R. Montemayor & T.P. Gullotta, (Eds), *Psychosocial development during adolescence*. London: Sage Publications, 130-180.

Côté, J.E. & Levine, C., (1988a). A critical examination of the ego identity status paradigm. *Developmental Review*, 8(2), 147-184

Erikson, E.H., (1958). *Young man Luther: A study in psychoanalysis and history*. New York: Norton.

Erikson, E.H., (1963). *Childhood and society*. (2nd edition). New York: Norton.

Erikson, E.H., (1968). *Identity: Youth and crises*. New York: Norton.

Erikson, E.H., (1969). *Ghandi's truth: On the origins of militant nonviolence*. New York: Norton.

Gilligan, C. (1982). *In a different voice*. Harvard University Press.

Hartman, T., Marmon, N., (2004) "*Lived Regulations, Systemic Attributions Menstrual Separation and Ritual Immersion in the Experience of Orthodox Jewish Women*." *Gender & Society* 18:3, pp. 389–408

Hartman, T., Koren, I. (2006). *Between "Being" and "Doing": Conflict and Coherence in the Identity Formation of Gay and Lesbian Orthodox Jews*. *Identity and story: Creating self in narrative*. , (pp. 37-61). Washington, DC, US: American Psychological Association.

Hartman, T., Marmon, N., "*Lived Regulations, Systemic Attributions Menstrual Separation and Ritual Immersion in the Experience of Orthodox Jewish Women*." *Gender & Society* 18:3, pp. 389–408 (2004)

James, W. (1890\1950). *Principles of psychology*. Dover: U.S.A.

Kaplan, A. G., Klein, R., & Gleason, N. (1991). Women's self development in late adolescence. *Women's growth in connection: Writings from the Stone Center*, 122-140.

McAdams, D. P. (1985). *Power, intimacy and the life story: Personological inquiries into identity*. New York: Guilford Press.

McAdams, D. P. (1993). *The stories we live by: Personal myths and the making of the self*. New York: William Morrow.

Milgram, S. (1978). *Obedience to authority*.

Miller, J. B. (1984). The development of women's sense of self. *Women's Spirituality: Resources for Christian Development*, 165-184.

Miller, J. B. (2012). *Toward a new psychology of women*. Beacon Press.

Mixon, Donald L. *Further conditions of obedience and disobedience to authority*. Diss. ProQuest Information & Learning, 1972.

Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R., & Zilber, T. (1998). *Narrative Research: Reading Analysis and Interpretation*. Sage, London.

Lifton, R.J. (1993). *The Protean self: Human resilience in an age of fragmentation*. New York: Basic Books.

Marcia, A.S. Waterman, D.M. Matteson, S.L. Archer, & J. Orlofski (Eds.), *Ego identity: A handbook for psychosocial research*. New York: Springer Verlag, 205-240.

Marcia, J.E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551-558

Marcia, J.E. (1980). Identity in adolescence. In J. Adelson (Ed.), *Handbook of adolescent psychology*. New York: John Wiley & Sons, 159-187.

Markus, H. & Wurf, E. (1987). The dynamic self-concept: A social psychological perspective. *Annual Review of Psychology*. 38, 299-337.

Stryker, S. (1987). Identity theory: Developments and extensions. In K. Yardley and T. Honess (Eds.), *Self and identity: Psychosocial perspectives*. New York: John Wiley & Sons, 89-103.

Surrey, J. L. (1985). *The "self-in-relation": A theory of women's development*. Wellesley, Mass.: Wellesley College, Stone Center for Developmental Services and Studies.

United Nations (1975) *Status of Women and Family Planning: Report of the Special Rapporteur appointed by the Economic and Social Council under resolution 1326, (XLIV)*, New York.

טופס הסכמה מדעת

אני הח"מ :

שם משפחה _____ שם פרטי _____ מס' _____

ת.ז. _____

א. מצהיר/ה בזה כי אני מסכים/ה להשתתף במחקר כמפורט במסמך זה.

ב. מצהיר/ה בזה כי הוסבר לי ע"י חפצי און נחמני כדלהלן :

כי המחקר נערך בנושא : קונפליקטים בזהות של נשים דתיות סביב מיניות ותכנון משפחה, כי אני חפשי/ה להפסיק בכל עת את השתתפותי בניסוי, כי מובטחת סודיות באשר לזהותי האישית בפרסומים מדעיים וכי בכל בעיה הקשורה למחקר אוכל לפנות לחפצי און נחמני, להתייעצות נוספת.

ג. הנני מצהיר/ה בזה כי את הסכמתי הנ"ל נתתי מרצוני החופשי וכי הבינתי את כל האמור לעיל.

_____	_____	_____
שם משתתף/ת במחקר	חתימה	תאריך

ד. הצהרת החוקר/ת

ההסכמה הנ"ל נתקבלה על ידי וזאת לאחר שהסברתי למשתתף/ת במחקר כל האמור לעיל ווידאתי שכל הסברי הובנו על ידו/ידה.

_____	_____	_____
שם החוקר המסביר	חתימה	תאריך